

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos magistrantūros studijų programa

Auksė Petravičiūtė - Terleckienė

**JAUNESNIOJO MOKYKLINIO AMŽIAUS MOKINIŲ, TURINČIŲ
NEŽYMŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ, TEISINIS UGDYMAS**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovas –
prof. habil. dr. V. Gudonis*

2010

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta *teorinė* ugdymo sampratos ir teisinio ugdymo funkcijų *analizė*.

Iškeltos *hipotezės*, kad: 1) specialiosios mokyklos vadovėliuose nepakankamai suteikiama teisės žinių, 2) jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisės žinios nepakankamos, 3) pedagogai adekvačiai vertina pradinių klasių mokinių teisinį ugdymą.

Turinio analizės, interviu ir anketinės apklausos metodais buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas – atskleisti teisinio ugdymo situaciją specialiosios mokyklos pradinėse klasėse. Atlikta statistinė (aprašomoji vidurkių) duomenų analizė.

Tyrime dalyvavo 187 respondentai iš jų: 111 nežymiai sutrikusio intelekto pradinių klasių mokinių, 76 juos ugdantys pedagogai.

Empirinėje dalyje analizuojamas specialiosios mokyklos pradinių klasių vadovėlių turinys ir jis lyginamas su bendrojo lavinimo mokyklos vadovėlių turiniu, nagrinėjamos pradinių klasių mokinių, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, turimos teisės žinios ir tų žinių poreikis. Taip pat nagrinėjamas specialiosios mokyklos pedagogų požiūris į vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinį ugdymą, teisinio auklėjimo sėkmės prielaidos.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Matematikos, lietuvių kalbos ir pasaulio pažinimo vadovėlių turinio analizė leidžia konstatuoti, kad pradinių klasių vadovėliuose, skirtuose specialiosioms mokykloms, pateikta daugiau teisės žinių nei bendrojo lavinimo mokyklų vadovėliuose. Daugiausia teisės kategorijų pateikta matematikos ir pasaulio pažinimo vadovėliuose.
2. Moksleiviai neturi pakankamai teisės žinių, dar nepastebimas ir tų žinių poreikis. Daugiausia vaikams teisės žinias teikia tėvai.
3. Pedagogų nuomone mokiniai neturi pakankamai teisės žinių, tačiau nepastebimos jų pastangos tas žinias perteikti. Išryškėjo negatyvus pedagogų požiūris į specialiųjų poreikių jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinį ugdymą.
4. Pirmoji hipotezė nepasitvirtino, nes specialiosios mokyklos vadovėliuose daugiau teisės žinių nei analogiškuose bendrojo lavinimo mokyklos vadovėliuose. Gauti tyrimo duomenys patvirtino hipotezę, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniai neturi pakankamai teisės žinių. Taipogi nepatvirtinta hipotezė, kad pedagogai adekvačiai vertina pradinių klasių mokinių teisinį ugdymą.

Esminiai žodžiai: jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniai, teisinis ugdymas, teisės žinios.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Įvadas	4
1 skyrius. UGDYMAS – KRYPTINGAS, NENUTRŪKSTAMAS PROCESAS	7
1.1. Ugdymas, kaip visuomeninis reiškiny...	7
1.2. Teisės žinios – teisinio išprusimo sąlyga.....	11
1.3. Teisinis ugdymas specialiojoje mokykloje.....	16
2 skyrius. JAUNESNIOJO MOKYKLINIO AMŽIAUS MOKINIŲ TEISINIO UGDYMO TYRIMAS IR ANALIZĖ	24
2.1. Tyrimo metodika.....	24
2.2. Respondentai.....	25
2.3. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus nežymiai sutrikusio intelekto ir įprastos raidos mokinių teisinio ugdymo turinio lyginamoji analizė.....	26
2.4. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinios.....	32
2.5. Pedagogų požiūris į jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinį ugdymą.....	45
2.6. Tyrimo ribotumas ir tyrimo perspektyvos.....	61
Išvados	62
Darbe analizuoti vadovėliai	63
Literatūra	64
Summary	70
Priedai	71

Įvadas

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Ugdymas – sudėtingas ir įvairiapusiškas procesas, svarbiausias žmogaus tapsmo veiksnys ir jo vaidmuo tolydžiai auga. Pasak Trečiokienės (1994), pradinės mokyklos uždavinys – nuosekliai, visybiškai, sistemingai ugdyti taurius vaiko jausmus, protinius gebėjimus, kalbą, tausoti ir stiprinti sveikatą, žadinti žingeidumą, nuo pirmųjų mokslo metų mokyti atsakingai elgtis aplinkoje (Trečiokienė, 1994). Tai ypatingai svarbu, nes Lietuvoje viena aktualiausių problemų - nepilnamečių nusikalstamumas. **Nors pastarųjų metų statistikos departamento duomenys rodo vaikų iki 14 metų amžiaus nusikalstamumo stabilizavimąsi (2000m. padarytos 669 nusikalstamos veikos, 2006m. – 583, 2007m. – 579, 2008m. – 530, 2009m. – 422). Pastebimas ir vaikų, pristatytų į policijos įstaigas, mažėjimas (2005m. – 2423 vaikai, 2006m. – 2401, 2007m. – 2342, 2008m. – 2053)** (Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, 2010). Galima teigti, kad nusikalstamumo mažėjimą įtakoja vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos, pedagogų, tėvų ir policijos pareigūnų įdarbis, tačiau dar reikia nemažai visuomenės pastangų kovojant su nepilnamečių nusikalstamumu. Nors pastebima mažėjimo tendencija, bet skaičiai vis dar labai dideli. Būtina plėtoti ir Lietuvos mokyklų teisinę sistemą, nes ugdymo įstaigos turi ir gali prisidėti prie mokinių teisinio švietimo. Kandrotienė (2004) išskiria tokias priežastis, sąlygojančias nepilnamečių nusikaltimus: neigiama šeimos įtaka; nusikalstamos grupės; alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimas; neigiama žiniasklaidos įtaka; nukentėjusiojo elgesys; neigiama kriminalinės justicijos sistemos įtaka; mokykla: pasitaiko atvejų, kad ir mokykla gali lemti tai, jog vaikas pakryps nusikalstamumo keliu. Tokia tikimybė padidėja, kai mokykla nesugeba suteikti vaikams teisės žinių, nesuformuoja įsitikinimų, kurie padėtų vaikui laikytis priimtinių elgsenos formų.

Lietuvoje apie teisinį ugdymą ir jo sunkumus bendrojo lavinimo ir specialiosiose mokyklose dar mažai kalbėta. Tyrimus, kurie susiję arba iš dalies susiję su nagrinėjama problema, akcentavo Lietuvos autoriai: Kaffemanienė (1996), Švedas (2000), Gogelienė (2005), Pekauskas, Grigaliūnaitė (2008), Motiejūnaitė (2008). Visa tai leidžia teigti, kad teisinio ugdymo problema Lietuvoje yra aktuali. Lietuvos teisinio ugdymo problemas pastebėjo Vilkonis (2003) domėdamasis pradinės mokyklos vaikų teisės žiniomis ir didžiausią dėmesį kreipdamas į moksleivių pėsčiųjų saugaus eismo kompetenciją. Jo teigimu, moksleivių žinios apie saugų pėsčiųjų eismą nepakankamos ir vaikų saugaus eismo mokymas formalioje ugdymo sistemoje nepakankamai efektyvus (Vilkonis, 2003). Problemas taipogi pastebėjo Pekauskas ir Grigaliūnaitė (2008), atlikdami jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio, bendrojo lavinimo mokykloje, analizę. Jos metu paaiškėjo, kad Lietuvoje nerengiami mokytojai, kurie mokytų teisės pagrindų ir, kad bendrojo lavinimo mokyklų pradinėse klasėse

nėra dėstoma speciali disciplina, supažindinanti moksleivius su Lietuvos teisinės sistemos pagrindais ir su teisine atsakomybe. Motiejūnaitės (2008) atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog teisinis ugdymas, kaip atskiras mokomasis dalykas, tik sustiprintų mokinių teisinės sąmonės ugdymą, kadangi daugeliui mokinių trūksta žinių apie jų teises, pareigas, juos ginamuosius įstatymus ir institucijas, galinčias jiems padėti. Šmidkaitės (2010) atlikto tyrimo duomenimis, teisinis švietimas yra būtinas bendrojo lavinimo mokyklų mokiniams, kuris sudaro sąlygas valstybės kontroliuojamojoje švietimo sistemoje vykdyti nuoseklų visuomenės teisinį švietimą.

Teisinis švietimas turėtų būti jau pradinio ugdymo įstaigose. Teisės žinios teigiamai prisidėtų prie tinkamo mokinio asmenybės formavimo, padėtų vaikui nepasimesti sudėtingose situacijose, suteiktų galimybę orientuotis socialinėje aplinkoje ir priimti teisingus sprendimus. Taip pat sistemingas teisinis ugdymas mokykloje galėtų prisidėti ir prie nepilnamečių nusikalstamumo mažėjimo. Nors ir stebimi pozityvūs poslinkiai teisinio ugdymo analizės srityje, intelekto sutrikimų turinčių pradinių klasių mokinių teisinio ugdymo aspektai nėra pakankamai ištirti. Ši situacija irgi lemia mokslinės problemos aktualumą.

Tyrimo objektas – jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinis ugdymas.

Hipotezės:

1. Tikėtina, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose nepakankamai suteikiama teisės žinių;
2. Tikėtina, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisės žinios nepakankamos;
3. Tikėtina, kad pedagogai adekvačiai vertina jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinį ugdymą.

Tyrimo tikslas – atskleisti teisinio ugdymo situaciją specialiosios mokyklos pradinėse klasėse.

Uždaviniai:

1. Teoriškai pagrįsti teisės žinių reikšmingumą, formuojant teisiškai išprususį pilietį.
2. Įvertinti teisinio ugdymo padėtį specialiojoje mokykloje.
3. Nustatyti teisės žinių apimtį specialiosios mokyklos vadovėliuose.
4. Nustatyti pradinių klasių mokinių turimas teisės žinias ir tų žinių poreikį.
5. Atskleisti pedagogų požiūrį į jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinį ugdymą.

Tyrimo dalyviai. Iš viso apklausti **187** respondentai, iš jų: 111 I – IV klasių, nežymiai sutrikusio intelekto mokinių, 76 juos ugdantys pedagogai. Tiriamieji pasirinkti

atsitiktinės atrankos būdu. Tyrimas vyko 2010m. vasario – kovo mėn. Šiaulių, Kelmės, Raseinių, Skaudvilės, Pakruojo r. Linkuvos, Panevėžio, Žagarės, Telšių, Kėdainių, Mažeikių, Pavenčių, Radviliškio r. Šeduvos specialiosiose mokyklose, Telšių rajono vaikų su negale centre.

Tyrimo metodologija ir metodai. Tyrimo metodologiniu teoriniu pagrindu pasirinkta *pragmatizmo filosofija*, kurios požiūriu ugdymo paskirtis – išmokyti ugdytinį spręsti realias gyvenimo problemas ir, sukaupus jų sprendimo patirtį, pasiekti maksimalią asmeninę gerovę nepažeidžiant tų normų, kurios galioja visuomenėje (Bitinas, 2000).

Metodologiniu teoriniu pagrindu pasirinkta ir *realistinė filosofija*, kurios viena iš pagrindinių idėjų yra siekti, kad lavinimo turinys atitiktų savo laikmečio kultūrinį turinį (Bitinas, 1996, 2000).

Tyrimo metodai: interviu, anketinė apklausa, mokslinės ir metodinės literatūros analizė, vadovėlių turinio analizė. Tyrimo duomenims apdoroti pasirinkta SPSS statistinė programa („Statistical Package for the Social Sciences“) ir Windows Microsoft Office Excel programa.

Pagrindinės sąvokos

Nepilnametis – vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip (Beinoravičius, 1998).

Nepilnamečių nusikalstamumas – tai tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laikotarpį padarytų tyčinių nusikalstamų veikų visuma (Kandrotienė, 2004).

Pragmatizmas: ugdymo realybė – individuali problemų sprendimo patirtis, ugdytinio sąveikos su aplinkos padarinys; vertybės reliatyvios, situacinės, individualusis pažinimas pasiekiamas eksperimentavimo, klaidų ir bandymų būdu (Bitinas, 2000).

Teisė – tai sistema valstybės nustatytų ar sankcionuotų visiems privalomų formaliai apibrėžtų normų (bendrų elgesio taisyklių), skirtų reguliuoti visuomeninius santykius ir prirėikus garantuoti valstybės prievartą (Čiočys, 2008).

Teisinis ugdymas – vienas iš būdų, padedančių mokiniams įgyti žinias ir gebėjimus, reikiamus naudojantis savo teisėmis ir laisvėmis teisinėje sistemoje, ginant savo teises ir vykdant pareigas (Motiejūnaitė, 2008).

Magistro darbo struktūra. Šį magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, darbe analizuotų vadovėlių sąrašas, naudotos literatūros sąrašas (83 šaltiniai), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 12 lentelių, 28 paveikslai. Prieduose pateikiama: rekomendacijos tėvams, vaikams ir pedagogams, vadovėlių turinio analizės schemos pavyzdys, klausimynas ir anketa. Darbo apimtis – 70 psl.

1 skyrius. UGDYMAS – KRYPTINGAS, NENUTRŪKSTAMAS PROCESAS

1.1. Ugdymas, kaip visuomeninis reiškinys

Pastaruoju metu vis labiau akcentuojama, kad žmogus ugdomas visą gyvenimą. Visuomenė taip sparčiai kinta, kad jaunystėje įgytas išsilavinimas, susiformuotos vertybinės orientacijos yra tik tolesnės saviraidos ir saviraiškos prielaida. Žmogus, norėdamas jaustis pilnaverčiu visuomenės nariu, nuolat atnaujina savo žinias, ugdomi naujus gebėjimus ir kompetencijas. Kartu jis keičia ir vertybių sistemą. Bitino (2000) teigimu, visa tai reiškia, kad jis visą gyvenimą yra ugdymosi subjektas (kartu ir ugdymo objektas, nes keičiasi veikiamas kitų žmonių). Durkheimas (cit. Lassahn, 1999), sakė: „Žmogus, kurį mumyse nori sukurti ugdymas, nėra tas, kurį sukūrė gamta, bet tas, kurį nori turėti visuomenė, o ji nori jį turėti tokį, kokio reikalauja jos vidinė ekonomika“.

„Ugdymas, - rašo Jovaiša (cit. Dumčienė ir Bajoriūnas, 2006), - yra tikslinga ugdytojo ir ugdytinio sąveika, gėrybėmis brandinanti žmogaus biofizinę sandarą, psichiką, santykius, kultūrą ir dvasią“. Taigi jei ugdymas yra sąveika, tai jos nariai gauna grįžtamąją informaciją apie savo elgseną, t.y., ugdytojai – apie panaudotų priemonių efektyvumą, ugdytiniai – apie elgsenos tinkamumą. Vadinasi pedagoginis procesas valdomas tos informacijos pagrindu, jis tobulinamas, gerinamas sąveikos mechanizmas. Pasirodo, esant teigiamai sąveikai nebūna sienos tarp ugdytojo ir ugdytinio. Ugdytojas ugdomi ir yra ugdomas (Dumčienė ir Bajoriūnas, 2006). Bene didžiausią perversmą ugdymo teorijoje ir praktikoje sukėlė ugdymo filosofijos kryptis, siejama su pragmatizmo filosofija. XXa. jis sutelkė pedagogus nepatenkintus klasikine ugdymo teorija. Žymiausieji pragmatinės pedagogikos atstovai – Diujis (1859 – 1952), Kilpatrikas (1874 – 1965) ir Reggas (1886 – 1960). Diujis (pragmatinės pedagogikos kūrėjas) reikalauja mokytį visų pirma dabarčiai reikalingų dalykų. Todėl ugdymo tikslas yra išugdyti aktyvų, veiklų, praktiškai gyvenimui pasirengusį žmogų. Taigi, griežtai kritikuojama mokykla, kurioje mokiniai įgyja žinių pasyviai, kai mokymas paremtas dalyko dėstymo principu. Todėl siūloma rengti asmenis gyvenimui panaudojant „mokymą dirbant“, atsisakant teorinių žinių sistemos. Mokymo procese svarbiausia – patį mokinį išmokyti įgyti žinių ir savarankiškai mąstyti, spręsti gyvenimo problemas. Tokiu būdu, intelekto ugdymas bei jo svarba, suprantama kaip problemų sprendimo priemonė. Gyvenimo problemoms spręsti geriausiai padeda projektų metodas, kompleksinis mokymas bei mokomųjų dalykų integravimas, kuriam ypatingą dėmesį skyrė, vienas iš pragmatinės pedagogikos atstovų, Kilpatrikas. Vadinasi, dalykinis mokymas, turi būti keičiamas kompleksiniu gyvenimo reiškinio tyrimu, projektais, kurie kyla iš pačių moksleivių poreikių ir interesų. Tokiu būdu propaguojamas aktyvios asmenybės ugdymas, akcentuojant asmeninės patirties ir vaikų interesų vaidmenį. Taigi, anot Rajeko (2004),

mokykla turi būti pats gyvenimas. Būtina mokymą kuo glaudžiau sieti su gyvenimo praktika, su gyvenimu, kuriam jie rengiami. Kitaip sakant, mokykloje turi būti mokoma to, kas naudinga mokiniui, nes tai naudinga ir visuomenei. Pragmatinės pedagogikos šalininkai idealia laiko tokią mokyklą, kurioje mokinys pamiršta, kad mokosi – žinias įgyja nepastebimai, pats aktyviai veikdamas. Todėl mokant svarbiausi yra trys dalykai: mokinio vidinis aktyvumas, veikla ir savarankiškumas (Rajeckas, 2004). Tačiau šiuo atveju pervertinamos mokinių teisės ir nepakankamai akcentuojamos jų pareigos. Taip pat sumenkinamas ir mokytojo vaidmuo, nes jis laikomas tik konsultantu.

Ugdymo paradigmomis vadinami atsakymų į pagrindinius ugdymo filosofijos klausimus variantai (Bitinas, 2005). Pažymėtinas tokių paradigmu egzistavimas: ugdymas kaip visuomenės apibendrintos patirties perteikimas ugdytiniam – ugdymas kaip ugdytinio vidinių galių skatinimas ir plėtojimas; egzistuoja viena, tik skirtingai interpretuojama ugdymo realybė – egzistuoja daug skirtingu pagrindu susiformavusių ugdymo realybių; vertybių ugdymo procesas vieningas – egzistuoja skirtingi nuo vertybių turinio priklausantys auklėjimo procesai; ugdymas yra materialiosios tikrovės sritis, jam būdingos mokslinio pažinimo objektų savybės – ugdymas yra neprognuojama žmonių kūrybinė veikla (Bitinas, 2000).

Skiriamos dvi pagrindinės ugdymo paradigmos – klasikinė ir laisvojo ugdymo. Ugdymo paradigmos fenomeno esmei atskleisti naudinga remtis mokyklinio ugdymo kaita Lietuvoje. Bitino (cit. Ivanauskienė, Šidlauskienė, 2008) teigimu, Lietuvos mokyklos mokyklinio ugdymo kaitoje vadovavosi keliomis paradigmomis: *klasikine*, kada ugdymas suvokiamas kaip žinių, vertybių, gebėjimų perteikimas ugdytiniam; *laisvojo ugdymo* paradigma, kai siekiama puoselėti ir plėtoti vaiko prigimtines galias. Laisvojo ugdymo paradigma net tarpukario metais neturėjo galimybės įsitvirtinti, o sovietiniais metais ji iš principo negalėjo būti pripažinta. Tačiau Vakarų demokratinėje pedagogikoje suvokta, kad klasikine paradigma grindžiamas ugdymas nebegali tenkinti individo bei visuomenės poreikių. Todėl visose Vakarų šalyse vis tvirtesnes pozicijas įgyja laisvojo ugdymo paradigma. Ši Europoje susiklosčiusi situacija sudaro išorines sąlygas ugdymo paradigmos kaitai Lietuvoje.

Prie klasikinių paradigmu priskiriamos koncepcijos, pagrįstos: idealizmu (ugdytinio asmenybė traktuojama kaip absoliutaus dvasinio prado įsikūnijimas), realizmu (pripažįstama dualistinė, dvasinė ir materialiojo ugdytinio asmenybės esmė), neotomizmu (ugdytinio dvasinė substancija priimama kaip Dievo kūrinys, todėl ji laikoma dominuojančia materialiosios substancijos atžvilgiu), materializmu (ugdytinio asmenybė yra visuomeninių santykių įsikūnijimas, transformuojantis individo biologinę prigimtį). Tuo tarpu laisvojo ugdymo pedagogikos pagrindinė idėja – pedocentrizmas: vaiko idealizavimas, visiškos laisvės jo raidai bei veiklai reikalavimas. Manoma, kad ugdymą apsprendžia vaiko prigimtis, jo spontaniai

interesai ir norai, o ne visuomenės poreikiai, socialinės ekonominės sąlygos (Rajeckas, 2004). Anot Dumčienės ir Bajoriūno (2006), laisvojo ugdymo paradigmos pagrindiniai teiginiai yra šie: 1) sudaryti palankias kiekvieno ugdytinio saviraiškos, savisklaidos ir saviraidos sąlygas; 2) tokiomis sąlygomis daugelis ugdytinių susiformuos kaip socialiai aktyvūs, kūrybingi, kompetetingi visuomenės nariai; 3) išryškės socialiniai lyderiai, nors demokratinės visuomenės ugdymo institucijai ne tiek svarbu, kas iš jos ugdytinių ateityje bus tam tikros srities lyderiai; jos paskirtis – sudaryti sąlygas, kad visuomenės poreikis turėti pakankamai visų sričių lyderių būtų patenkintas (Dumčienė, Bajoriūnas, 2006). Šios pedagoginės srovės atstovai ypač griežtai kritikuoja autoritarinę mokyklą, kurioje griežtai reglamentuojama mokytojo ir mokinių veikla, dogmatizmą, natūralių vaiko poreikių ignoravimą, organizuojant mokymo procesą (Rajeckas, 2004). Manoma, kad vaikas, iš prigimties aktyvi būtybė, yra pajėgi savarankiškai spontaniškai vystytis. Todėl ugdytojo uždavinys – tik sudaryti sąlygas jo savarankiškai raidai.

Svarbiausia vidinė sąlyga leidžianti įsitvirtinti naujai ugdymo paradigmai – ja besiremiančių pedagogų gausa. Daugelis pedagogų kalba apie humanistinę pedagogiką, ugdytinių asmenybės savisklaidą, saviraidą, savimonę ir pan. Gausėja pedagogų, vienaip ar kitaip bandančių taikyti laisvojo ugdymo principus. Tačiau anot Bitino (2000), ugdymo realybėje pedagoginis konservatyvizmas ir toliau vyrauja, esminiai pokyčiai išvelgiami tik ikimokyklinio ir iš dalies pradinio mokyklinio ugdymo srityse. Akivaizdu, kad mokyklinio ugdymo paradigmos kaita truks ne vieną dešimtmetį. Ir tai sietina ne tik su nauju mokytojų pedagoginiu mąstymu, bet ir su politiniu veiksniu. Klasikinė paradigma įsitvirtino centralizuoto švietimo šalyse, kuriose mokykla buvo orientuota į valstybės poreikių tenkinimą, bei klusnaus piliečio ugdymą. Tuo tarpu viena iš laisvojo ugdymo atmainų – pragmatizmo pedagogika – išgalėjo JAV švietimo decentralizacijos sąlygomis. Duoblienės (2006) teigimu, pragmatizmo mokykla propagavo individualų kiekvieno asmens mokymosi būdą, nesiejamą su besimokančiojo amžiumi. Mokymas buvo suvokiamas kaip integralus procesas (Duoblienė, 2006). Iš tikrųjų visuomenės politinė, socialinė ir ekonominė raida bei jos narių ugdymo raida yra sinchroniški. Todėl Bitino (2000) nuomone, demokratėjanti visuomenė įtvirtina laisvojo ugdymo paradigmą, o laisvo piliečio ugdymas padeda plėtoti demokratinę visuomenę.

Ne mažiau svarbus kultūros ir mokslo plėtros veiksnys. Vis daugiau visuomenės narių, savo jėgas skiria socialiniam bei kultūriniam aptarnavimui, o iš jų tenkina visą gyvenimą trunkančio mokymosi poreikius. Anot Bitino (2000), permanentinio lavinimosi visuomenei vis mažiau aktualus akademinis ugdymo turinys, vis svarbesnis bendrasis ir specialiuosius praktinės krypties poreikius tenkinantis švietimas bei lavinimas (Bitinas, 2000). Galimas dvejopas perėjimas nuo klasikinio į laisvojo ugdymo paradigmą. Pasak Bitino (2000), vienas būdas remiasi teiginiu, kad ugdymo kaita neturi būti grindžiama susiklosčiusių tradicijų neigimu. Kitas

būdas – pagrindu imti laisvojo ugdymo idėjas, bet jas konkretinti ugdymo tradicijomis grindžiamu turiniu, tai yra transformuoti laisvojo ugdymo paradigmos raišką (Bitinas, 2000). Abu būdai turi tam tikrų trūkumų. Pirmasis būdas sudaro sąlygas ugdytojams pamažu keistis ir keisti savo veiklą. Tačiau tai ištęsia paradigmos kaitos procesą. Antrasis sudaro sąlygas spartesnei ugdymo paradigmos kaitai, tačiau reikalauja ryžtingos ugdymo tikslų ir turinio pertvarkos, bet tai gali būti nelabai realu vien dėl ekonominių priežasčių. Visgi Bitino (2000) manymu, ugdymo filosofinio įprasminimo kontekste tradicijų novatoriškumo problemos sisteminis sprendimas yra būtinas.

Atsižvelgus į laipsnišką laisvojo ugdymo paradigmos įsitvirtinimą, išryškėja mokytojo rengimo paradigmos kaitos problema. Mokytojų rengimo sistema, kaip ir visas švietimas, yra konservatyvi. Į dalyką orientuotą mokytoją rengiančiose studijų institucijose išugdytas pedagogas mano esąs pajėgus spręsti, ko mokyti vaikus. Toks pedagogas skatina mokinius pasikliauti autoritetu ir sąžiningai atlikti užduotis. Tuo tarpu orientuoto į ugdytinio asmenybę mokytojo rengimo paradigma remiasi idėja, kad mokyklinio ugdymo procese svarbiausias veiksnys yra ugdytinių mokymosi motyvacija; dalyko žinios yra ne tikslas, o tik asmenybės saviraiškos skatinimo priemonė (Bitinas, 2000). Mokytojas šiuo atveju – ne tiesos skelbėjas, o jos ieškotojas. Toks pedagogas moksleiviams suteikia teisę vertinti savo išmokimą, tariasi su ugdytiniais ir jų tėvais, ko mokyti ir pan. Taigi rengiant tokį mokytoją dalykinis lavinimas realizuojamas taip, kad būsimasis mokytojas šį išsilavinimą laikytų ne savo tikslu, o ugdytinio asmenybės raidos skatinimo priemone. Fullan (1998) bandė bendrais bruožais apibūdinti, ko reikia naujoviškam mokytojo darbui. Pasak jos, tam būtinos bent septynios tarpusavyje susijusios sudedamosios dalys. Ir vienoje iš jų kalbama apie tai, kad mokytojai privalo iš esmės gerinti pedagogikos žinias. Kad būtų pažangūs, jie turi išsiugdyti nuolatinio domėjimosi įpročius ir įgūdžius. Ir svarbiausia, mokytojas turi visa galva nerti į pokyčių procesuose ryškėjančias sudėtingas, besikeičiančios aplinkos paslaptis, sėkmes ir nesėkmes (Fullan, 1998). Šios autorės nuomone, mokytojai negali laukti, kol sistema pati pasikeis. Jie turi ir patys visomis išgalėmis tobulinti savo profesinę kultūrą.

Taigi laisvojo ugdymo ypatumas – absoliutus konservatyvumo neigimas. Tačiau gana dažnai po laisvojo ugdymo koncepcijų protrūkio vėl grįžtama prie klasikinių ugdymo modelių. Visgi šie protrūkiai padeda geriau suprasti ugdymo būtį, susimąstyti apie idealų gyvenimą. Laisvojo ugdymo paradigmos įtvirtinimui mokykla turėtų kurti naują ugdymo strategiją. Tokiu atveju būtų galima pamąstyti ir apie teisinio ugdymo Lietuvos mokyklose tobulinimą.

1.2. Teisės žinios – teisinio išprusimo sąlyga

Teisė egzistuoja tam, kad priverstų žmones daryti tai, ko kitaip jie nedarytų (Totoraitis, Ažubalytė, 2003). „Teisė“ vartojama įvairiomis prasmėmis. Šato (2004) teigimu, teisine prasme sąvoka „teisė“ vartojama kaip asmens elgesio socialinio įvertinimo (teisėto ar neteisėto) matas (kriterijus). Remiantis teisės normomis, nustatoma, kurie asmens poelgiai yra leistini (taigi ir teisėti), kurie – draudžiami (neteisėti) ir kokie galimi neleistino elgesio (teisės pažeidimo) padariniai (sankcijos) (Šatas, 2004). Moksliniuose darbuose teisė paprastai apibrėžiama kaip valstybės nustatytų ir jos saugomų privalomų elgesio taisyklių (normų) visuma.

Teisės sistemos struktūra reikia remtis formuojant teisinio ugdymo modelį. Teisinė sąmonė – sistema vaizdinių, idėjų ar teorijų, kurias apie galiojančią ar pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų ir teisingumo atitikimą susikuria tam tikrų interesų turintys žmonės, taip pat teigiamos ar neigiamos emocijos, kurias patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją kaip savo ar visuomenės interesų apsaugą (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Teisinę sąmonę sudaro du struktūriniai elementai: teisinė psichologija ir teisinė ideologija. Pekausko ir Grigaliūnaitės (2008) teigimu, teisinė psichologija – jausmai, išgyvenimai, kuriuos žmonės patiria tiesiogiai susidurdami su įvairių valstybės institucijų veikla, šioms kuriant ir taikant teisės aktus, ginančius ar siaurinančius asmens teises. Teisinė ideologija – argumentuotas, sąmoningas žmonių požiūris į galiojančią ir pageidaujamą teisę, iš kurio išsirutulioja teisės normos ir visa teisinių santykių tikrovė.

Teisės sistema – tai teisės normų visumos egzistavimo ir veikimo būdas, kur visos teisės normos suorganizuotos į teisės institutus, pošakius, šakas, susijusias tarpusavio priklausomybe ir veikia garantuodamos viena kitos veiksmingumą (Vaišvila, 2004). Pagrindinis teisės sistemos požymis – teisės normų (šakų) įvairovės vienovė, kuri reiškiasi teisės sampratos ir teisinio reguliavimo tikslų (saugoti žmogaus teises) bendrumu (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Tai visai teisės sistemai suteikia vertybinį ir metodologinį vientisumą, darantį teisės šakų tarpusavio skirtumus santykinius.

Struktūriniai teisės elementai – teisės norma, teisės šaka, pošakis, institutas. Teisės norma – tai valstybės nustatyta bendrai privaloma elgesio taisyklė, suteikianti reguliuojamo santykio dalyviams subjektines teises ir pareigas (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Vansevičiaus (2000) teigimu, teisės sistema – tai ne vienodo lygio šakų visuma. Visos šakos priklauso nuo konstitucinės teisės, nes ji yra teisės sistemos kamienas. Pagal teisinio reguliavimo metodus ir vaidmenį *teisės šakos skirstomos į fundamentines (pagrindines): konstitucinė, administracinė, baudžiamoji, civilinė, agrarinė ir į specialias (apsaugines): ekologinė, miškų, vandens, šeimos, pataisos darbų ir kt.*

Konstitucinė teisė įtvirtina pagrindines žmogaus ir piliečio teises bei pareigas, nustato jų garantijas, valdžios struktūrą, valstybės institucijų sudarymo ir veiklos principus, nuosavybės formas, politinę sistemą, rinkimų sistemą, teritorinę administracinę suskirstymą ir kita (Vaišvila, 2004). Pagrindinis teisės aktas – konstitucija. Demokratinėje valstybėje konstitucija yra piliečių įstatymas, ribojantis valstybės valdžios valią pagrindinėmis žmogaus teisėmis. Be bendros pareigos laikytis Konstitucijos ir įstatymų, yra ir tiesioginiai nurodymai asmenims laikytis konkrečių konstitucinių draudimų. Vienos iš jų, Konstitucijoje minimos pareigos: tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti; vaikų pareiga – gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą (Čiočys, 2000). Už konstitucinių pareigų nevykdymą asmenys gali būti traukiami administracinėn, civilinėn arba baudžiamojon atsakomybėn.

Administracinė teisė reguliuoja visuomeninius santykius, kurie atsiranda valstybės institucijoms vykdant konstitucijos ir įstatymų reikalavimus. Ji nustato ministerijų, departamentų, savivaldybių valdybų struktūrą ir kompetenciją, jų santykius su piliečiais tvarkant ir prižiūrint ūkinę ar kitokią piliečių, jų susivienijimų veiklą (Vaišvila, 2004). Administracinės teisės normos reglamentuoja piliečių elgesio taisykles visuomeninėse vietose, transporte, buityje ir pan. Pavyzdžiui, alkoholinių gėrimų gėrimas arba girtas pasirodymas viešose vietose; nedidelis chuliganizmas; neleistinoje vietoje automobilio pastatymas ir pan. Už tokius pažeidimus asmenys gali būti traukiami administracinėn atsakomybėn.

Baudžiamoji teisė - tai sistema teisės normų, kurios skirtos kitų teisės šakų nustatytiems draudimams garantuoti, įtvirtina valstybės baudžiamosios politikos principus, apibrėžia, kokie veiksmai, pažeidžiantys reguliacinių normų draudimus, laikytini nusikaltimais, kokie yra nusikaltusių asmenų patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindai ir sąlygos, sankcijų rūšys, kaltės formos ir kita (Vaišvila, 2004). Baudžiamoji atsakomybė atsiranda tik už pavojingiausios veikos – nusikaltimo padarymą (Čiočys, 2000). Tai gali būti nužudymas, tyčinis kūno sužalojimas, išžaginimas, piktybinis chuliganizmas, vagystė, plėšimas ir pan.

Civilinė teisė reguliuoja turtinius ir asmeninius neturtinius santykius (Vansevičius, 2000). Civiline teise remiasi visa piliečių ir įvairių įmonių ūkinė veikla. Čia kalbama apie valdymą, naudojimąsi ir disponavimą nuosavybės teisės objektais, pirkimą – pardavimą, dovanojimą, paveldėjimą, nuomą, užstatą, tiekimus, pervežimus ir kt.

Darbo teisė reguliuoja darbo santykius, atsirandančius iš darbo (samos) sutarties; nustato darbo santykių atsiradimo ir pasibaigimo tvarką, darbo ir poilsio laiką, darbo užmokesčio dydį, išdirbio normų, darbo įkainių normatyvus ir kita (Vaišvila, 2004).

Visos teisės šakos, sąveikaudamos tarpusavyje, aprėpia tuos socialinius santykius, kurių reguliavimo reikalauja žmogaus teisių sauga ir jų įgyvendinimas. Todėl, Vaišvilos (2004)

teigimu, konkrečios šalies teisės sistemoje teisės šakų yra nei daug nei mažai, o tiek, kiek tuo metu reikia, kad teisinis reguliavimas apimtų visus žmonių santykius, kurie tokio reguliavimo reikalingi ir reguliuojami taip, kaip reikalauja to laiko žmogaus teisių saugos, socialinės santarvės ir rimties poreikiai (Vaišvila, 2004). Žmogaus teisių sauga demokratinėje valstybėje nustato, kiek ir kokių teisės šakų reikia konkrečiai šaliai, konkrečiu laiku. Administracinė, baudžiamoji, civilinė, darbo ir konstitucinė teisės yra pagrindinės teisės šakos, kurios padeda reguliuoti visuomeninius santykius. Vienose labiau pabrėžiamos teisės, kitose labiau išskiriamos pareigos.

Jaunosios kartos ugdymas – ypatinga visuomenės funkcija. Ją visų pirma vykdo tėvai, jie atsakingiausi už jaunosios kartos parengimą gyvenimui, o ypač – už jos dorovingumą, vertybes, elgesį. Tačiau dideli reikalavimai keliami ir mokyklai, juo labiau kad šiuolaikinio gyvenimo sąlygomis privalomai mokomi visi iki 16 metų amžiaus (Rajeckas, 1999).

Vansevičiaus (2000) teigimu, teisinė sąmonė yra teisės žinios, galiojančios teisės, teisinės minties, idėjų, susijusių su norimais teisės pokyčiais, vertinimas, t.y., ne tik objekto atspindėjimo rezultatas, bet ir priemonė paveikti objektą, visą valstybės teisinę sistemą (Vansevičius, 2000). Jeigu šiuolaikiniame, permainų kupiname gyvenime žmogus teisiškai neišprusęs – jis pasmerktas nesėkmėms ir atsilikimui. Todėl tinkami ir teisiškai pagrįsti sprendimai gali būti priimami tik žinant teisės normų reikalavimus. Pasak Kaffemanienės (1996), elementariosios teisės žinios padeda geriau suvokti savo teises ir pareigas, išvengti konfliktinių situacijų, teisės pažeidimų ir asocialių poelgių, kurie dažnai padaromi dėl teisinių normų nežinojimo (Kaffemanienė, 1996). Teisės žinios, taip pat yra, viena iš delinkventinio elgesio prevencijos priemonių. Juk šiuo metu deviacija (nukrypimas nuo visuotinai pripažintų, priimtųjų žmonių elgsenos normų) yra tapę vos ne norma. Kossewskos (2006) teigimu, agresijos subkultūra skverbiasi į mokyklas, agresoriais tampa vis jaunesni, o jų metodai – vis rafinuotesni.

Derėtų atkreipti dėmesį į Rowe'o (cit. Gogelienė, 2005) pastebėjimus, jog piliečiai neturi būti teisės specialistais, tačiau jie turi įgyti žinių ir gebėjimų, padedančių įgyvendinti teisės normas. Kyla diskusijų dėl to, kokios turėtų būti teisės žinios (ar visas teisės šakas reikia išmanyti, kaip tas žinias išugdyti ir pan). Čia kartu veikia socialinės normos – dorovė, moralė, etika ir teisė. Pasak Žemaičio (cit. Grigas, 1998), dorovė – tai žmonių požiūrių bei įsitikinimų ir kartu jų praktinių santykių sritis. Reikėtų pabrėžti, kad apskritai dorovingumas įmanomas tik bendrijoje. Lassahn (1999) nuomone, tiesa, ištikimybė, drąsa, paslaugumas, meilė, pasiaukojimas, pareigos atlikimas, kad ir koks įvairus būtų dorybių sąrašas – visada savo prasme įgyja tik tarp žmonių. Jakavičiaus (1998) teigimu, doroviškai auklėdami, pirmiausia siekiame, kad žmogus įsisavintų dorovines žinias. Antra, norime, kad jo sąmonėje susiformuotų tas žinias atitinkančios pažiūros, vertinimai, įsitikinimai; trečia – kaip turėtų elgtis; ketvirta – svarbiausia,

kad doroviškai tobulėtų (Jakavičius, 1998). Dorovė ir teisė labai artimos. Jos turi bendrą socialinę funkciją – norminti ir reguliuoti žmonių tarpusavio santykius bei elgesį. Tik jų kilmė ir pobūdis skirtingi. Todėl ir savo visuomeninį vaidmenį dorovė ir teisė atlieka skirtingai. Grigo (1998) teigimu, Dekalogas byloja: nemeluok, nežudyk, negeisk svetimo turto ir kt. Tuo tarpu teisė grasanti: už užmušimą, už vogimą – tokia ir tokia bausmė. Išeina, kad teisė tvarko tam tikrus žmogaus veiksmus, o dora rodo, kaip apskritai žmogus turi elgtis. Rybakovas (1985) teigia, jog norma yra taisyklė, elgesio standartas, apibrėžtas elgesio matas, pasikartojimas, dorovėje pasireiškiantis kaip asmeninis įsitikinimas, o teisėje – kaip įstatymas.

Teisė ypač glaudžiai susijusi su moralės normomis. Čiočys (2000) teigia, kad reguliuodamos visuomeninius santykius, teisė ir moralė viena kitą papildo. Moralė yra svarbus veiksnys, padedantis stiprinti teisėtumą, nes realizuoti teisės normų reikalavimus yra kiekvieno piliečio moralinė pareiga (Čiočys, 2000). Dorovė, išreikšta moralės kategorijomis, principais, normomis ir kitomis formomis, yra apibendrinta ir susisteminta visuomenės patirtis, reguliuojanti jos narių tarpusavio santykius ir elgesį (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Kad ši funkcija būtų sėkmingai vykdoma reikia, kad moralės principai ir normos kiekvienam asmeniui pasidarytų priimtinais ir virstų vidiniais elgesio determinantais. Toks moralės principų ir normų perėjimas iš visuomenės sąmonės į individualią vadinamas jų internalizavimas. Pekauskos ir Grigaliūnaitės (2008) teigimu, internalizavimas nėra paprastas moralės principų ir normos suvokimas, supratimas ir įsiminimas, dorovinių sąvokų įvardijimas ir gebėjimas jomis operuoti. Internalizuotos dorovinės idėjos yra asmenybei reikšmingos, aktualios, savos, neatskiriamos nuo jos.

Dzenuškaitės (1990) teigimu, dorovinis auklėjimas mokykloje – tai vientisas nepertraukiamas procesas, kurio svarbiausias tikslas yra formuoti mokinio aktyvią dorovinę poziciją. Rauduvaitė (2005) tam pritaria sakydama, jog mokykla turėtų būti tas dorinis mikroklimatas, kuriame vaikas augtų kaip darnios ir išmintingos visuomenės narys, kuris padėtų vaikui suformuoti humanistinių vertybių sistemą, kuriuo remiantis būtų ugdoma valia ir jausmai, įgyjamos žinios bei formuojami įgūdžiai, kuriame pedagogo asmenybė, turinti teigiamus bendražmogiškus ir bendrapedagoginius bruožus, darytų poveikį mokiniams ir būtų ta šviesa, kuri uždegtų vaikų širdis, nes tik humaniškai bendradarbiaujant pasiekama dorinio ugdymo sėkmė.

Moksleiviui žinios padeda geriau orientuotis socialinėje aplinkoje. Asmenybės moralės principai ir normos nėra internalizuoti, kol jomis nesivadovaujama asmeniniame gyvenime. *Teisės žinių moksleivis turi įgyti ne tam, kad pademonstruotų teisinį išprusimą, o tam, kad jomis remdamasis tinkamai reguliuotų savo elgesį.* Anot Pekauskos ir Grigaliūnaitės (2008), teisėtas elgesys yra vienas teisinio išprusimo kriterijų. Kada vadovujamasi teisės principu, tada sakoma,

kad teisės idėjos yra internalizuotos. Teisės normų suvokimas yra asmenybės teisinio tobulėjimo mechanizmas. Tai procesas, kurį galima fiksuoti, analizuoti, reguliuoti, aprašyti (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Teisės normas ir įstatymus galima laikyti moralės principų ir normų išraišką. Su jomis turi būti susipažįstama mokykloje. Teisinio ugdymo priemonės bus tuo veiksmingesnės, kuo bus doroviškai tobulesnė asmenybė. Pagrindinis teisinio ugdymo tikslas – mokėjimas teisės žiniomis pasinaudoti konkrečioje situacijoje, o ne reikalavimas išmolti įstatymus ar teisės normas. Tačiau teisės žinios negali būti tinkamai panaudotos be dorovės ir jos supratimo. Pekausko ir Grigaliūnaitės (2008) teigimu, dorovės apraiškos yra humaniškumas, sąmoningumas, jautrumas ir kt. Egzistuoja santykis, siejantis dorovės ir moralės normas. Taip pat būtina ugdyti ir jausmus, nes neretai išvelgiamas jausmų sąryšis su nusikaltimais. Įtakos, pilnaverčių jausmų atsiradimui, turi keletas komponentų. Vienas iš svarbiausių yra paveldėjimas. Tų vaikų, kurių paveldėjimas (prigimtis) yra geras, ateitį nulemia išorinės sąlygos (visa aplinka, su kuria vaikas susiduria kasdien ikimokykliniame ir mokykliniame amžiuje). Taigi jausmai vystosi ir formuojasi per visą žmogaus gyvenimą ir jiems labai didelę reikšmę turi teigiami (deja, ir neigiami) socialiniai veiksniai, aplinka, draugija. Pasak Pekausko ir Grigaliūnaitės (2008) dorovinės idėjos psichikoje įsitvirtina tada, kai paauglys pradeda domėtis savuoju Aš. Tada išaiškėja jo poreikis tobulinti save, pradeda formuotis savimonė ir dorovinės nuostatos pradeda įgyti įsitikinimų pavidalą. Tokiu būdu jaunuolio psichikoje susidaro įsitikinimų ir nuostatų sistema.

Individualią teisinę sąmonę veikia išsilavinimas, profesija, santykiai su religija, gyvenimas mieste ar kaime, buitinė aplinka ir panašiai. Tačiau teisės žinios nėra pakankama asocialių poelgių prevencijos priemonė ir teisinio ugdymo traktuoti šiuo požiūriu negalima. Taigi teisinis ugdymas yra bendras dviejų mokslo šakų – teisės ir edukologijos dalykas, kurio struktūriniai elementai gali būti: teisės žinios, teisės vertinimas ir teisės žinių praktinis įgyvendinimas (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Teisės žinioms priskiriami teisės aktai, teisės kategorijos, definicijos, bendrieji teisės principai, teisės šaltiniai. Teisės šaltiniais tradiciškai yra įvardijami mitologija, religija, jų sąveika, socialinės normos. Tačiau teisės šaltiniais pirmiausia laikomi teisę kuriantys veiksniai arba teisės normų atsiradimo pagrindas (teisės kūrimo procedūros, žmonių įsitikinimai ir interesai). Taip pat tai įvairūs teisės pažinimo, informacijos apie teisę šaltiniai arba visa, kas leidžia teisę pažinti. Čiočys (2000) sako, jog teisės šaltinis – tai teisės normų ikūnijimo ir įtvirtinimo būdas, išorinė forma, vienintelė jų buvimo vieta. Teisės šaltiniuose – oficialiuose valstybės dokumentuose (įstatymuose, poįstatyminiuose aktuose) – įtvirtintos teisės normos įgauna formalų apibrėžtumą ir visuotinio privalomumo pobūdį (Čiočys, 2000). Teisės vertinimas – faktų supratimas ir konstravimas (situacinių problemų ratas, faktų klasifikacija, teisinis vertinimas (teisėta, neteisėta). Teisės žinių praktinis įgyvendinimas –

teisinės nuostatos, teisinio sprendimo suvokimas, teisinio argumentavimo gebėjimas (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008).

Taigi, jeigu žmogus teisiškai neišprusęs – jis pasmerktas nesėkmei ir atsilikimui, nes teisės žinios padeda geriau orientuotis socialinėje aplinkoje, priimti teisingus sprendimus, išvengti konfliktinių situacijų. Todėl tinkami ir teisiškai pagrįsti sprendimai gali būti priimami tik žinant teisės normų reikalavimus.

1.3. Teisinis ugdymas specialiojoje mokykloje

Mokykla, pamokos vaikui yra kaip dovana, kuria naudodamasis, jis gali nuolat išreikšti savo žmogiškąją esmę, sistemingai lavinti savo intelekto ir kitus sugebėjimus, ugdyti valią, jausmus, įgyti būtinų žinių bei įgūdžių, susidaryti humaniškiausių vertybių sistemą ir, ja vadovaudamasis, įaugti į visuomenę, tapti reikšmingu žmonių bendrijos nariu (Butkienė, Kepalaitė, 1996). Specialusis ugdymas atsižvelgia į vaiko poreikius, prisitaiko prie jo galimybių ir sudaro palankias jo asmenybės raidai sąlygas. Kaffemanienės (1996) teigimu, specialioji mokykla turi suteikti moksleiviams teisinių žinių minimumą, pasirūpinti, kad jie sugebėtų sąmoningai pritaikyti tas žinias, realizuodami savo konstitucines teises ir vykdydami pilietines pareigas. Pasak autorės vienas teisinio auklėjimo uždavinių – pasiekti, kad teisinės ir doros normos reguliuotų sutrikusio intelekto vaikų elgesį kasdieniniame gyvenime, padėtų jiems rasti teisingus teisės ir moralės atžvilgiu sprendimus (Kaffemanienė, 1996). Gogelienė (2005) nurodo, kad pagrindinis teisinio auklėjimo tikslas - ne tik teikti teisinę informaciją apie teisėtą elgesį, bet ir ugdyti asmens pasiryžimą elgtis teisėtai.

Teisinis švietimas, kaip visuomenės informavimo rūšis, yra viena iš pagrindinių priemonių, padedančių ugdyti teisiškai išprususius bei dorus piliečius (Švedas, 2000). Kai žmogus žino ne tik savo teises ir pareigas, bet kartu supranta ir gerbia įstatymus, kitų žmonių teises ir laisves bei teisėtus interesus, tada jis gali visapusiškai išreikšti save kaip pilietis. Asmenys, nežinantys savo teisių, laisvių ir pareigų bei naudojimosi jomis tvarkos ribų, gali patys tapti nusikaltimų aukomis ar patys nusikalsti. Pasak Veličkienės (2000), nepilnamečių mokyklinio amžiaus vaikų daromi nusikaltimai, bei alkoholio ir psichotropinių medžiagų vartojimas sudaro prielaidas jaunų žmonių asocialiam elgesiui ir nusikaltimams (Veličkienė, 2000). Jatkevičius (2003) atkreipė dėmesį į tai, kad kuo ankstesniame amžiuje bus užkirstas kelias nepilnamečių nusikaltimams, tuo didesnė bus galimybė sumažinti nusikalstamumą ateityje.

Ankstyvoji nusikalstamumo prevencija – ypatinga pedagoginė – psichologinė priemonė, kuria siekiama: šalinti neigiamus vaiko, paauglio asmenybės pakitimus, galinčius tapti nusikalstamo elgesio pagrindu; vaikų, paauglių gyvenimo ir ugdymo sąlygų norminimas, juos

veikiančių neigiamų įtakų šalinimas; vaikų ir paauglių elgesio kontrolė; individualios pedagoginio poveikio, korekcinės priemonės (Kaffemanienė, 1996). Lietuvoje vykdomos kelios nusikalstamumo prevencijos. Kandrotienė (2004) nurodo, jog 1997 m kovo 6 d Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 197 pritarta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos parengtai Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinei programai. Ši programa inicijuoja šias ankstyvosios nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos kryptis: vaikų ugdymo problemų sprendimą; vaikų teisių apsaugos ir jų teisės pažeidimų prevencijos sistemos sukūrimą vaikų ugdymo institucijose ir neformalioje aplinkoje; teisinio vaikų ir jų šeimų švietimo sistemos sukūrimą ir kt. (Kandrotienė, 2004). Taip pat, šios autorės teigimu, nors ir netiesiogiai, bet su ankstyvąja nepilnamečių nusikalstamumo prevencija yra susiję ir kai kurie kiti Lietuvos Respublikos įstatymai: Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas bei Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymas. Dar šalyje veikia Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, kurio vienas iš uždavinių yra sukurti ir įgyvendinti veiksmingą nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje sistemą. Užsienyje plačiai paplitusios „Scared Straight“ („Tikslus baiminimas“) ir „Fight crime: Invest in Kids“ („Kovok su nusikalstamumu: investuok į vaikus“) prevencinės programos. Pastarosios programos esmė stabdyti vaikų nusikalstamumą suteikiant vaikams prieigą prie ankstyvojo ugdymo (Newman, 2000). Tokių, kaip „Scared Straight“ programų pagrindas - atbaidymas (programų dalyviams organizuojami vizitai į kalėjimus). Ji dar laikoma nepilnamečių informuotumo programa (Petrosino, Turpin – Petrosino, Buehler, 2002).

Prie nusikalstamumo prevencijos galėtų prisidėti teisinis ugdymas, tačiau kaip teigia Pekauskas ir Grigaliūnaitė (2008), bendrojo ir specialiojo lavinimo pradinėse klasėse nėra dėstoma speciali disciplina, supažindinanti moksleivius su Lietuvos teisinės sistemos pagrindais ir su teisine atsakomybe, todėl vaikams pernelyg menkai ugdomas atsakomybės jausmas, teisinė sąmonė ir kultūra. Nors Jackūno (2006) teigimu, vadovaudamiesi Vakarų kultūrai būdinga humanizmo tradicija, iškeliančia žmogų kaip absoliučią vertybę, privalėtume orientotis į visuomenę, kurios gyvenimą ir raidą lemia sąmoningi, iniciatyvūs, atsakingi piliečiai, todėl itin svarbu rūpestingai ugdyti politinę, teisinę, pilietinę, apskritai Lietuvos žmonių kultūrą (Jackūnas, 2006). Taip pat ir Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme (2003) vienas iš švietimo uždavinių yra ugdyti pilietiškumą, asmens teisių ir pareigų šeimai, tautai, visuomenei ir Lietuvos valstybei sampratą.

Teisinių ugdymą ir jo privalumus autoriai įvardija skirtingai. Švedas (2000) nurodo, kad teisinis švietimas yra viena iš pagrindinių priemonių, padedančių ugdyti teisiškai išprususius bei dorus piliečius. Bitino (2004) ir Vaišvilos (2004) nuomone, teisinio ugdymo metu turėtų būti ne tik teikiama teisinė informacija apie teisėtą elgesį, bet ir ugdoma asmens valia, pasiryžimas

teisėtai elgtis. Gogelienė (2005) teigia, jog teisinis auklėjimas – tai sistemingas poveikis teisinės sąmonės kaip pradiniam teisinės kultūros elementui. Motiejūnaitė (2008) akcentuoja, jog teisinis ugdymas tik sustiprintų mokinių teisinės sąmonės ugdymą. Pekauskas ir Grigaliūnaitė (2008) pažymi, jog pagrindinis teisinio ugdymo tikslas – gebėjimas pasinaudoti teisės žiniomis konkrečioje situacijoje. Šmidraitė (2010) teigimu, teisinis švietimas yra būtinas bendrojo lavinimo mokyklų mokiniams, kuris sudaro sąlygas valstybės kontroliuojamojoje švietimo sistemoje vykdyti nuoseklų visuomenės teisinį švietimą.

Šlapkauskas (cit. Gogelienė, 2005) išskiria šias pagrindines teisinio auklėjimo priemones: 1) teisinės informacijos turinys išdėstomas įvairiose programose, vadovėliuose ir t.t (jos sudaro turinio esmę, bet ne visą turinį); 2) kalba (dialogas tampa ne tik įprastine kalbos forma, bet ir esminiu teisinio auklėjimo metodu); 3) veiksmas (praktinis veikimas padaro auklėtiniams gilesnį įspūdį ir ilgiau išlieka nei žodinis poveikis); 4) teisėto elgesio pavyzdys – auklėtojo asmuo, jo mintys kalba ir veikla.

Kadangi nėra atskiro teisės dalyko, teisės žinios integruojamos į kitus mokomuosius dalykus: matematiką, lietuvių kalbą, pasaulio pažinimą, muziką, dorinį ugdymą (tikyba arba etiką). Pasak Kaffemanienės (1996), dorinis auklėjimas padeda moksleiviams suvokti teisinės normas. Vaikas ugdomas ir per užklasinius auklėjamuosius ar nemokyklinius renginius. Pumpučio (2000) nuomone, šioje srityje nemažai padirbėti reikia ir klasės, ir grupės auklėtojai. Jis dažnai „pasufleruoja“ mokiniams, kokius renginius rinktis, kokiuose būreliuose dalyvauti, kokios turėtų būti elgesio taisyklės ir t.t.

Lietuvoje nerengiami ir mokytojai, kurie galėtų vaikus mokyti teisės pagrindų. Taipogi ir teisininkai nepakankamai įtraukti į mokinių teisinį švietimą. Todėl, Kaffemanienės (1996) teigimu, specialiosios mokyklos teisinio ugdymo sistemą sudaro: teisinis pedagogų parengimas; teisinis moksleivių ugdymas; teisinis tėvų švietimas.

Teisinį vaikų ugdymą mokyklose atlieka pedagogai ir policijos pareigūnai. Tačiau minėtas policijos pareigūnų darbas ne visose ugdymo įstaigose atliekamas sistemingai. Neretai vaikai susipažįsta su teisėtvarkos sistema pavėluotai, kai jau padaro pažeidimą. Dėl šios priežasties, teisės žinios turėtų būti suteikiamos visiems vaikams, nepriklausomai nuo jų socialinės padėties ar kitų aplinkybių. Pasak Švedo (2000), anksčiau visas dėmesys buvo skiriamas pedagogiškai apleistiems, linkusiems į teisėtvarkos pažeidimus vaikams, o dabar su vaikais siekiama dirbti jau tada, kai jiems dar nereikia taikyti poveikio priemonių, sukeliančių juridines pasekmes (Švedas, 2000). Su vaikais turi būti dirbama nuolat, kad teisinis ugdymas taptų dėsningu procesu. Šiam darbui turėtų būti parengta metodinė medžiaga, numatytos formos, priemonės tam darbui su įvairaus amžiaus vaikais. Švedo (2000) nuomone, taip pat policijos

pareigūnams turėtų būti sudarytos tinkamos darbai su nepilnamečiais sąlygos, nes nesistemiški pokalbiai viena ar kita tema, kiekvieną kartą vis su kita vaikų grupe neduoda reikiamų rezultatų.

Teisinio ugdymo konstrukto struktūra yra dvimatė. Ją sudaro du komponentai: *teisės žinios, susijusios su formalioju mokykliniu ugdymo turiniu* (įgyjamos mokykloje); *nesusijusios su mokykla* (įgyjamos saviugdos, socialinio išmokymo būdu) bendrosios žinios (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Kaip žinia, vaikų ugdymas vykdomas formalioju ir neformalioju būdu. Jakavičiaus (1998) teigimu, pirmasis svarbiausias: per pamokas, paskaitas, užklasinius, užmokyklinius, popaskaitinius renginius mokiniai mokomi, lavinami ir auklėjami. Neformalų poveikį rodo santykiai ir susiklostęs psichologinis klimatas (Jakavičius, 1998). Vienose ugdymo institucijose (pvz., mokykloje) ugdoma sistemingai, per grįžtamąjį ryšį fiksuojami pasiekimai (ko išmoko), formalizuojami ugdymo rezultatai (pvz., diplomu). Tokios institucijos vadinamos formalaus ugdymo. Kitur (pvz., bažnyčioje) taip pat siekiama ugdomojo poveikio, tačiau jis žmogui neprivalomas, taigi ir nesistemiškas. Asmuo pats pasirenka, kur jam eiti, ką žiūrėti, ko klausyti. Tokios institucijos vadinamos – neformalaus ugdymo.

Ugdymas mokykloje vyksta įvairiais metodais. Mokymo metodu vadinama mokytojo ir jo vadovaujamų mokinių veiklos būdų sistema, kuri padeda mokiniams įgyti žinių, mokėjimų bei įgūdžių, lavinti sugebėjimus, formuoti pasaulėžiūrą (Rajeckas, 1999). Populiariu mokymo metodus klasifikuoti pagal žinių šaltinį. Tokiais šaltiniais laikomi: žodis, vaizdas ir praktinė veikla. Todėl ir mokymo metodai skirstomi į žodinius, vaizdinius ir praktinius. Tačiau su kiekvienos amžiaus grupės vaikais būtina dirbti skirtingai, t.y., pasirenkant tinkamiausią ugdymo formą. Jovaiša ir Vaitkevičius (1987) pateikia tokius teisinio auklėjimo tikslams naudojamus metodus: I. Sakytiniai metodai, kurių tikslas – teisinių žinių, įsitikinimų, vertinimų formavimas (pasakojimas, pokalbis, aiškinimas, įtikinėjimas, teisinio turinio situacijų nagrinėjimas); II. Veikdinamieji metodai, kurių tikslas – socialinio elgesio įgūdžių formavimas (veiklos ir bendravimo įvairiose dorinio ir teisinio turinio situacijose organizavimas; teisinių situacijų modeliavimas; dalykiniai žaidimai, pratinimo metodai); III. Rodomieji metodai, mokantys analizuoti, teisingai vertinti poelgius, jų motyvus ir atitinkamai elgtis; IV. Stimuliaciniai metodai, kuriais mokiniai skatinami smerkti asocialius poelgius, ieškoti teisingų sprendimų, ginti asmenybę ar visuomenę nuo pasikėsimo į moralines bei materialines vertybes. Dapkienė (1993) nurodo, jog teisinis auklėjimas mokykloje vyksta įvairių renginių formomis: *žodinės renginių formos* – aptarimas (kino filmų, knygų, straipsnių, televizijos laidų ir kt.), etinis pokalbis, valandėlės, paskaita ir kt.; *vaizdinės formos* – kino filmų, TV laidų stebėjimas, pavyzdžių demonstravimas; *praktinės formos* – konkursai (teisinių žinių, teisinės tematikos piešinių, plakatų ir pan.), žaidimai, popietės, rytmečiai, viktorinos, ekskursijos. Toleikienė (2006) akcentuoja, jog teisės pagrindų mokyme reikia remtis aktyvaus mokymosi metodais,

praktinių situacijų analize, padedančia ne tik įgyti teisės žinių, bet ir išsiugdyti kritinio mąstymo, socialinių, bendravimo gebėjimų.

Pradinių klasių vaikus, jiems suprantama forma, reikėtų supažindinti tokiomis temomis: 1) *su policijos darbu*; 2) *su pagrindinėmis vaikų teisėmis ir pareigomis*; 3) *su saugumo priemonėmis, kaip netapti nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų aukomis* (Švedas, 2000).

Pradinių klasių moksleivių veiklos galimybės nėra didelės. Pirmos ir antros klasės mokiniams vis dar sunku sukaupti valingą dėmesį, bent kiek ilgesnį laiką dirbti tą patį darbą, ypač jei nėra žaidimo elementų (Jakavičius, Juška, 1996). Todėl bendraujant su jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikais būtina kalbėti jiems suprantama kalba, nevartoti sudėtingų ir jiems nesuprantamų žodžių. Supažindinant mokinius su policijos darbu, derėtų jiems paaiškinti, ką policija veikia apskritai, kaip ji turėtų, ir kaip ji apsaugo vaikus. Patartina pasinaudoti klausimų ir atsakymų forma, nes paprastai tokio amžiaus vaikai mielai pasakoja jiems ar jų artimiesiems nutikusius įvykius. Pokalbio pabaigoje tikslinga vaikų pasakojimus aptarti ir nuspręsti, koks yra policijos pareigūnų darbas.

Dirbant su tokio amžiaus vaikais, galima bendravimo forma – žaidimai. Darbui tikslinga iš anksto pasirengti, turėti vaizdinių priemonių. Poveikis būtų didesnis, jei su vaikais susitiktų bei numatytomis temomis kalbėtų policijos pareigūnai. Anot Pekauskos ir Grigaliūnaitės (2008), vienas pagrindinių teisinio auklėjimo metodų – probleminių situacijų sukūrimas. Jose reikėtų auklėtiniams pasirinkti idėją ir ja grįsti savo elgesį, veiklą.

Gogelienė (2005) nurodo, kad teisinis auklėjimas mokymo įstaigose, turi būti didžia dalimi siejamas su teisinių žinių apie žmogaus teises ir pareigas skleidimu, jų įtvirtinimu jauno žmogaus sąmonėje bei skatinimu jomis vadovautis realiame gyvenime. Lengvinas (2007) sako: „Vaikai – viena labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių, todėl vis didesnis dėmesys skiriamas vaikų padėčiai mūsų šalyse. Ką reiškia vaikų teisės? Kaip mes žiūrime į vaiką? Ne kaip į objektą, tėvų ar globėjų nuosavybę, o kaip į asmenį, turintį teises, įsipareigojimus.“ Švedas (2000) nurodo, kad supažindinant vaikus su jų teisėmis, reikėtų jiems paaiškinti, kad:

- kiekvienas vaikas turi teisę į vardą ir tautybę.
- visi vaikai yra svarbūs žmonės, jie negali būti žeminami dėl išvaizdos, tautybės ir kalbos.
- kiekvienas vaikas turi teisę gerai gyventi, turi teisę žaisti.
- kiekvienas vaikas turi teisę būti su tėčiu bei mama, net jei jie gyvena atskirai.
- nė su vienu vaiku negalima elgtis negerai, mušti jį, nesirūpinti juo (Švedas, 2000).

1989 m. įsigaliojo Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, prie kurios Lietuvos Respublika prisijungė 1992 m. ir kurią 1995 m. liepos 3 d. ratifikavo Lietuvos Respublikos seimas. Konvencijoje nurodyta, kad kiekvienam vaikui turi būti suteikiamos tokios gyvenimo

sąlygos, kurių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam ir socialiniam vystymuisi (Lengvinas, 2007). Atskirose Vaiko teisių konvencijos dalyse skelbiama:

- gerbiamos ir garantuojamos visos šioje konvencijoje numatytos teisės kiekvienam vaikui be jokios diskriminacijos, nepriklausomai nuo vaiko, jo tėvų arba teisėtų globėjų rasės, odos, spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautybės, etninės ar socialinės kilmės, turto, sveikatos, luomo ar kokių nors kitų aplinkybių (2 straipsnis);
- pripažįstama kiekvieno vaiko neatimama teisė gyventi (6 straipsnis pirmoji dalis);
- užtikrinama didžiausia galimybė vaikui gyventi ir sveikai vystytis (6 straipsnis antroji dalis);
- vaikas turi teisę būti apgintas nuo įvairiausio pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio, grubaus elgesio ar išnaudojimo, įskaitant seksualinį piktnaudžiavimą, kuriuos jis gali patirti iš tėvų, teisėtų globėjų ar kurio nors kito jį globojančio asmens (19 straipsnis);
- psichiškai ar fiziškai nepilnavertis vaikas turi gyventi pilnavertį ir prideramą gyvenimą, kuris garantuotų jo orumą, ugdytų pasitikėjimą savimi ir leistų aktyviai dalyvauti visuomenės veikloje (23 straipsnis);
- pripažįstama vaiko teisė mokytis (28 straipsnis) (Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, 1989).

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (1996) skelbiama, jog vaikas privalo:

- 1) gerbti savo tėvus, kitus šeimos narius, globoti juos senatvėje, ligos ar kitos negalės atvejais, padėti tėvams bei kitiems paramos reikalingiems šeimos nariams;
- 2) gerbti pedagogus, kitus suaugusiuosius ir vaikus, nepažeisti jų teisių ir teisėtų interesų;
- 3) laikytis priimtų elgesio normų mokymo, auklėjimo įstaigose, viešose vietose, darbe, buityje;
- 4) gerbti ir tausoti kultūros ir istorijos vertybes, visuomenės ir privačią nuosavybę.

Aiškinant visas šias teises ir pareigas derėtų remtis vaikų pasakojimais ir pavyzdžiais, kad jie patys galėtų įvertinti konkretų elgesį ir suvoktų, koks elgesys – geras, o koks - blogas.

Svarbu paaiškinti, kad vaikai ir patys turi saugotis, kad nebūtų nuskriausti, netaptų nusikaltimo ar kito teisės pažeidimo aukomis. Taip pat tokio amžiaus vaikus tikslinga supažindinti su eismo taisyklėmis (kaip taisyklingai pereiti gatvę, kur galima važinėti dviračiais ir kt.). Svarbu aptarti konkrečius pavyzdžius, išsiaiškinti, kaip geriau elgtis patekus į vieną ar kitą situaciją. Taip pat derėtų vaikams paaiškinti, kad nusižengdami taisyklėms jie sukelia pavojų ne

tik savo pačių, bet ir daugelio kitų žmonių gyvybei. Kadangi Vilkonio (2003) teigimu, vaikų saugaus eismo mokymas formalioje sistemoje nepakankamai efektyvus – pradedančių ir baigiančių pradinę mokyklą moksleivių žinios apie saugų pėsčiųjų eismą nesiskiria (Vilkonis, 2003) Taipogi derėtų akcentuoti kaip geriau elgtis su nepažįstamais asmenimis (jų nekviesti į namus, niekam nepasakoti apie tai, kad namuose būna vieni ar juose išvis nieko nebūna ir pan.). Tai svarbu išaiškinti tiek mergaitėms, tiek berniukams, kad jie netaptų seksualinio išnaudojimo aukomis. Būtina pakalbėti ir apie tai, kad jei kas nors juos nuskriaudė (nesvarbu artimas ar svetimas žmogus) būtina apie tai papasakoti žmogui, kuriuo jie pasitiki. Tai gali būti mama, tėtis, ar mokytojas. Būtina paaiškinti vaikams, kad jie visada gali ateiti į policiją ir papasakoti apie savo skriaudėją. Derėtų pasakyti, kad yra tokie nepilnamečių reikalų inspektoriai ar kiti pareigūnai, kurie visada jiems padės. Būtina duoti vaikams artimiausios policijos įstaigos adresą ir pareigūno, dirbančio su vaikais, telefoną. Gali būti panaudojamos ir situacijos, paremtos kitų, įsivaizduojamų asmenų, patirtimi, t.y., iš grožinės literatūros ar publicistikos straipsnių ši medžiaga pateikiama probleminių situacijų forma. Anot Pekauskos ir Grigaliūnaitės (2008), teisinio auklėjimo tikslams gali būti naudojami vaidybiniai bei dokumentiniai kino filmai, kuriuose nagrinėjamos teisinės problemos, pasakojama apie teisėsaugos darbą.

Tikslinga pakalbėti su vaikais ir apie taisykles privalomas visiems. Ir tam, kad būtų galima vaizdžiai parodyti, kaip reikia laikytis visiems bendrų taisyklių, galima klasėje paruošti keletą inscenizacijų. Viena iš jų galėtų būti vaizdelis „Parduotuvėje“. Vaidinant šią situaciją galima ne tik aptarti tinkamo elgesio taisykles (pvz., kad reikia stovėti eilėje ir pan.), bet ir mokytis elgtis situacijose susijusiose su pinigais (pirkimo – pardavimo situacijos). Svarbiausia, po kiekvieno tokio vaizdelio, pakalbėti su vaikais.

Ne mažiau svarbu pakalbėti su mokiniais ir apie tai, kaip reikėtų elgtis konfliktinėse situacijose. Pasitelkus realias situacijas, reikėtų išsiaiškinti, jog negalima skriausti kitų, naudoti smurtą prieš kitus ir pan. Ir svarbiausia, būtina vaikus supažindinti su tuo, kad už padarytą pažeidimą laukia bausmė. Jiems suprantama kalba reikėtų paaiškinti, kad tokio amžiaus vaikai patys dar negali atsakyti už teisės pažeidimus, todėl tai tektų daryti jų tėveliams.

Akivaizdu, kad teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo pedagogų profesinio pasirengimo. Šiam darbui būtina atnaujinti teisės žinias, domėtis šalies įstatymais, teisiniais socialiniais rūpybos, vaiko globos aspektais, domėtis vaiko teisių apsaugos klausimais. Hallahan ir Kauffman (2003) nurodo, kad specialieji pedagogai turėtų išmanyti ir tokias sritis: Vaikų, turinčių mokymosi problemų, mokymas; Sunkių elgesio problemų valdymas; Pažangios technikos naudojimas; Specialiojo ugdymo teisės išmanymas (Hallahan, Kauffman, 2003). Taigi, pedagogai privalo teikti ne tik labai kokybišką, bet ir labai individualų, ilgalaikį bei kryptingą mokymą. Ir Byron (2008) nuomone, pradinių klasių mokytojai turi puoselėti

atitinkamus įgūdžius ir socialinius gebėjimus, kad būtų gerinamas vaikų vystymasis, atsižvelgiant į jų amžių ir sugebėjimus.

Kvederienė (2001) sako, jog daugeliu atvejų tenkinant vaikų socialinius, psichologinius poreikius, šeimos įtaka minimali ar net neigiama. Pradinių klasių specialiųjų poreikių mokinių savęs pažinimas, bendravimo su aplinkiniais įgūdžių formavimas paliekamas savieigai. Pekauskos ir Grigaliūnaitės (2008) teigimu, neretai vaikų delinkventinio elgesio priežastis būna nepakankamas tėvų dėmesys vaikui, kai nesidomima, su kuo vaikas draugauja, bendrauja, kokio jo interesai, ką jis veikia laisvalaikiu (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Taipogi šeima turėtų nesudaryti sąlygų atsirasti žalingiems įpročiams, nes šeima užima labai svarbią vietą vaiko ugdymo procese. Šalkauskis (cit. Ivanauskienė, 1994) skiria tokias teigiamas šeiminių ugdymo savybes: šeimoje vaikų ugdymas yra individualus; bendradarbiaujant tėvui ir motinai vaikui įtakoja vyriškumo ir moteriškumo pradai; ugdymas šeimoje tam tikru laipsniu yra harmoningas, visiškas ir organiškasis; šeima paruošia vaiką ugdymui kitose „ugdymo lytys“.

Tėvų ir vaikų bendravimo šeimoje pagrindas – jų emociniai kontaktai. Litvinienės (1994) teigimu, šeima – pirmoji ir svarbiausioji vaiko ugdytoja (Litvinienė, 1994). Todėl teisinio auklėjimo sistemoje svarbi vieta tenka ir tėvų teisiniam švietimui. Jų teisinio švietimo metodai gali būti įvairūs: grupiniai (susirinkimas, paskaita) ir individualūs (pokalbis, konsultavimas). Pastarieji dažniausiai taikomi tėvams, kurie vengia susirinkimų, ar nesidomi mokyklos gyvenimu. Labai svarbu, kad teisinio švietimo užsiėmimai būtų reguliarūs (Kaffemanienė, 1996). Individualiai kalbantis su tėvais, pokalbio turinys priklauso nuo konkretaus vaiko elgesio ypatumų ir charakterio. Su tėvais derėtų aptarti tokius klausimus: vaikų nusižengimas viešajai tvarkai, neteisingo auklėjimo šeimoje faktai, tėvų teisės normų pažeidimai, nauji įstatymai ir t.t. Pekauskos ir Grigaliūnaitės (2008) teigimu, teisinis švietimas susijęs su visos mokyklos auklėjamoju darbu, kur vienas iš svarbiausių uždavinių yra formuoti mokinių moralines – etines normas. (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Mokymo turinys, pamokų organizavimas, metodai, mokyklos tvarka ir drausmė, paties mokytojo asmenybė gali vaikus įvesti į pasaulį.

Analizuojant mokslinę literatūrą pastebėta, jog tyrimų, susijusių su vaikų, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisiniu ugdymu, nėra daug. Šis magistro darbo tyrimas padės atskleisti esamą realią teisinio ugdymo situaciją Lietuvos specialiosios mokyklos pradinėse klasėse. Leis nustatyti pedagogų nuomonę apie teisės žinių formavimą pradinių klasių mokiniams ir sudarys sąlygas išsiaiškinti moksleivių turimas teisės žinias. Tai labai reikšminga siekiant teisinio ugdymo sistemos tobulinimo.

2 skyrius. JAUNESNIOJO MOKYKLINIO AMŽIAUS MOKINIŲ TEISINIO UGDYMO TYRIMAS IR ANALIZĖ

2.1. Tyrimo metodika

Tyrimo metodai: interviu, anketinė apklausa, specialiojo ugdymo vadovėlių turinio analizė, statistinė duomenų analizė. Toks metodų derinimas suteikė galimybę visapusiškai išanalizuoti nagrinėjamą problemą.

Vadovėlių turinio analizė naudota siekiant susipažinti su teisinio ugdymo turiniu specialiojoje mokykloje bei jį palyginti su bendrojo lavinimo mokyklos teisinio ugdymo turiniu. Analizė atspindi teisinio ugdymo pradinių klasių vadovėlių turinį. Remtasi Pekauskos ir Grigaliūnaitės (2008) sukurta duomenų rinkimo matrica, kuri padėjo sugrupuoti teisės kategorijas (4 priedas). Analizei pasirinkti trys pagrindiniai mokomieji dalykai: matematika, lietuvių kalba ir pasaulio pažinimas. Lyginamoji kokybinė bendrojo ir specialiojo ugdymo vadovėlių analizė atlikta remiantis Pekauskos ir Grigaliūnaitės (2008) jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje tyrimu. Jie išanalizavo 32 pradinių klasių bendrojo lavinimo mokyklos vadovėlius: matematikos – 12, lietuvių kalbos – 11, pasaulio pažinimo – 9. Specialiosios mokyklos pradinių klasių vadovėlių, skirtų nežymų intelekto sutrikimą turintiems mokiniams, išanalizuota 19: matematikos – 4, lietuvių kalbos – 7, pasaulio pažinimo – 8 vadovėliai. Remtasi Pekauskos, Grigaliūnaitės (2008) vadovėlių turinio analizės kriterijais pagal teisės šakas (administracinė, baudžiamoji, civilinė, darbo, konstitucinė.), teisės informacijos pateikimo būdus (teisės žinios, teisės situacijos, teisės sprendimai) ir teisės ugdymo formas (žodinės, praktinės, vaizdinės).

Kadangi išanalizuotų vadovėlių skaičius skiriasi, remtasi tuo, kiek vidutiniškai vienam bendrojo ir specialiojo ugdymo vadovėliui tenka teisės kategorijų.

Interviu metodas taikytas duomenims gauti, klausimus užduodant žodžiu, nes apklausoje dalyvaujantiems pradinių klasių mokiniams, turintiems nežymų intelekto sutrikimą, sunku atsakyti į klausimus raštu. Klausimai parengti iš anksto. Interviu sudarytas remiantis dokumentais (Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, 1989), mokslinės ir metodinės literatūros šaltiniais. Šis metodas naudotas siekiant nustatyti mokinių turimas teisės žinias. Dalis interviu klausimų struktūruoti (uždari, ribojantys galimus atsakymus), dalis klausimų – nestruktūruoti (atviri, neribojantys galimų atsakymų) (5 priedas). Apklausa interviu metodu buvo individuali. Klausimai pateikti supaprastinti ir palengvinti, kad būtų suprantami pradinių klasių mokiniams. Interviu naudotas tik kaip tyrimo instrumentas, duomenys apdorojami kiekybiniu būdu.

Anketinė apklausa naudota siekiant nustatyti pedagogų požiūrį į jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinį ugdymą. Anketos respondentams buvo teikiamos tiesiogiai.

Naudota uždara (struktūruota anketa) (6 priedas). Klausimynas sudarytas remiantis Pekauskio ir Grigaliūnaitės (2008) straipsniu „Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė“.

Statistinei duomenų analizei atlikti pasirinkta SPSS statistinė programa („Statistical Package for the Social Sciences“) ir Windows Microsoft Office Excel programa

2.2. Respondentai

Imtis sudaryta remiantis netikimybine atranka. Tikslinės atrankos būdu apklausti jaunesniojo mokyklinio amžiaus nežymiai sutrikusio intelekto vaikai, bei juos ugdantys pedagogai.

Tyrimas atliktas 2010m. vasario – kovo mėn. Šiaulių, Kelmės, Raseinių, Skaudvilės, Pakruojo r. Linkuvos, Panevėžio, Žagarės, Telšių, Kėdainių, Mažeikių, Pavenčių, Radviliškio r. Šeduvos specialiosiose mokyklose, Telšių rajono vaikų su negale centre. Tyrime dalyvavo 187 respondentai iš jų: 111 I – IV klasių mokinių, 76 juos ugdantys pedagogai.

Tyrimo dalyvavo 62% berniukų ir 38% mergaičių 7- 11 metų amžiaus. Pedagogų demografinė charakteristika pateikiama lentelėje:

1 lentelė

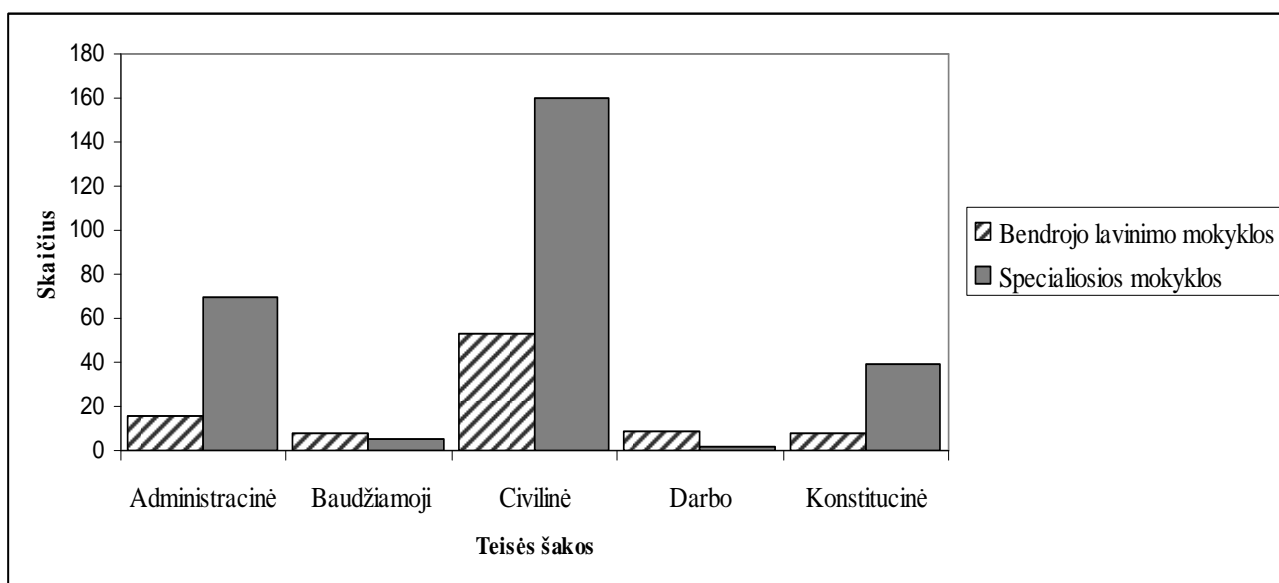
Demografinis blokas		%
Lytis	Moteris	96
	Vyras	4
Amžius	20 – 40 m.	46
	40 – 65 m.	54
Veiklos sritis	Specialusis pedagogas	57
	Socialinis pedagogas	14
	Auklėtojas	22
	Mokytojas	7
Kvalifikacinė kategorija	Mokytojas	34
	Vyr. Mokytojas	57
	Mokytojas metodininkas	9

Didžiąją respondentų dalį sudarė vidutinio amžiaus moterys, turinčios vyr. mokytojos kvalifikacinę kategoriją. Daugiausia apklausoje dalyvavo specialieji pedagogai.

2.3. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus nežymiai sutrikusio intelekto ir įprastos raidos mokinių teisinio ugdymo turinio lyginamoji analizė

Analizė atspindi teisinio ugdymo vadovėlių turinį. Šiuo atveju vertinimo kriterijus – teisės žinios, reikšmingos teisinio išprusimo požiūriu.

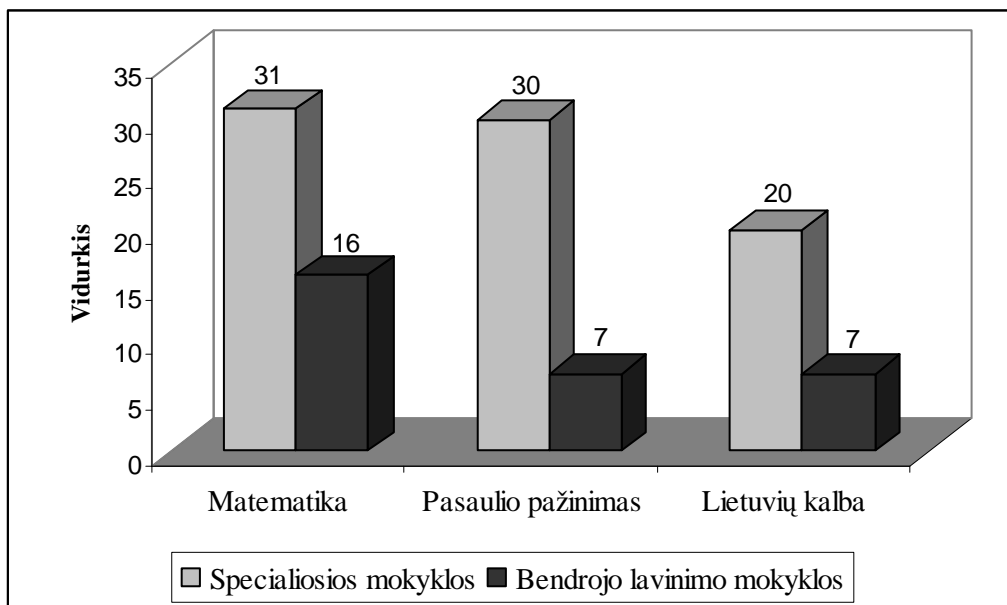
Pradinėse klasėse dėstomi penki pagrindiniai mokomieji dalykai: matematika, lietuvių kalba, muzika, pasaulio pažinimas, tikyba arba etika. Analizei pasirinkti trys pagrindiniai mokomieji dalykai: matematika, lietuvių kalba ir pasaulio pažinimas. Kadangi atskiro teisės dalyko bendrojo lavinimo ir specialiosiose mokyklose nėra, analizuojant vadovėlių turinį buvo svarbu surasti teisės kategorijas ir jas sugrupuoti. Įdomu tai, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose teisės kategorijų rasta daugiau nei analogiškuose bendrojo lavinimo vadovėliuose. Specialiosios mokyklos vadovėliuose pateiktos teisės žinios labiau orientuotos į civilinius teisinius santykius. Daugiausia civilinės teisės kategorijų rasta ir analogiškuose bendrojo lavinimo mokyklos vadovėliuose. Mažai pateikiama konstitucinės teisės žinių: specialiosios mokyklos vadovėliuose jų pavyko surasti 39, bendrojo lavinimo – tik 7. Labai mažai pateikiama baudžiamosios ir darbo teisės dalyko. Tai, kad autoriai mažiausiai naudoja šių teisės kategorijų, galėtų paaiškinti pradinių klasių vadovėlių specifika. Vadovėliai skirti suteikti tų žinių, kurių reikia tokio amžiaus vaikams. Tai, kiek teisės žinių pateikiama pradinių klasių vadovėliuose pagal teisės šakas, iliustruoja 2 paveikslas:

2 pav. Rastos teisės kategorijos pradinių klasių vadovėliuose (pagal teisės šakas).

Pasidomėta, koks mokomasis dalykas labiausiai formuoja teisės supratimą ir kokio dalyko turinyje pateikiama daugiausia teisės kategorijų. Pasirodo daugiausia teisės kategorijų konstruktų rasta matematikos, mažiau pasaulio pažinimo ir lietuvių kalbos specialiosios ir

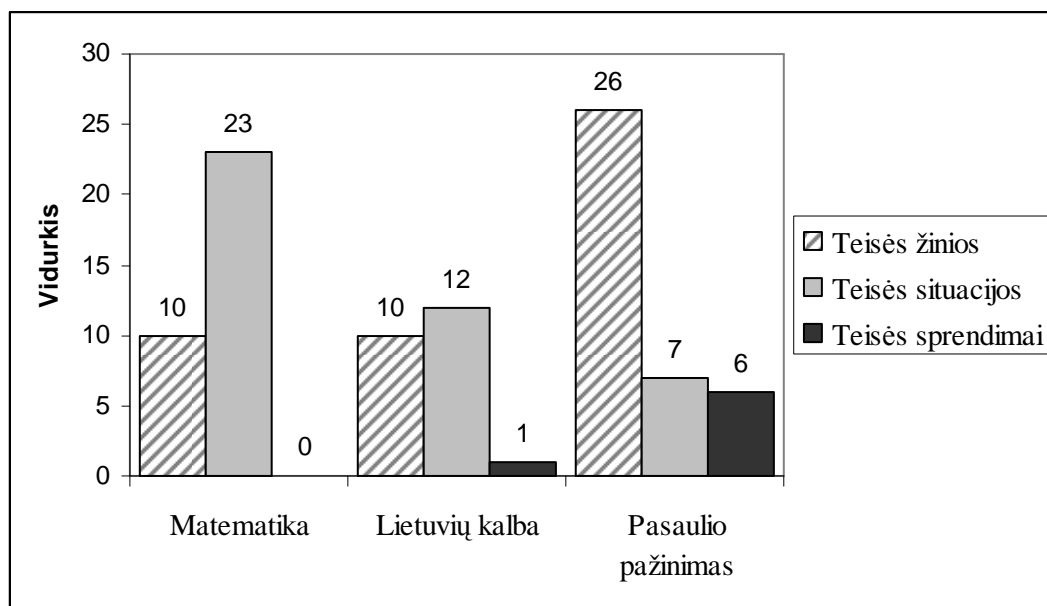
bendrojo lavinimo mokyklų vadovėliuose. Matematikos vadovėliuose daugiausia rasta civilinės teisės žinių: pateikiamos įvairios pirkimo pardavimo situacijos, pinigų iliustracijos. Daugiau teisės žinių rasta žodiniuose uždaviniuose: „Tėtis nupirko 3 storus sąsiuvinius po 2Lt. Kiek pinigų sumokėjo tėtis?“. Neretai prie žodinių uždavinių pateikiamos ir litų arba centų iliustracijos. Kituose mokomuosiuose dalykuose išryškėjo administracinės teisės žinių gausa. Pasaulio pažinimo ir lietuvių kalbos vadovėliuose teisės kategorijos pateiktos tekstuose arba jų iliustracijose. Teisės kategorijų pateikimą mokomųjų dalykų vadovėliuose iliustruoja 3 paveikslas:

3 pav. Teisės kategorijų pateikimas pagal mokomuosius dalykus (vidurkis)

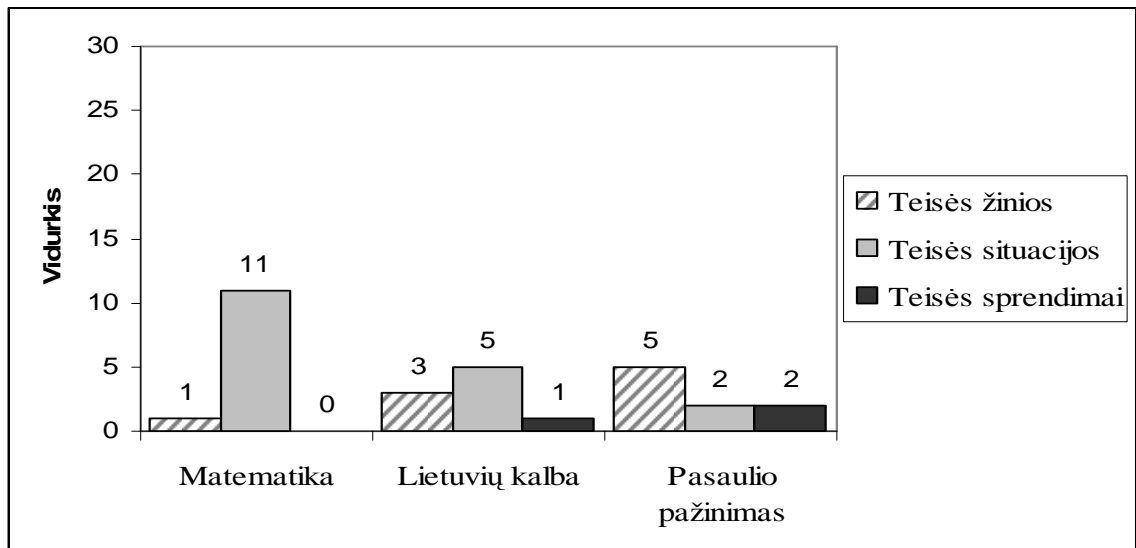
Rastus teisinius konstruktus bandyta sugrupuoti į teisės žinias, teisės situacijas bei teisinius sprendimus. *Teisės žinios* – tai teisinės informacijos pateikimas teorine medžiaga (pvz., parduotuvės siūlo nuolaidas – prekių kainos sumažinamos nuo kelių iki keliasdešimt procentų). *Teisinės situacijos* – tai teisinės informacijos pateikimas situacijomis (pvz., abu berniukai keletą metų vartoja injekcinius narkotikus). *Teisiniai sprendimai* – tai teisinės informacijos pateikimas sprendimais (pvz., prasižengę įstatymams uždaromi kalėjimuose ir kitose laisvės atėmimo vietose). Gauta surinktos medžiagos analizė rodo, kad daugiausia autoriai, specialiosios mokyklos vadovėliuose, teisinę informaciją pateikia per situacijas ir teorinę medžiagą. Tačiau mokinys nemotyvuojamas diskusijai, nekeliama probleminiai klausimai, nes nenaudojami teisiniai sprendimai (išskyrus pasaulio pažinimo vadovėlius). Formuojant teisės klausimų supratimą, svarbu pateikti teisingus sprendimus, ir vien teorinės medžiagos nepakanka. Paaikškėjo, jog mažiausiai vadovėliuose pateikta teisinių sprendimų, o daugiau teorijos. Daugiausia pateikiama teisinių situacijų. Galima daryti išvadą, jog optimaliai teisės suvokimas formuojamas pasaulio pažinimo vadovėliuose. Tik šio dalyko straipsniuose pateikiamos ir teisės

žinios, ir situacijos, ir teisės sprendimai. Kituose mokomuosiuose dalykuose tokios sistemos nėra (4 pav.)

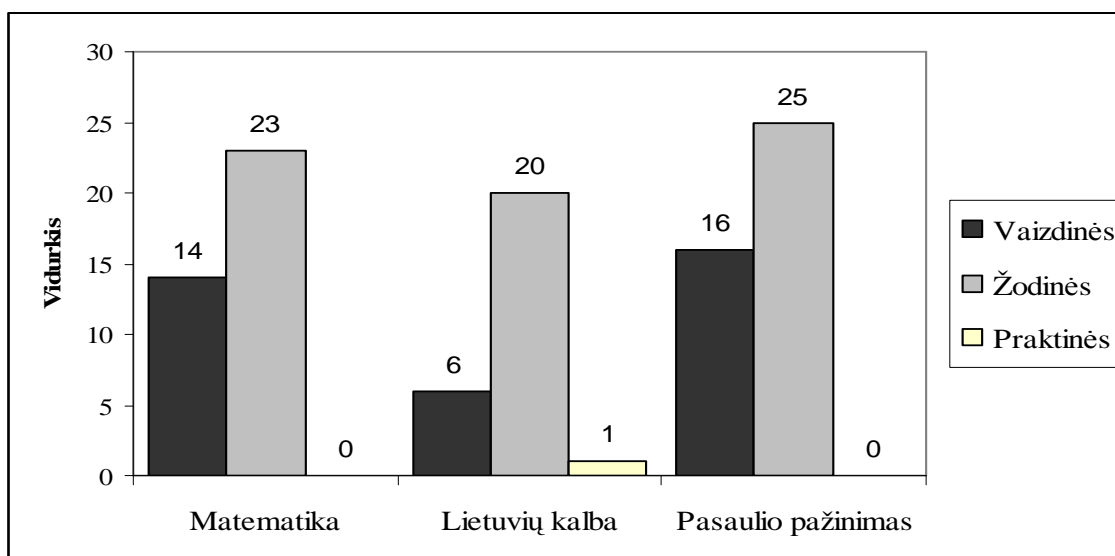
4 pav. Teisinis ugdymas pagal specialiosios mokyklos mokomuosius dalykus (vidurkis)

Įdomu tai, kad bendrojo lavinimo vadovėliuose du kartus mažiau pateikiama teisinių situacijų matematikoje, lyginant su specialiosios mokyklos vadovėliais. Du kartus mažiau pateikiama teisinių situacijų lietuvių kalboje ir net penkis kartus mažiau rasta teisinių žinių pasaulio pažinimo vadovėliuose. Visgi lyginant abiejų mokyklų duomenis matyti, kad pradinių klasių vadovėliuose daugiausia teisinė informacija perteikiama per teisės žinias ir situacijas. Įdomu tai, kad matematikos vadovėliuose nepateikiami teisiniai sprendimai. Tikriausiai matematika, kaip mokomasis dalykas, savo specifika neleidžia pateikti teisinių sprendimų. Tam, matyt, palankiausias mokomasis dalykas yra pasaulio pažinimas, nes šio dalyko straipsniuose pateikiamos ir teisės žinios, teisės situacijos bei teisės sprendimai. Rastus teisinius konstruktus bendrojo lavinimo vadovėliuose, iliustruoja 5 paveikslas:

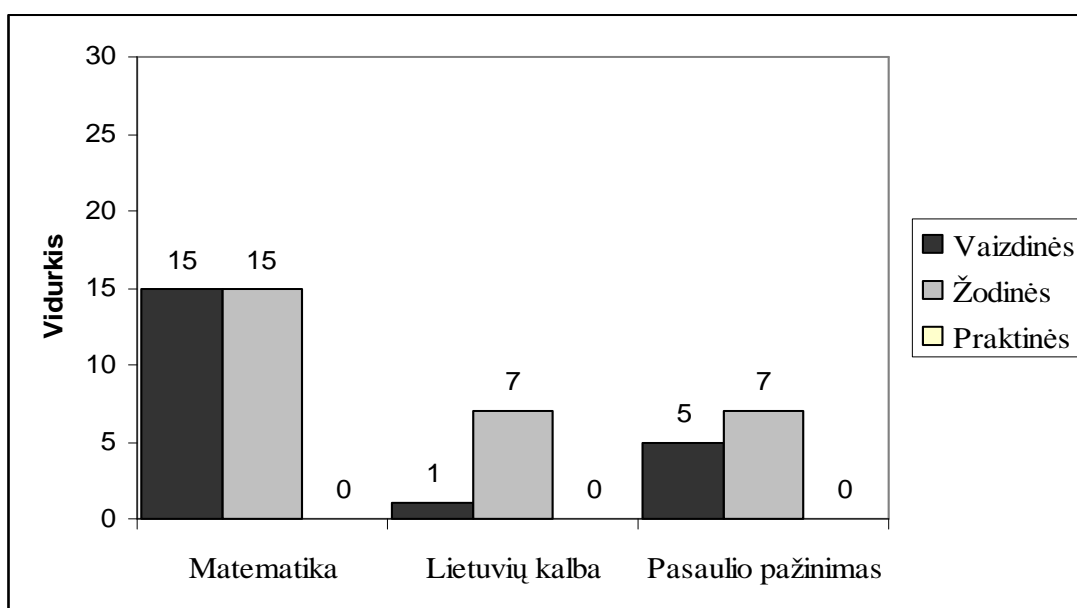
5 pav. Teisinis ugdymas pagal bendrojo lavinimo mokyklos mokomuosius dalykus (vidurkis)

Teisės kategorijos gali būti pateikiamos žodinėmis, vaizdinėmis ir praktinėmis formomis. Daugiausia, specialiosios mokyklos vadovėliuose, teisės kategorijos pateikiamos žodinėmis formomis. Šiek tiek mažiau naudojama vaizdinių formų. Praktinė forma rasta tik viena ir kas keisčiausia, lietuvių kalbos vadovėlyje. Analizuojant vadovėlius išryškėjo tai, jog dažniausiai tekstą iliustruoja paveikslėliai, kas labai pastiprina perteikiamas teisės žinias. Kaip paaiškėjo, daugiausia teisės kategorijų sutinkama matematikos vadovėliuose. Tai yra daugiausia uždaviniai apie pirkimą ir pardavimą (civilinė teisė). Žinoma, tai teisinė situacija, kuri lavina vaikų supratimą apie pirkimo procesą (t.y., žinios, kad tik už pinigus galima nusipirkti daiktą, ir kad kiekvienas daiktas turi savo kainą). Gaila, kad autoriai nenaudoja praktinių uždavinių. Tokios konkrečios užduotys padėtų susikurti tinkamo elgesio modelį. Visgi labai blogai, kad specialiųjų poreikių mokiniams teisės žinios perteikiamos daugiausia žodinėmis formomis. Šiems vaikas daug lengviau suvokti ir įsiminti tą medžiagą, kurioje daugiau vaizdo. Šiuo atveju vadovėlių autoriai į tai neatkreipia dėmesio. Sutinkama ir vaizdinių formų, bet jų nėra tiek daug, kiek turėtų būti. Daugiausia vaizdinių formų rasta pasaulio pažinimo vadovėliuose, šis mokomasis dalykas labiausiai atkreipia dėmesį į specialiųjų poreikių vaikų galimybes. Tačiau to dar per maža, nes žodinių formų naudojama daugiau. Specialiosios mokyklos vadovėliuose rastas teisės kategorijų formas iliustruoja žemiau pateiktas paveikslas:

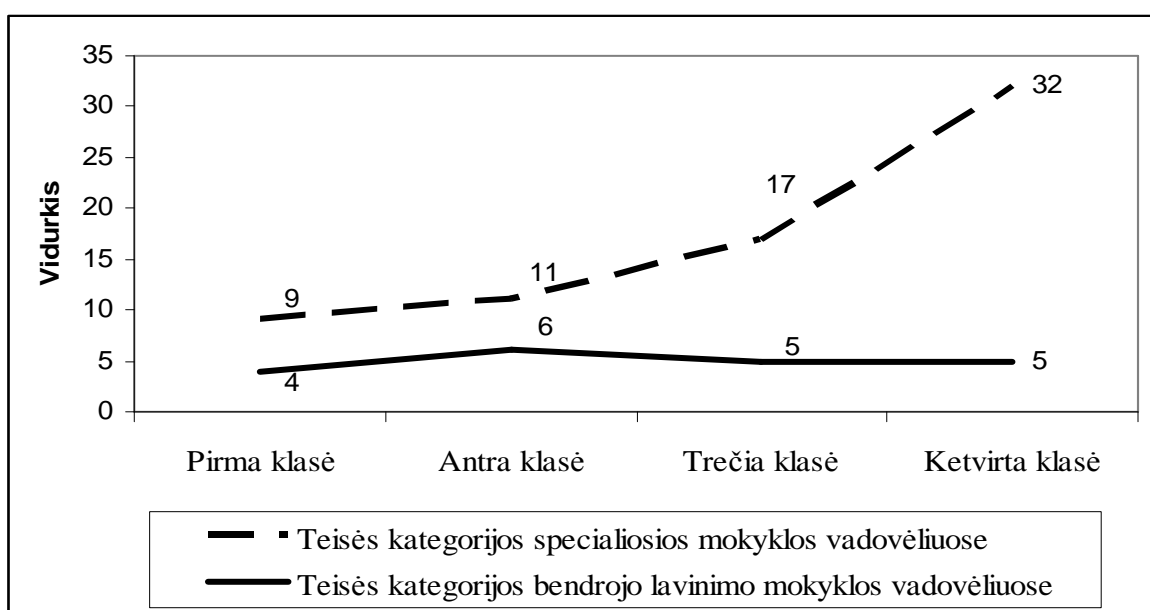
6 pav. Teisės kategorijų pateikimo formos specialiosios mokyklos vadovėliuose (vidurkis)

Analizuojant duomenis paaiškėjo, kad bendrojo lavinimo mokykloje beveik tris kartus mažiau pateikta žodinių formų lietuvių kalbos vadovėliuose. Tris kartus mažiau, lyginant su specialiosios mokyklos vadovėliais, pateikta vaizdinių ir žodinių formų pasaulio pažinimo vadovėliuose. Visgi, kaip ir specialiosios mokyklos, taip ir bendrojo lavinimo mokyklos vadovėliuose daugiausia teisės žinios pateikiamos žodinėmis formomis. Atsižvelgiant į bendrojo lavinimo mokyklos vaikų gebėjimus, tai nėra blogai. Blogiausia, kad teorijos per daug naudojama specialiosios mokyklos vadovėliuose. Kaip paaiškėjo, bendrojo lavinimo mokyklos vadovėliuose išvis nerasta praktinių formų. Ganėtina keista, nes šių vaikų galimybes neišnaudojamos praktinei veiklai, labiausiai orientuojamasi į teisinės informacijos perteikimą žodinėmis formomis (7 pav.).

7 pav. Teisės kategorijų pateikimo formos bendrojo lavinimo mokyklos vadovėliuose (vidurkis)

Visi žinome, jog augantis ir sąmonėjantis vaikas turėtų gauti vis daugiau teisės žinių. Gauti duomenys rodo, kad daugiausia teisės žinių vaikams perteikiama II, III ir IV klasėse. I klasėje teisės kategorijų pateikiama mažiau. Tokią situaciją pirmoje klasėje galima įvardyti kaip normalią. Normalu ir suprantama ir tai, kad ketvirtokas turi gauti daugiausia teisės žinių. Tai įrodo specialiosios mokyklos vadovėlių analizė: nuo I – IV klasės teisinių kategorijų pateikiama tolygiai vis daugiau. Tačiau bendrojo lavinimo mokyklos vadovėlių analizės metu pastebėtas teisės kategorijų pateikimo stabilizavimasis. Praktiškai teisės kategorijos pateikiamos vienodame lygyje visose bendrojo lavinimo mokyklos pradinėse klasėse. Tokį reiškinį derėtų vertinti negatyviai, nes su kiekviena klase teisės žinių turėtų būti vaikams perteikiama vis daugiau (8 pav.).

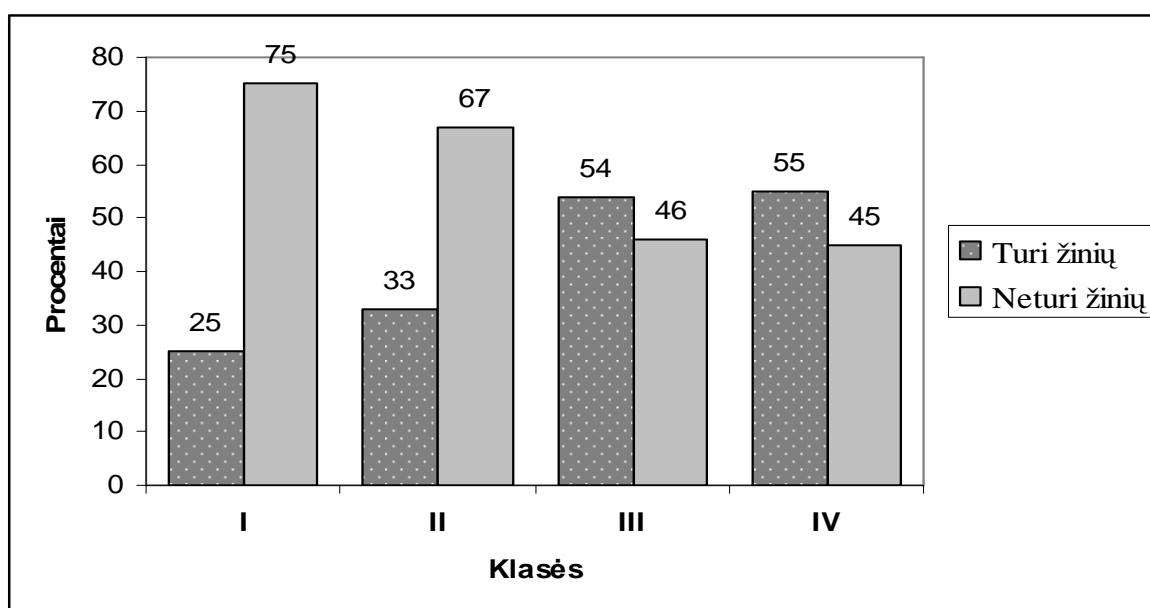

8 pav. Teisės kategorijų pasiskirstymas pradinėse klasių vadovėliuose (vidurkis)

Atlikta vadovėlių turinio analizė leidžia konstatuoti, kad daugiausia pradinėse klasių vadovėliuose pateikiama civilinės teisės kategorijų. Jų daugiausia sutinkama matematikos vadovėliuose. Negatyviai derėtų vertinti tai, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose daugiausia teisinė informacija perteikiama žodinėmis formomis, kai tuo tarpu ugdant specialiųjų poreikių mokinius turi būti kuo daugiau naudojama vaizdumo. Autoriai nenaudoja ir praktinių užduočių, kurios gali prisidėti prie teisingo teisės supratimo. Pozityviai vertinama tai, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose, pradedant pirmąja ir baigiant ketvirtąja klase, teisės kategorijų pateikiama tolygiai vis daugiau, kai tuo tarpu bendrojo lavinimo pradinėse klasių vadovėliuose teisės žinios pateikiamos vienodame lygyje.

2.4. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisės žinios

Specialiosios mokyklos ugdytiniui kasdien tenka bendrauti su žmonėmis gatvėje, parduotuvėse, viešajame transporte. Todėl teisinis ugdymas yra sudėtinga visų pedagogų darbo grandis, nes šalyje įstatymai nenumato nežymiai sutrikusio intelekto asmenų teisinių apribojimų ir jie laikomi teisiškai veiksnius. Todėl Kaffemanienės (1996) teigimu, specialioji mokykla turi suteikti moksleiviams teisinių žinių minimumą, pasirūpinti, kad jie sugebėtų sąmoningai pritaikyti tas žinias, realizuodami savo konstitucines teises ir vykdydami pilietines pareigas (Kaffemanienė, 1996). Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti mokinių turimas teisės žinias. Kaip žinia, vykdam teisinį švietimą reikalinga sutelkti bendras skirtingų institucijų jėgas. Todėl vis didesnis dėmesys skiriamas policijos teisės žinių platinimui. Jie vis dažniau lankosi mokyklose ir apie savo darbą pasakoja vaikams. Apie policijos pareigūnų darbą pradinių klasių mokiniams turėtų pasakoti ir jų klasių mokytojai. Tačiau didelė dalis apklaustųjų teigia, kad jiems mokykloje apie tai nekalbėjo (9 pav.). Nors Švedo (2000) teigimu jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinius būtina supažindinti su policijos darbu, paaiškinant ką policija veikia apskrityje, kaip ji turėtų apsaugoti vaikus (Švedas, 2000). Tyrimo metu paaiškėjo, kad pirmos, antros klasės mokiniai mažiausiai turi žinių apie policijos pareigūnų darbą. Tokių žinių daugiau turi vyresnieji (III – IV klasių mokiniai). Tokį reiškinį galima vertinti pozityviai, nes su kiekviena klase vaikams turėtų būti suteikiama kuo daugiau žinių. Neigiamas tik tas aspektas, kad vaikų neturinčių žinių apie policininkų darbą, skaičius yra gana didelis. Klasių mokytojai turėtų atkreipti į tai dėmesį, nes vaikai turėtų būti informuoti apie įstaigas, kuriose galima sulaukti pagalbos. Viena iš tokių – policija.

9 pav. Moksleivių žinios apie policijos pareigūnų darbą, %

Policija šiuolaikinėje valstybėje traktuojama kaip visuomenės jėga. Jos darbo sėkmė daug kuo priklauso nuo santykių su visuomene. Gerinant šiuos santykius, drauge ir savo darbo kokybę, policijos pareigūnai turėtų skleisti teisės žinias. Tuo labiau, kad ši veikla tiesiogiai susijusi su teisės pažeidimų ir nusikaltimų prevencija (Švedas, 2000). Lietuvos policija skelbia, kad jie bendradarbiauja su mokyklomis, vaikams teikia teisės žinių. Kauno apskrities vyriausiojo policijos komisariato (2009) Kelių policijos darbuotojai Kauno 1-oje specialiojoje mokykloje mokyklos auklėtiniams organizavo susitikimą bei paskaitėlę „Būk saugus“ (jo metu rodyti filmukai apie saugų eismą kelyje, primintos pagrindinės eismo nelaimių priežastys). Lietuvos caritas (2009) skelbia, jog 2009 m. Klaipėdos miesto 2-oje specialiojoje mokykloje vyko paskaita – dikusija „Netapk prekybos žmonėmis auka“; Taigi policija vis labiau linkusi bendradarbiauti su mokyklomis. Tačiau kaip tyrimo duomenys rodo ne visi pradinėjų klasių mokiniai, turėjo galimybės su jais susitikti savo mokyklose. Tik dauguma II (61%) – IV (62,5%) klasių mokinių sako, jog jų mokykloje buvo organizuotas susitikimas su policininkais. Taigi tie susitikimai vyksta ne visose specialiosiose mokyklose, ir ne su visų pradinėjų klasių mokiniais. Buvo vaikų teigiančių, kad policijos pareigūnai lankėsi jų mokykloje, bet jie susitiko tik su vyresniųjų klasių mokiniais. Taigi, patys jauniausieji yra mažiausiai supažindinti su policininkų darbu. Todėl galima teigti, kad institucijos ne visada suvienija savo pastangas, trūksta veiksmų koordinacijos. Nors tokio amžiaus vaikams turėtų būti skiriamas itin didelis dėmesys teikiant teisės žinias.

Pavojai tyko kiekviename žingsnyje, todėl svarbiausių institucijų (policijos ir gaisrinės) telefonų numerių žinojimas būtinas tam, kad būtų galima prisikviesti reikalingos pagalbos sau ar kitiems. Tuo labiau, kad ištikus nelaimei ne visada šalia gali būti tėvai, klasės mokytojas ar kiti suaugusieji. Tyrimo metu lankantis įvairių miestų specialiosiose mokyklose pastebėta, jog jose kabo informaciniai plakatai skelbiantys: atsitikus nelaimei kreiptis pagalbos bendruoju pagalbos telefono numeriu 112. Toks informacijos pateikimas gali ir neatkreipti pradinėjų klasių mokinių dėmesio, jis daugiau reikšmingas vyresniųjų klasių mokiniams. Todėl su svarbiausiųjų įstaigų telefonais pradinukus turi supažindinti jų tėveliai bei mokytojai. Moksleivių buvo prašoma pasakyti policijos telefono numerį, artimiausios policijos įstaigos adresą ir gaisrinės telefono numerį. Analizuojant gautus duomenis paaiškėjo, jog vaikai neturi pakankamai informacijos apie tai, kaip išsikviesti policiją. Kadangi tik šiek tiek daugiau nei pusė apklaustųjų (59,5%) žinojo ir galėjo jį pasakyti. Vaikai žino bendrąjį pagalbos numerį – 112. Likusieji šios įstaigos telefono numerio nežinojimą motyvavo tuo, kad jei reikėtų išsikviesti policiją, tai už juos padarytų suaugusieji (mama, mokytoja ir pan.). Daugiau nei pusė apklaustųjų (55%) nežino nei artimiausios policijos įstaigos adreso, nei kurioje vietoje ji yra. Kai kurie mokiniai, negalėjo pasakyti netgi to, ar jų gyvenamoje vietovėje yra policijos įstaiga. Tik 2,7%

mokinių papasakojo, kur policija randasi. Prastos mokinių žinios ir apie gaisrinės telefono numerį: 74,8% jo nežino. Kaip paaiškėjo jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniai neturi pakankamai žinių apie pagalbos tarnybų telefono numerius ir adresus. Vadinasi tokio pobūdžio informacijos vaikams suteikiama per mažai. Žinant, kokia specialiųjų poreikių mokinių ribota atmintis, būtų galima pagalvoti apie šių įstaigų telefonų numerių užrašymą kortelėse, kurias vaikai visada turėtų su savimi. Tokiomis kortelėmis galėtų pasirūpinti tiek mokinių tėvai, tiek pedagogai.

Pradinių klasių mokiniams turi būti suteikiamos būtiniausios teisės žinios, reikalingos jiems apsaugoti nuo galimų nelaimių, mokančios tinkamai elgtis. Juo labiau, kad vaikų, turinčių intelekto sutrikimų, didesnė įtaiga, jie labiau patiklesni. Hallahan ir Kauffman (2003) sako, kad protiškai atsilikę asmenys, mažai bendraudami ir turėdami tam nedaug galimybių, netgi patys gali stengtis susidraugauti su nepažįstamaisiais. Todėl jie greičiausiai gali atsidurti rizikos grupėje ir tapti nelaimingų atsitikimų (pedofilijos, vagysčių, prievartos bei smurto) aukomis. Dėl šios priežasties ir buvo norima išsiaiškinti, ar turi patys pradinių klasių mokiniai būtiniausių teisės žinių. Gauti rodikliai labai geri, nes vaikai tiki policija ir kitomis vaikų globos įstaigomis, žino, kad patys turi būti atsargūs įvairiose gyvenimo situacijose. Paaiškėjo vienas įdomus aspektas: mokiniai nelabai įvertina teisės žinių svarbos ir reikalingumo, nes didžioji dalis mokinių mano, kad teisės žinios reikalingos tik tam, kad jie žinotų daugiau nei klasiokai. Tokia nuostata klaidinga, nes kaip teigia Pekauskas, Grigaliūnaitė (2008), teisės žinių moksleivis turi įgyti ne tam, kad pademonstruotų teisinį išprusimą, o tam, kad jomis remdamasis tinkamai reguliuotų savo elgesį. Įdomu tai, kad apklaustieji nevertina teisės žinių, kaip priemonės pasipuikuoti prieš draugus. Pastarasis vaikų požiūris labai teigiamas. Gauti duomenys pateikti lentelėje:

10 lentelė

Moksleivių teisės žinios, %

<i>Teisės žinios</i>	%
Žino, kad policija juos saugo.	88,3
Žino, kad vaikais taip pat rūpinasi įvairios vaikų globos įstaigos	84,7
Žino, kad patys turi būti atsargūs įvairiose gyvenimo situacijose.	98,2
<i>Teisės žinios reikalingos, kad:</i>	
Žinotum, jog blogai pasielgęs bus nubaustas	11,7
Galėtum tinkamai elgtis įvairiose situacijose	37,8
Žinotum daugiau nei kiti klasės draugai	40,5
Galėtum kitiems „pademonstruoti“, kad tu daug žinai apie teisę.	4,5

Kaip teigia Best (1996), žmogaus teisės yra visuotinės. Todėl jau pradinių klasių mokiniams turi būti paaiškinamos jų teisės ir pareigos. Juo labiau, kad ribotas žmogaus teisių supratimas yra viena ir iš smurtinio elgesio priežasčių. Tačiau net 90,1% respondentų nesugebėjo

išvardinti savo teisių. Likusieji, jas išvardino, tačiau jų teisingai suvoktos tik dvi teisės: mokytis (10,8%) ir kreiptis pagalbos (9%). Pastebėta, kad respondentai teises suvokia klaidingai ir jas painioja su tinkamo elgesio sąvokomis (*būti mandagiam, gražiai elgtis*). Sakalausko (2000) teigimu, kiekviena žmogaus teisė yra susijusi su pareiga. Ugdyti(is) pareigos ir atsakomybės jausmą yra tiek pat svarbu, kaip ir žinoti savo teises. Tyrimo gauti duomenys atskleidė, jog didžioji dalis mokinių (73%) negalėjo pasakyti, kokios yra ir jų pareigos. Likusieji įvardino tikslią pareigą – mokytis (15,3%), bei būti paklusniam mokytojo atžvilgiu (4,5%). Kai kurie vaikai išvardino iš karto po kelias, jų nuomone tokias esamas, pareigas: pareiga tvarkyti klasę, kambarius, nesikeikti, gerai elgtis, būti atsargiam, saugoti savo gyvybę, išplauti puodelius, palaistyti gėles, nuvalyti lentą, nesiduoti per pamokas, žaisti, piešti, valgyti, nesimušti. Tarp atsakymų didžioji dalis išvardintų moksleivio pareigų – laikytis žmonių bendravimo normų; laikytis moksleivio nuostatų ir moksleivių elgesio taisyklių. Taipogi pateikiama ir tinkamo elgesio sąvokų. Visgi, akivaizdu, jog kaip ir savo teises, pareigas vaikai taip pat suvokia klaidingai. Šmidtaitės (2010) atlikto tyrimo duomenimis, bendrojo lavinimo mokyklos mokiniai geriau žino savo teises nei pareigas. Galima daryti prielaidą, jog tėvai, specialieji pedagogai dažniau primena mokiniams jų pareigas, todėl vaikai pastarąsias geriausiai ir žino. Tik derėtų nepamiršti tai, kad vaikų nepakankamas savo teisių ir pareigų žinojimas, kelia grėsmę jų pažeidimui.

Šiandieninėje mokykloje agresija tarp vaikų – dažnai sutinkamas reiškinys. Olweus (cit. Braslauskienė, Jonutytė, 2005) tyrimai rodo, jog 15 procentų mokinių mokykloje elgiasi agresyviai. Agresyvumu pasižymi nemaža dalis pradinukų. Palujanskienės ir Uzdilos (2003) teigimu, tarp mažesnių vaikų dažniau negu tarp vyresnių sutinkama fizinė agresija (agresyvus elgesys) (Palujanskienė, Uzdila, 2003). Nepilnamečiai gali patirti smurtą ir namuose, ir mokykloje, kitose viešose vietose. Smurtas prieš vaikus gali būti: fizinis, emocinis, lytinis. Smurtu laikomas ir nesirūpinimas vaikais. Andriuškevičius (2000) nurodo, jog fiziniu smurtu vadinami veiksmai, kai tyčia žalojamas vaiko kūnas, dažnai tose vietose, kurias slepia drabužiai. Emocinis smurtas – tai toks elgesys, kuriuo stengiamasi sunaikinti teigiamą vaiko požiūrį į save. Šio autoriaus teigimu, lytinis smurtas yra fizinio arba emocinio pranašumo naudojimas prieš vaiką siekiant lytinio pasitenkinimo. Tai yra prievarta, gundymas, vaikų išnaudojimas pornografijos ir prostitucijos tikslais (Andriuškevičius, 2000). Nemaža dalis respondentų (41,4%) vienaip ar kitaip yra susidūrę su smurtiniu elgesiu. Braslauskienės ir Jonutytės (2005) atlikto tyrimo („Vaikų agresyvaus elgesio raiška: formos ir rūšys“) rezultatai parodė, jog dažniausias agresyvaus elgesio raiškos būdas – mušimas rankomis (trenkė, davė kumščiu ir pan.) ir spardymas. Vaikai skriaudžiami ir kitaip: stumdomi, įskaudinami žodžiais, apspjaudomi ir kita (Braslauskienė, Jonutytė, 2005). Analizuojant tyrimo duomenis irgi atkreiptas dėmesys į tai, kad

respondentai daugiausia patiria fizinį smurtą (mušimą) (11 lentelė). Aptikta ir emocinio smurto (tyčiojimosi) apraiškų: prasivardžiavimas bei stumdymas. Paaiškėjo, kad labiausiai skriaudžiami vyriškosios lyties atstovai. Atkreiptas dėmesys į tai, kad mergaitės daugiau nei berniukai patiria tokius skriaudos būdus, kaip spardymas ir prasivardžiavimas. Paaiškėjo, jog dauguma berniukų yra mušami vyresniųjų klasių mokinių pertraukų metu mokykloje arba jos teritorijoje. Vaikai teigia, kad dažniausiai jie yra skriaudžiami be jokios priežasties. Kai kurios mergaitės taip pat pasisakė, kad jos pravardžiuojamos, stumdamos ar kitaip žeminamos, tik įėjusios į mokyklą. Keletas vaikų nurodė fizinį smurtą patyrę savo namų aplinkoje. Visgi, specialiosios mokyklos mokiniai daugiausia patiria fizinį ir emocinį smurtą mokyklos viduje, tą parodo ir gauti skaičiai. Todėl matoma didžiulė atvira problema, nes viskas vyksta pertraukų metu ir mokykla, kaip pasirodo, to nebepajėgia kontroliuoti.

11 lentelė

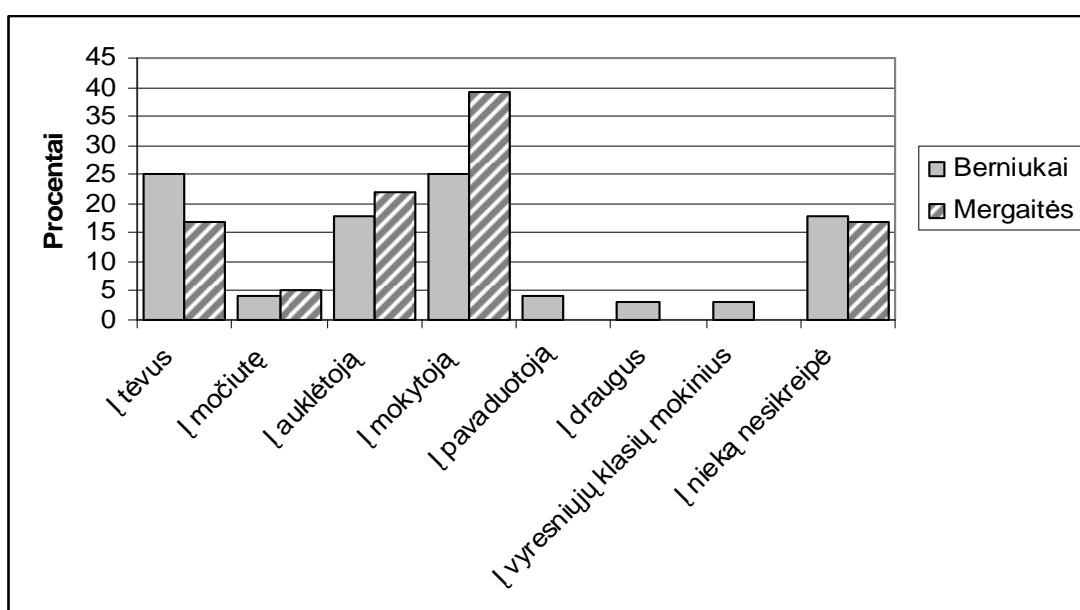
Mokinių įvardyti patirti skriaudos būdai, %

Skriaudos būdai	Lytis	%	
		Berniukai	Mergaitės
Mušimas		57,1	44,4
Spardymas		7,1	16,7
Prasivardžiavimas		14,3	27,8
Stumdymas		17,9	11,1
Kojos pakišimas		3,6	0

Svarbu išsiaiškinti smurto atsiradimo priežastis. Didelę įtaką vaiko elgesiui turi jo šeima, nes kaip teigia Miškinis (2000), kai šeimoje tarp vaikų ir tėvų mažai emocinių kontaktų, vaikai, ko gero, augs agresyvūs. Agresyvumą žadina ir šeimos vartojančios žiaurias fizines bausmes. Williamson (2002) nurodo tokius delinkventinio rizikos veiksnius: ankstyvas, pasikartojantis asocialus elgesys; šeimos konfliktai; ekonominis ir socialinis skurdas; nesėkmės mokykloje.

Šio amžiaus vaikai su dievobaiminga pagarba žiūri į savo mokytoją ir seka juo kiekviename žingsnyje, aišku, jei pats mokytojas nesugadina vaiko įgimto poreikio turėti natūralų autoritetą (Brochmann, 1999). Autoriteto buvimas susijęs su vidine nuostata: autoritetu mokinukui savaime netampama, prieš tai reikia ilgai dirbti su savimi, suformuoti sau tam tikrus vidinius įsitikinimus ir jų laikytis. Pasak Miškinio (2000), pradinių klasių berniukų ir mergaičių požiūris į mokytojus beveik nesiskiria: visiems didžiausias autoritetas yra mokytojas (Miškinis, 2000). Tą patvirtina ir gauti rezultatai, nes dauguma vaikų būtent jai pasisako apie patirtą skriaudą (12 pav.). Šiuo atveju reikėtų tik pagirti mokytojus, nes jie sugeba įgauti mokinių pasitikėjimą. Kaip teigia Dumčienė (2004), nes tik abipusis pasitikėjimas, emocinis bendravimas nulemia sėkmingus vaiko ir mokytojo tarpusavio santykius. Taip pat didžioji dalis vaikų

pagalbos kreipiasi į tėvus ir auklėtoją. Įsidėmėtina tai, kad nemaža dalis respondentų savo problemas linkę spręsti tik patys (jie niekur nesikreipia pagalbos). Mergaičių tylėjimas gali būti paaiškinamas gėdos jausmu, nenoru būti dar labiau žeminamoms. Pokalbis su berniukais atskleidė jų drąsą ir ryžtą santykius aiškintis patiems. Pavyzdžiui, Telšių specialiojoje mokykloje trečioje klasėje besimokantis berniukas pasisakė: „O kam man kreiptis pagalbos, jei aš galiu pats viską sutvarkyti“. Galima daryti išvadą, jog intelekto sutrikimų turintys mokiniai nevisiškai adekvačiai suvokia smurtą ir jo žalą. Neatmetamas ir vaikų bijojimas būti apkaltintiems konflikto pradėjimu. Neretai suaugusieji ne taip rimtai, kaip derėtų pasižiūri į vaiko nušviestą situaciją ir jį dar apkaltina „nusišnekėjimu“. Tokios suaugusiųjų išankstinės nuostatos neretai atbaido vaikus ir jie kitą kartą bijo pasisakyti.

12 pav. Vaikų nurodyti asmenys, į kuriuos kreipiamasi pagalbos, %

Šiuolaikinėje, chuliganizmo ir nusikalstamumo kupinoje visuomenėje tikslinga su vaikais aptarti apsisaugojimo nuo galimų nelaimių būdus. Pastaruoju laikotarpiu vis dažniau viešumoje išskyla pedofilijos skandalai, dažnėja vagystės ir puldinėjimai. Ivanauskienės ir Šidlauskienės (2008) teigimu, kai asmuo skatina ar verčia nepilnametį (-ę) lytiškai santykiauti ar dalyvauti lytinėje veikloje, tai vadinama pedofilija (Ivanauskienė, Šidlauskienė, 2008). Statistikos departamento duomenimis 2009 m. vaikų, 7-9 metų amžiaus, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų buvo 251, 10-13 metų amžiaus – 891 (Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, 2010). Skaičiai išties bauginančiai dideli, todėl jau pradinių klasių mokiniui turi būti teikiami patarimai, kaip būtų galima sumažinti viso to grėsmę. Gauti tyrimo duomenys atskleidžia labai gerus rezultatus: didžioji dalis vaikų žino, kaip elgtis su nepažįstamaisiais (13 lentelė). Galima tik numanyti, kad vaikai informuoti, kokių pasėkmių

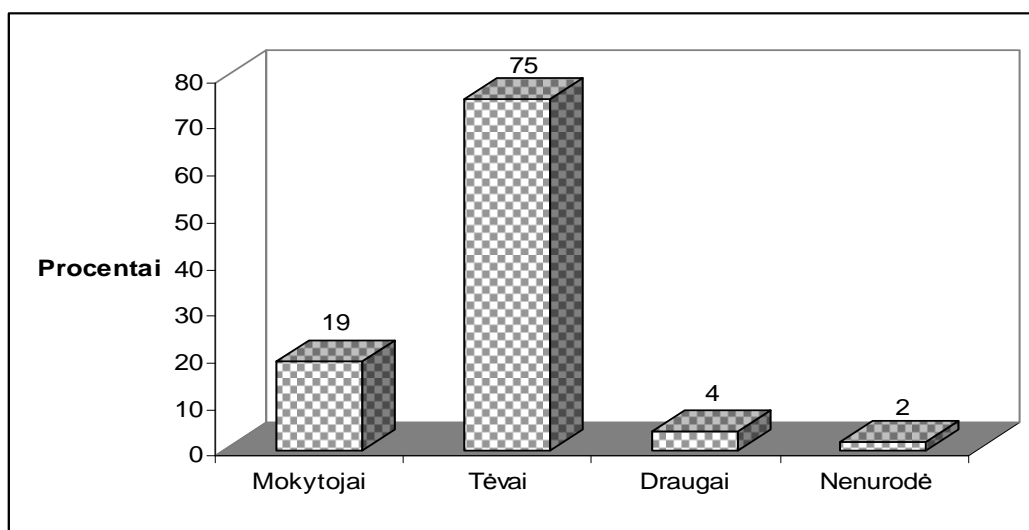
galima sulaukti pasitikint svertimu žmogumi (galima tapti ir nusikaltimo dalimi, galima ir nuo jo nukentėti).

13 lentelė

Moksleivių žinios, %

Žinios	%
Žino, kad negalima kviesiti į namus nepažįstamų žmonių	86,5
Žino, kad negalima niekur eiti su nepažįstamaisiais	88,3
Žino, kad jei kas nors juos nuskriaudė, reikia apie tai papasakoti žmogui, kuriuo jie pasitiki	86,5
Žino, jog visada gali ateiti į policiją ir čia sulaukti pagalbos	91

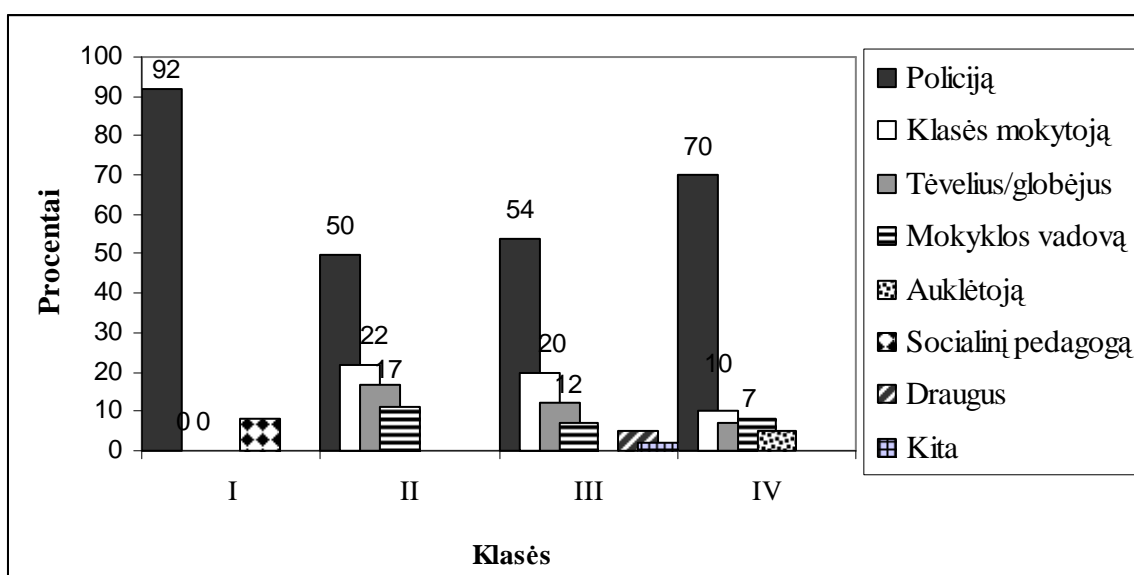
Hallahan, Kauffman (2003) akcentuoja, jog svarbiausias specialiojo ugdymo ištaigų uždavinys yra ne tiek kognityvinis protiškai neįgalaus vaiko lavinimas, kiek kompleksinis jo rengimas savarankiškam gyvenimui, intensyvus socialinei adaptacijai reikalingų įgūdžių formavimas. Savaimė suprantama vaikus moko jų tėvai, kaip galima išvengti galimų nemalonumų, tačiau prie to turėtų prisidėti ir mokytojai. Juo labiau, kad vaikui, turinčiam specialiųjų poreikių, reikalingas sistemingas informacijos kartojimas. Paašškėjo, kad vaikai teisės žinių pradmenis gauna namuose (14 pav.). Tėvai suteikia būtinausių žinių, kaip galima išvengti nusikalstamos veikos, kaip netapti jos auka ir kur, atsitikus bėdai, kreiptis pagalbos. Tačiau išeina, kad mokykla neatlieka savo pareigų, nes ji tokių žinių vaikams suteikia labai mažai. Mokiniai nurodo, kad mokytojai keturis kartus mažiau nei tėvai moko juos apsaugoti nuo galimų nelaimių.

14 pav. Mokiusieji vaikus apsaugoti nuo galimų nelaimių %

Atsitikus nelaimiui tokio amžiaus vaikai privalo kreiptis pagalbos į suaugusiuosius. Vaikai, patyrę prievartą, smurtą, priekabiavimą ar vagystę, negali tylėti, nors jiems ir gali būti labai sunku apie tai kalbėti. Todėl šalia esantys suaugusieji turi įgyti vaiko pasitikėjimą, geranoriškumu skatinti vaiką būti atviram. Respondentų buvo prašoma pasakyti į ką jie pirmiausia kreiptųsi pagalbos, jeigu juos nuskriaustų ar apvogtų. Gauti duomenys rodo,

kad vaikai labiausiai pasitiki policija ir į ją kreiptųsi pirmiausia (15 pav.). Jų nuomone tik ji galėtų išsiaiškinti vagystę, surasti skriaudėjus. Tokias teigiamas mokinių nuostatas policijos atžvilgiu gali lemti ir tai, jog jie dar nė karto su jais nesusidūrė, neturėjo nemalonus patirties. Kadangi Vileikienės (2002) rizikos grupių vaikų (10-18 metų amžiaus) apklausa atskleidė, jog teisės pažeidimus padarę ir dažniau su pareigūnais bendravę nepilnamečiai daug blogiau vertina policijos pareigūnus ir policijos darbą apskritai (Vileikienė, 2002). Mokiniai taip pat kreiptųsi pagalbos į tuos suaugusiuos, kurie su vaiku praleidžia daugiausia laiko – klasės mokytoją ir tėvelius. Svarbu pabrėžti, kad pradinukai tiki teisėsauga, savo tėvais ir klasės mokytoju. Jie visi turėtų tuo pasinaudoti ir kuo daugiau šviesti vaikus teisės žiniomis.

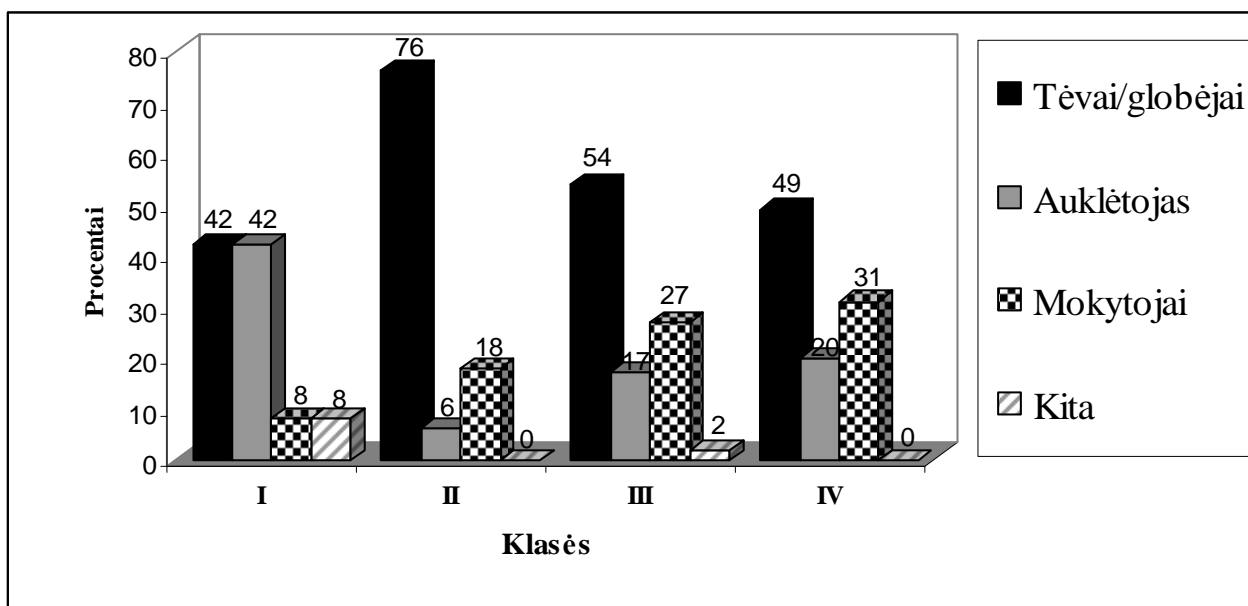

15 pav. Asmenys, į kuriuos vaikai pirmiausia kreiptųsi pagalbos, %.

Paprašius įvardinti tą asmenį, į kurį kreiptųsi pagalbos paskutinėje vietoje, daugiausia (40%) mokinių įvardijo draugus. Tai reiškia tik viena – kad tokio amžiaus vaikai draugais dar nepasitiki, pasitikėjimas atsiras vyresniame amžiuje. Tuo tiki ir Miškinis (2000) teigdamas, jog paaugliams vis reikšmingesnė draugų nuomonė.

Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniams teisės žinių privalo suteikti tėveliai/globėjai ir mokytojai. Gogelienė (2005) išskiria tokius teisinio auklėjimo etapus: žinių teikimas, žinių transformavimas į nuostatą visada teisingai elgtis, įsitikinimų transformavimas į įprotį visada teisingai elgtis. Mokiniai teigia, kad su jais daugiausia apie teisę (kaip tinkamai elgtis, kokios jų teisės ir pareigos ir pan) kalba tėveliai (globėjai). Tyrimo rezultatai patvirtina, kad mokinių tėveliams rūpi tinkamas vaikų elgesys, jų saugumas, todėl jie formuoja vaikų teisinį supratimą. Vėlgi, mokytojai neatlieka savo pareigų: pasak mokinių, jie nepakankamai laiko skiria pokalbiams apie teisę. Atrodytų lyg teisinis švietimas priklausytų vien tik vaikų tėvams, tačiau tada kyla klausimas: ar visas tada funkcijas atlieka mokykla? Tokį klasės mokytojų požiūrį derėtų vertinti negatyviai. Juo labiau kai pirmokai nurodo, jog su jais vienodai apie teisę

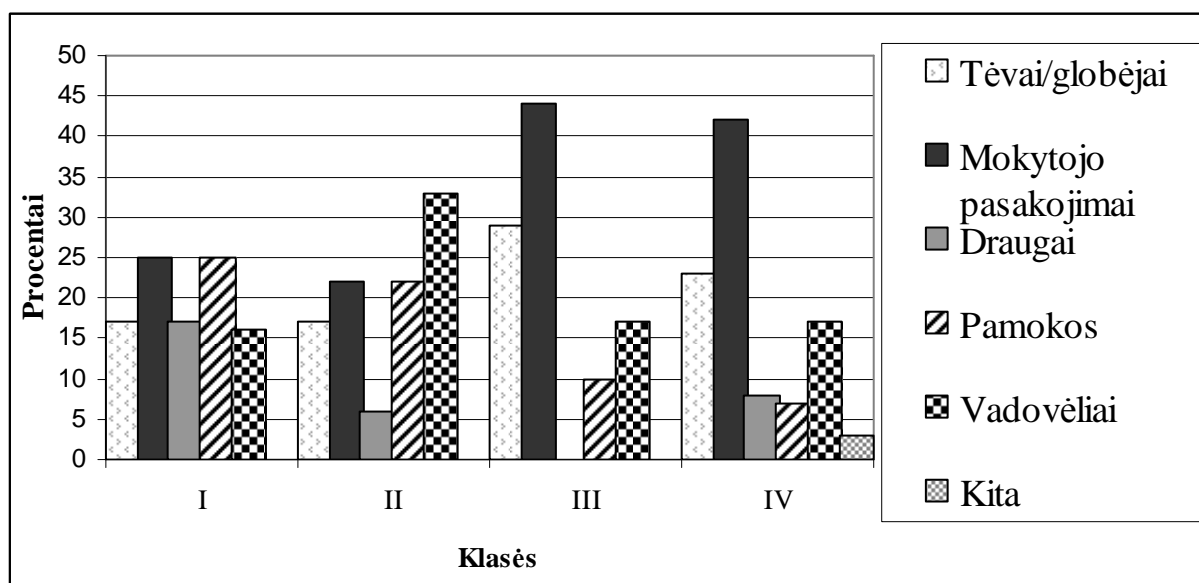
kalba tiek tėveliai, tiek auklėtojai (galvoje turima bendrabučių auklėtojus su kuriais vaikai bendrauja po pamokų). Klasės mokytojai neatlieka savo, kaip ugdytojų, pareigų (16 pav.).

16 pav. Asmenys, suteikiantys informaciją teisės klausimais, %

Taigi, su vaikais apie teisę daugiausia kalba jų tėveliai, tačiau teisės žinių galima gauti ir iš kitų šaltinių. Populiariausi jų: televizija, radijas, internetas, juos supantys asmenys. Iš tikrųjų labai svarbu tai, iš kur vaikai gauna teisės žinių, nes vertinga ir naudinga yra tik tiksli informacija. Įdomu sužinoti ir kokį mokykla atlieka vaidmenį teisės žinių suteikimo procese. Paaiškėjo, jog pirmos, trečios ir ketvirtos klasės mokiniai daugiausia teisės žinių gauna iš mokytojo pasakojimų (17 pav.). Tai labai pozityvu, tik svarbu kad tų žinių, su kiekviena klase, mokytojai teiktų vis daugiau. Antrokai labiausiai pasisako už vadovėlius. Vadovėlių turinio analizės metu paaiškėjo, jog specialiosios mokyklos vadovėliuose teisės žinių pateikiama tikrai ganėtinai daug. Kai kurie vyresnieji mokiniai dar įvardino aplinką iš kurios galima gauti teisės žinių. Tai būtų, jau minėti, televizija, radijas, internetas, spauda. Nors dauguma žiniasklaidos priemonių stengiasi, kad žmonėms pateikiama informacija būtų objektyvi ir nešališka, tačiau ir joje randama netiesos (Dumčienė, 2004). Todėl vaikams derėtų kuo mažiau pasikliauti televizijos, spaudos ir interneto neigiama įtaka. Kadangi televizijos, interneto programose pasitaiko žiaurumo, smurto scenų, o tai visų pirma kenkia nepilnamečių ugdymui. Neretai regimi vaizdai virsta kasdienybe ir gali tapti elgesio norma. Į tai turėtų dėmesį atkreipti vaikų tėvai. Mokinių tarpe buvo ir tokių, kurie teigė, jog teisės žinių jie daug gauna iš draugų. Tai tik patvirtina, jog mokykliniais metais vis labiau išryškėja vaikų saviauklos veiksnys, kai vaikai patys pradeda sau pasirinkti jiems priimtinas žinias.

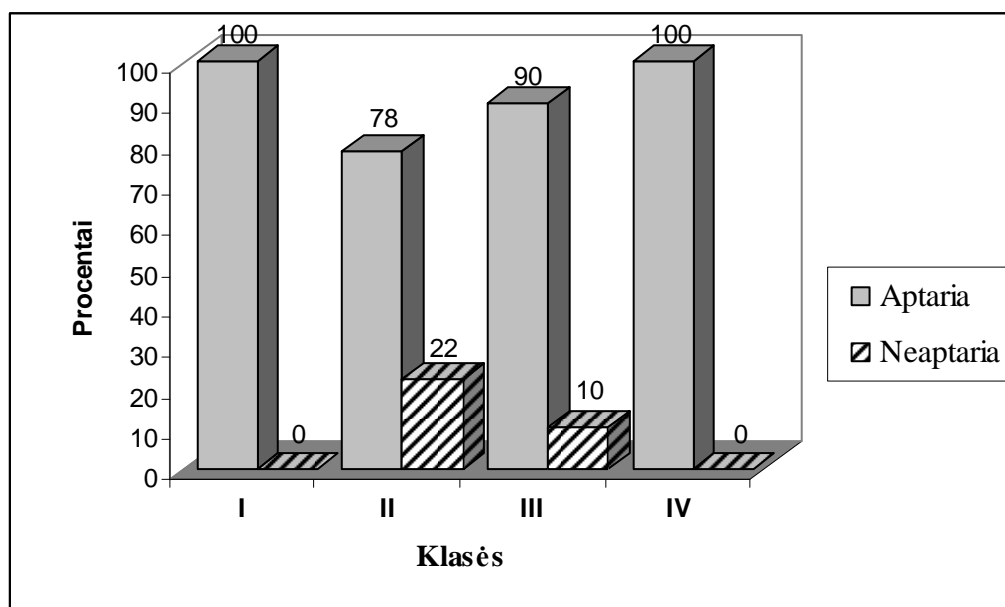
17 pav. Šaltiniai iš kurių vaikai daugiausia gauna teisės žinių, %

Gogelienė (2005) pastebi, jog teisinio auklėjimo turinio požiūriu pirmosios teisės žinios vaikams suteikiamos jau I-IV klasėse, „Aš ir pasaulis“, dorinio ugdymo pamokose, kuriose ugdomos nuostatos, jog visi žmonės turi būti vienodai vertinami ir vienodai gerbiamas jų orumas, teisės ir laisvės. Pradinėse klasėse nėra atskiro teisės dalyko, todėl teisės žinios integruojamos į kitus mokomuosius dalykus: matematiką, pasaulio pažinimą, lietuvių kalbą, tikyba arba etiką ir muziką. Pasidomėta, kaip mokiniai galvoja, ar jie gauna teisės žinių iš šių mokomųjų dalykų. Paminėti visi dalykai kaip teikiantys teisės žinių: matematika – 71,2%, lietuvių kalba – 81,1%, pasaulio pažinimas – 83,8%, etika/tikyba – 70,3%, muzika – 62,2%. Respondentų nuomone, daugiausia apie teisę kalbama matematikos ir pasaulio pažinimo pamokose, mažiausiai – muzikos. Vaikai neklęsta, nes vadovėlių turinio analizės metu paaikškėjo, jog matematikos ir pasaulio pažinimo vadovėliuose teisės kategorijų pateikiama daugiausia.

Kaffemanienės (1996), Pekauskos ir Girgaliūnaitės (2008) teigimu, teisinis ugdymas turėtų būti vykdomas žodinėmis, vaizdinėmis ir praktinėmis formomis. Pasiteirauta mokinių kokios jiems pamokos įdomesnės, ar kai teisės žinios perteikiamos vadovėlių iliustracijose (vaizdinės formos), perteikiamos mokytojui pasakojant ir klausinėjant (žodinės), įgyjamos atliekant praktines užduotis (praktinės), ar kai sutinkamos ir paveikslėliuose, ir mokytojo pasakojime, ir atliekant praktines užduotis (vaizdinė, žodinė, praktinė). Gauti duomenys atskleidė tai, jog pirmokai labai tiki savo mokytoja, todėl ir vaikams pamokos įdomesnės, kai mokytoja pasakoja ir klausinėja (33%). Keista, tačiau mažiausiai patinka tos pamokos, kuriose teisės žinios perteikiamos vadovėlių iliustracijose. Nors paprastai tokio amžiaus vaikai grožisi ir domisi knygų iliustracijomis. Antros (38%) ir trečios klasės (34%) mokiniams įdomiausias pamokos, kai teisės žinios sutinkamos ir paveikslėliuose, ir mokytojo pasakojime, ir atliekant

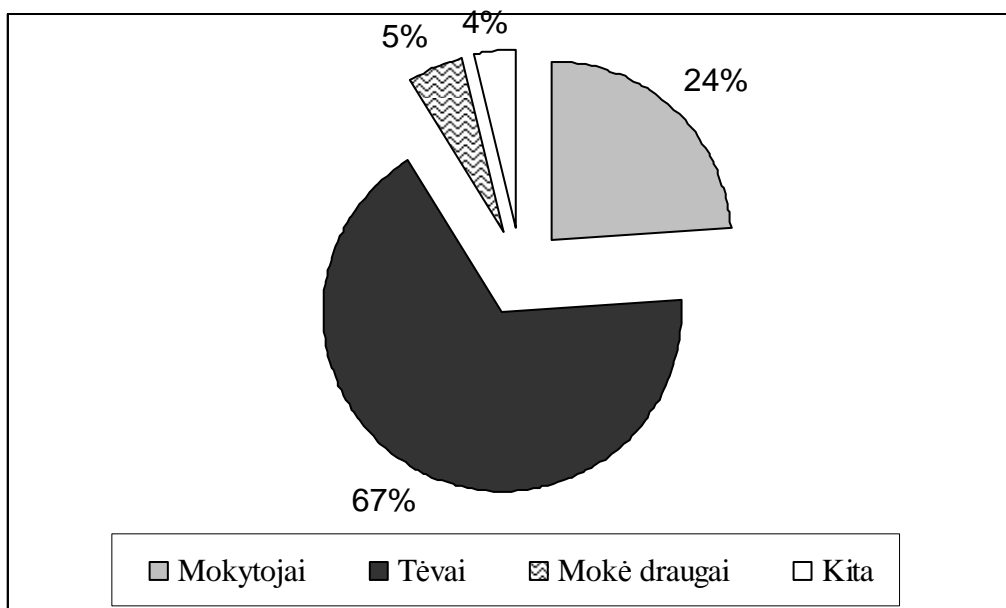
praktines užduotis. Ketvirtokams (35%) įdomesnės pamokos, kai teisės žinios įgyjamos atliekant praktines užduotis. Ištikrųjų nelabai svarbu kokia pedagogo metodika taikoma, svarbu, kad ji būtų efektyvi ir naudinga perteikiant teisės žinias.

Tikslinga tokio amžiaus vaikams teisinę informaciją perteikti situacijomis. Tada vaikams, turintiems intelekto sutrikimų, ją daug paprasčiau įsiminti ir suvokti. Kaip teigia Pekauskas ir Grigaliūnaitė (2008), vienas pagrindinių teisinio auklėjimo metodų – probleminių situacijų sukūrimas. Jose reikėtų auklėtiniams pasirinkti idėją ir ją grįsti savo elgesį, veiklą. Vaikams, turintiems intelekto sutrikimų, reikėtų stengtis kuo mažiau naudoti žodinės medžiagos. O jei tokia ir naudojama, tai tada ją iliustruoti pavyzdžiais, aptarti konkrečias situacijas. Apklausa parodė, kad mokytojai kalbasi su vaikais apie teises situacijas, aiškinasi kaip galima jas kuo geriau ir tinkamiau išspręsti. Tai labai pozityvus reiškinys specialiosiose mokyklose (18 pav.). Duomenys rodo, kad mokytojai teisės žinias teikia sistemingai:

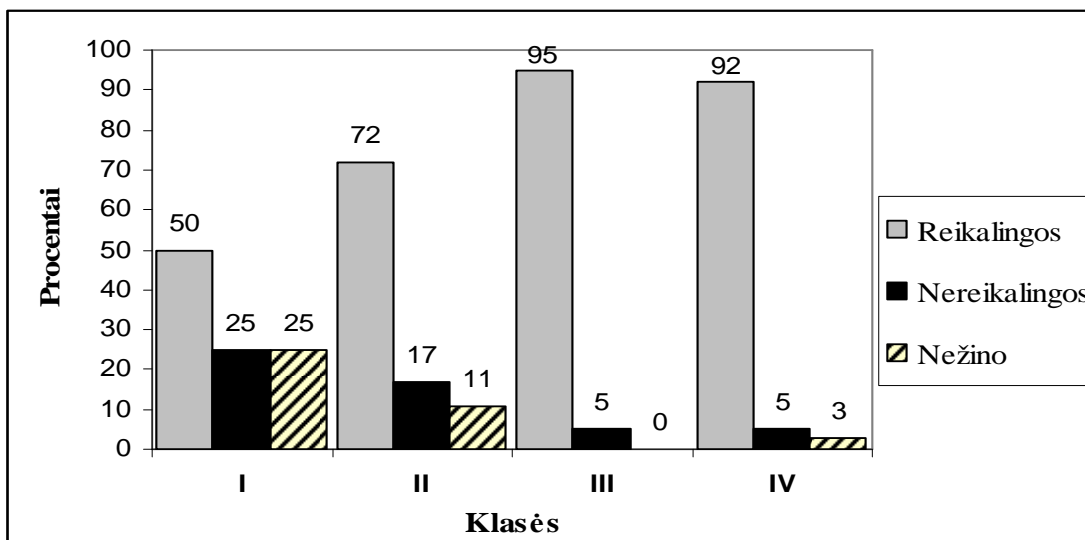
18 pav. Teisinių situacijų ir jų sprendimų būdų aptarimas su klasės mokytoju, %

Svarbu tokio amžiaus vaikams formuoti ir tinkamo elgesio sąvoką. Vaikus būtina mokyti tinkamai elgtis viešosiose vietose, parduotuvėje, supažindinti su saugaus eismo taisyklėmis. Analizuojant duomenis paaiškėjo, jog šiuos tinkamo elgesio pavyzdžius (*saugiai pasiekti mokyklą; elgtis viešoje vietoje* (autobuse, gatvėje ir kt.); *elgtis su svetimais daiktais* (juos saugoti, gražinti tam, iš kurio pasiskolino); *pirkti parduotuvėje; atpažinti pinigus* (litus, centus)) vaikai išmoko namuose. Tai tik įrodo, kad vaikų tėvams labiausiai rūpi vaikų saugumas, elementarių praktinių įgūdžių diegimas, reikalingų jiems orientuojantis socialinėje aplinkoje. Taigi teisės žinios perduodamos tėvų (19 pav.). Kas liūdniausia, kad jei ne tėvų pastangos, pradinių klasių mokinių teisės žinios būtų dar skurdesnės. Specialiojoje mokykloje teisės žinių teikimui neskiriamas pakankamas dėmesys.

19 pav. Mokiusieji saugiai pasiekti mokyklą, %

Teisinio ugdymo sėkmei reikšmės turi ir pačių moksleivių nuostatos į teisės žinių suteikimą. Daugumos nuomone, teisės žinios (žinojimas, kaip tinkamai elgtis įvairiose situacijose, viešose vietose, vaiko teisės ir kt.) reikalingos mokiniui (20 pav.). Džiugu tai, jog specialiųjų poreikių vaikai suvokia teisės žinių svarbą ir reikalingumą jų gyvenime. Ir nieko keista, kad už jų reikalingumą pasisako vyriausieji, mažiausieji gal dar nelabai įvertina jų svarbos.

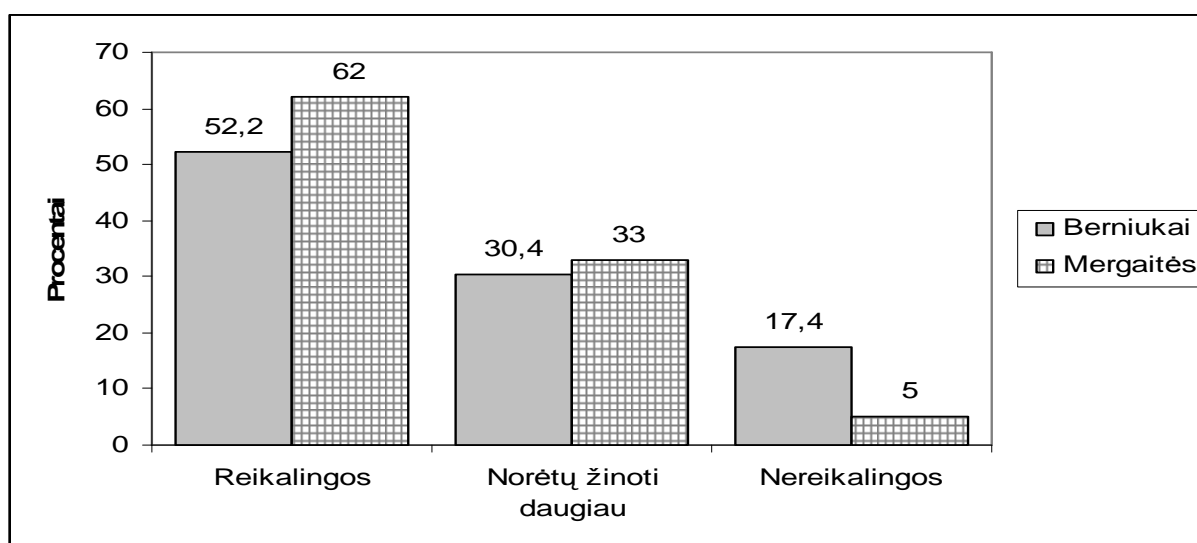

20 pav. Teisės žinių reikalingumas mokiniams, %

Tyrimu siekta išsiaiškinti pradinių klasių moksleivių teisės žinių poreikį. Gauti rodikliai pozityvūs. Paaiškėjo, jog pusė visų apklaustųjų pasisako už teisės žinių reikalingumą, šiek tiek mažesnė dalis mokinių teigia norintys žinoti daugiau teisės žinių. Reikia tik džiaugtis

tuo, kad specialiųjų poreikių mokiniai turi teisės žinių poreikį nors jis ir nėra didelis. Atsiskleidė tai, kad didesnę žinių poreikį turi mergaitės. Suprantama, nes jos yra ir labiausiai pažeidžiamos, tačiau iš prigimties stropesnės ir labiau žingeidžios nei berniukai. Tuo tarpu berniukai tiki savo jėgomis ir mano jau pakankamai viską žinantys. Deja, tokios nuostatos, tik apsunkina teisinio ugdymo sėkmę. Kaip teigia Miškinis (2000), berniukams dažniausiai priskiriami silpni mokymosi įgūdžiai, neigiamas požiūris į mokymąsi, nedrausmingumas ir neorganizuotumas. Dažniausiai, mokiniai manantys, kad jie jau viską žino, nesistengia priimti jiems teikiamos informacijos.

Reikšminga tai, kad teisės žinių poreikio neturi tik palyginti nedidelė dalis vaikų (21 pav.)

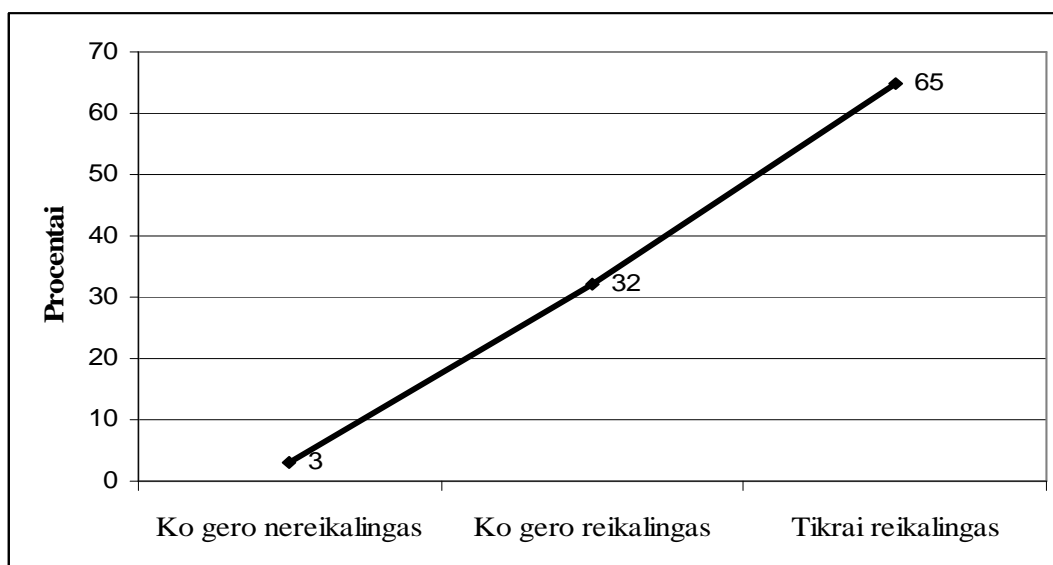
21 pav. Teisės žinių poreikis, %

Aptariant gautus duomenis paaiškėjo, kad mokinių teisės žinios yra nepakankamos. Nors dauguma pradinių klasių mokinių pasisako už teisės žinių reikalingumą, tačiau nesuvokia jų svarbos orientuojantis socialinėje aplinkoje. Išryškėjo dvi vaikų ugdytojos, kurios gali ir suteikia vaikams žinių: mokytojai ir tėvai. Pozityvu tai, kad pradinių klasių mokiniai pasitiki klasės mokytoja, tiki policija, kitomis vaikų globos įstaigomis. Tačiau specialioji mokykla nepakankamai prisideda prie teisinio švietimo: vaikams nepakankamai suteikiamos bendrosios teisės žinios, mažai bendradarbiaujama su policijos pareigūnais, vaikai menkai supažindinami su pagrindinėmis teisėmis ir pareigomis, tinkamo elgesio pavyzdžiais. Kaip pastebėta, daugiausia visų šių teisės žinių vaikai gauna iš tėvų.

2.5. Pedagogų požiūris į jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių, turinčių nežymų intelekto sutrikimą, teisinį ugdymą

Dumčienės (2004) teigimu, formuojantis asmenybės pozicijai perimamos ne visos socialinės vertybės, o tik tos, kurios reikšmingos asmenybei (Dumčienė, 2004). Šiuo atveju, pradinių klasių mokiniams, turintiems nežymų intelekto sutrikimą, reikšmingos tik tos idėjos, kurios susijusios su jų poreikiais, interesais ir siekiais. Svarbi vieta tenka ir vaiko požiūriui į patį save, visuomenę ir į socialinių vaidmenų atlikimą.

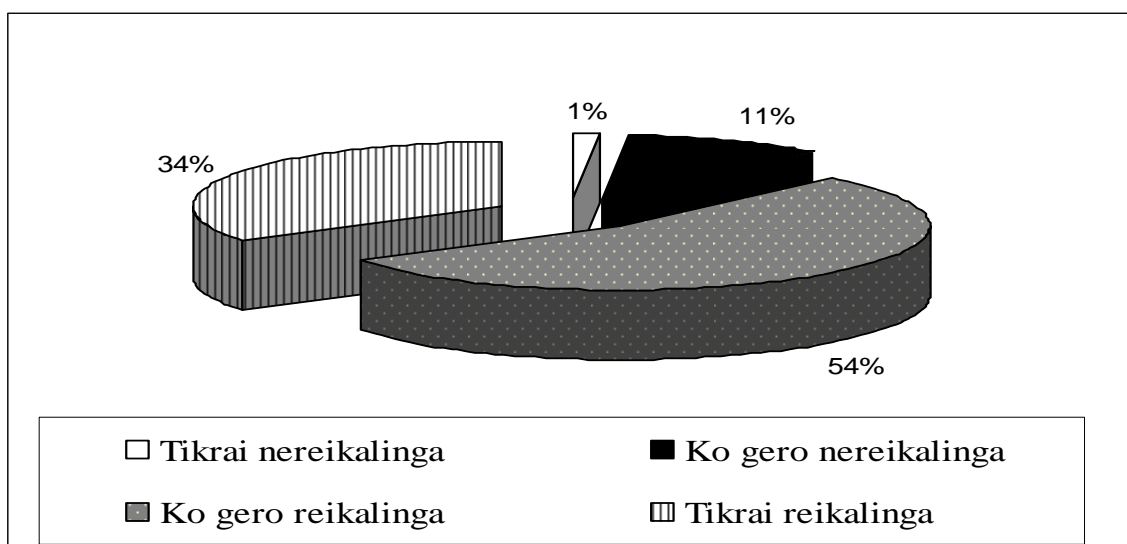
Šia apklausa buvo siekiama išsiaiškinti, ar mokyklose atliekamas teisinis ugdymas, kuris padėtų mokiniams susiformuoti asmenybės savybes, veiklos bei elgesio motyvaciją, padėtų įgyti kompetenciją. Kaip žinia, svarbi sąlyga teisinio ugdymo sistemoje – teigiamas pedagogų požiūris į vaikų teisinį švietimą. Kadangi pedagogų pastangos, teigiamos nuostatos gali prisidėti prie kryptingo teisinio ugdymo. Todėl specialiųjų mokyklų vadovų ir pedagogų buvo klausama, ar mokinių teisinis ugdymas yra reikalingas. Didžioji dalis pedagogų pritaria teiginiui, kad mokinių teisinis ugdymas reikalingas (22 pav.). Vadinasi jie išvelgia problemas susijusias su nepilnamečių elgesiu ir mano, kad tai yra viena iš priemonių padedančių vaikams orientuotis socialinėje aplinkoje. Jie tiki, kad mokykla yra pajėgi išugdyti dorą, socialiai orientuotą žmogų.

22 pav. Mokinių teisinio ugdymo reikalingumas, %

Tačiau respondentai išsakė savo nuomonę bendrai, apie visų klasių vaikų teisinį ugdymą. Žinotina, kad vaikams teisinį supratimą reikia pradėti formuoti kuo anksčiau, siekiant sustabdyti elgesio normų nukrypimus vyresniame amžiuje. Švedo (2000) teigimu, teisinis ugdymas turi būti jau ikimokyklinio ugdymo įstaigose. Jasaitė (2009) pritaria, jog teisinis švietimas prasideda šeimoje, vėliau vaikų darželyje, pradinėje mokykloje. Teisės ir pareigos vienovė turi būti ugdoma nuo vaikystės (Jasaitė, 2009). Taigi pradinėse klasėse tos žinios turi

būti plėtojamos, suteikiama naujų. Todėl pedagogai išsakė savo nuomonę apie pradinių klasių moksleivių teisinio ugdymo reikalingumą specialiosiose mokyklose. Mažiau nei pusė apklaustųjų tvirtai teigia, kad teisės žinias reikia formuoti jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniams (23 pav.). Buvo apklausiamųjų tarpe ir priešingai manančių. Šita nedidelė dalis respondentų teigė, kad teisės žinias reikia formuoti vidutiniojo ir vyresniojo mokyklinio amžiaus mokiniams. Galima daryti išvadą, jog šita dalis pedagogų mano, kad pradinių klasių mokiniams teisės žinias per sunku suvokti, jas per anksti ugdyti. Viena specialioji pedagogė anketoje pateikė savo pasiūlymus: „Teisės žinias specialiosiose klasėse siūlyčiau pradėti dėstyti tikrai vyresnėse klasėse, nes dėstoma medžiaga būtų jiems sunkiai suvokiama“. Tokia pedagogės nuostata klaidinga, nes teisės žinias tikslinga teikti ir ikimokyklinio amžiaus mokiniams. Savaiame aišku, tos žinios turi būti elementarios ir susijusios su vaikų galimybėmis, su juos supančia aplinka.

23 pav. Teisės žinių suteikimo reikalingumas jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniams, %

Norėta sužinoti, kokios yra pedagogų nuostatos apie teisės žinias ir teisinį švietimą. Analizuojant duomenis, stebimas pozityvus požiūris į teisės žinių reikšmingumą gyvenime (24 lentelė). Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos tyrimas „Teisinės informacijos poreikio ir sklaidos vertinimas“ (2005) atskleidė, kad daugiau visuomenės narių yra teigiančių, jog jiems nepakanka teisinių žinių ir jie norėtų gauti daugiau informacijos teisiniais klausimais. Gyventojų nuomonė apie jų teises žinias pasiskirstė taip: 2006 m. – 53 proc., 2007 m. – 40 proc., 2008 m. – 53 proc. Paaiškėjo, jog pedagogai taip pat abejoja, ar jie turi pakankamai teisės žinių, tačiau dauguma jų pritaria teiginiui, kad jos pedagogams reikalingos. Taip išeina, kad jie suvokia teisės žinių reikalingumą, bet jų negilina. Tą įrodo tie 4 procentai, manančių, kad teisės žinių turi pakankamai. Šis skaičius bauginantis, nes jeigu teisės žinių neturi patys pedagogai, tai tada kokias jie gali teisės žinias perteikti vaikams. Tai tik patvirtina mokinių tyrimo duomenis, nes jų metu paaiškėjo, kad mokytojai nesuteikia vaikams pakankamai teisės žinių, taipogi pastebėtas

pedagogų įsitikinimas, jog teisės žinių suteikimu labiausiai turėtų būti suinteresuoti mokinių tėvai. Pusė respondentų sutinka su tuo, jog ir tėvų reikalingas teisinis švietimas.

24 lentelė

Pedagogų nuomonė apie teisės žinias, %

Teiginiai	%
Jūs turite pakankamai teisės žinių	3.9
Teisės žinios reikalingos gyvenime	88.2
Teisės žinios skatina gerbti įstatymus	50
Teisės žinios padeda priimti sprendimus sudėtingose situacijose	63.2
Teisės žinios suteikia galimybę orientuotis socialinėje aplinkoje	59.2
Reikalingas tėvų teisinis švietimas	50
Pedagogams reikalingos teisės žinios	82.9

Teisės žinias formuoti padeda atskiros teisės šakos. Jos reguliuoja visuomeninius santykius. Administracinė – reguliuoja valstybės valdymo visuomeninius santykius. Civilinė reguliuoja turtinius ir kai kuriuos neturtinius visuomeninius santykius bei šeimos santykius. Baudžiamoji – draudžia tam tikras veikas kaip nusikalstamas ir numato už šių draudimų pažeidimų bausmes ar kitas poveikio priemones. Darbo – reguliuoja darbuotojo ir darbdavio santykius, taip pat kitus darbo santykius. Konstitucinė – reguliuoja svarbiausius visuomeninius santykius (Vansevičius, 2000, Vaišvila, 2004). Šia apklausa buvo siekiama išsiaiškinti pedagogų nuomonę apie tai, ar šių teisės šakų žinios yra svarbios jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniams. Paaiškėjo, jog didžioji dalis pedagogų mano, kad šių teisės šakų žinios yra vidutiniškai svarbios pradinį klasių mokiniams. Tai, kad vaikams labai svarbios administracinės teisės šakos žinios nurodo 24 procentai, kad civilinės – 43, baudžiamosios – 55, darbo – 22, konstitucinės – 16 procentų respondentų. Labiausiai pedagogai pasisako už baudžiamosios ir administracinės teisės šakų svarbumą pradinį klasių mokiniams. Buvo siekiama išsiaiškinti ir jų nuomonę apie atskirų teisės šakų reikalingumą skirtingose klasėse. Išryškėjo tokia tendencija, kad visi pedagogai pasisako labiau už tai, jog teisės šakų žinių būtų pradama mokytį nuo trečios klasės. Kaip ir turi būti, pedagogai pasisako už tai, jog teisės šakų žinių su kiekviena klase būtų suteikiama kuo daugiau. Visi mano, kad darbo teisės šakos žinios nėra reikalingos pirmos, antros ir trečios klasės mokiniams, jos reikalingumas išryškėjo tik ketvirtoje klasėje. Darbo teisės šaka reguliuoja darbo santykius. Gali būti, pedagogai mano, kad pokalbiai apie darbo sutartis, darbuotojo ir darbdavio santykius, jiems dar nereikalingi. Duomenys pateikti lentelėje.

Teisės šakų žinių reikalingumas pradinių klasių mokiniams, %

Teisės šakos Klasės	I	II	III	IV
	%			
Baudžiamoji	26	36	57	78
Administracinė	45	53	66	78
Civilinė	29	33	48	75
Darbo	11	11	24	46
Konstitucinė	36	34	49	71

Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti pedagogų nuomonę apie tai ar vaikai atskiras teisės žinias (remiantis teisės šakomis) turi sužinoti mokykloje, namuose ar iš aplinkos. Šiuo atveju aplinkai priskiriama viskas, kas nepriklauso mokyklai ir namams. Tai paaiškina Ivanauskienė ir Šidlauskienė (2008) teigdamos, jog socializacija vyksta ne tik šeimos aplinkoje. Knygos, televizija, internetas, draugai, giminės – tai šaltiniai, per kuriuos vaikai nuo mažens perima elgesį (Ivanauskienė, Šidlauskienė, 2008). Kaip gauti duomenys parodė, dauguma pedagogų pasisako už tai, kad teisės žinios turi būti formuojamos namuose (26 lentelė). Įdomu tai, kad pedagogai teikia pirmenybę vaikų tėvams, tuo tarsi parodydami, jog nuo savęs nusiima atsakomybę. Galima daryti prielaidą, jog teisiniu ugdymu turi rūpintis tėvai. Labiausiai abejojama, kad šių teisės šakų žinių vaikai gautų iš aplinkos. Tai visai suprantama, nes neretai aplinka, jos tinkamai nepasirinkus gali daryti ir neigiamą įtaką vaiko sąmonei.

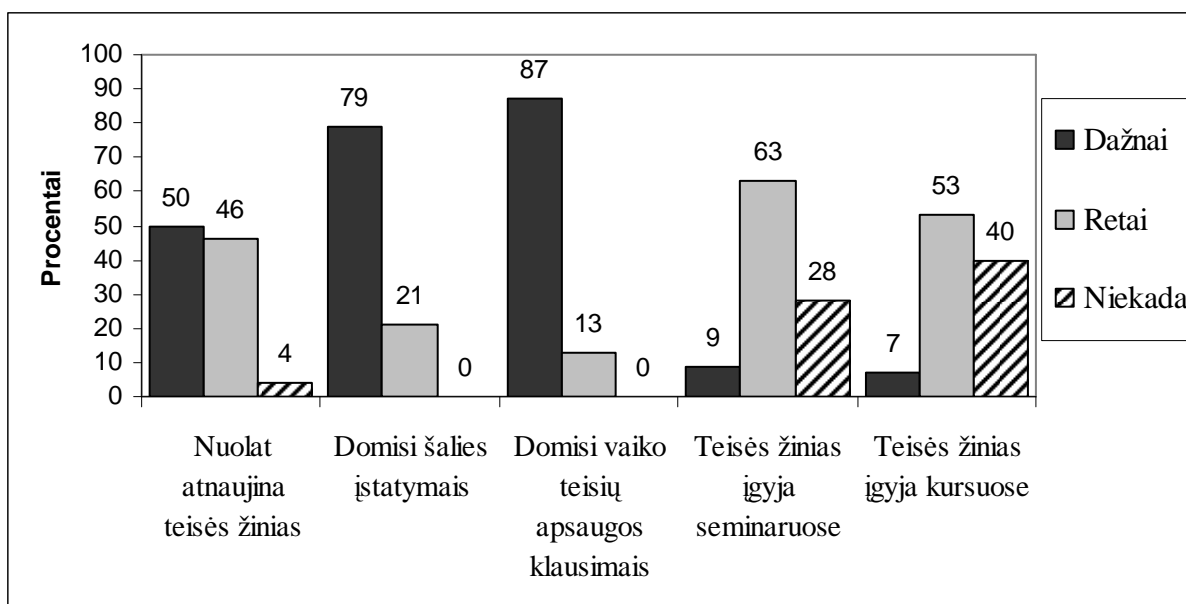
Teisės šakų žinių šaltiniai, %

Teiginiai	Mokykla	Namai	Aplinka
	%		
Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (Konstitucinė teisė)	43	60	9
Visi eismo dalyviai turi laikytis bendrų privalomų taisyklių (Administracinė teisė)	67	80	18
Svetimo turto pagrobimas slapta atitinka vagystę (Baudžiamoji teisė)	70	87	21
Įgyti nuosavybes teise galima sudarant įvairias sutartis (Civilinė teisė)	45	60	12
Dirbtas ar dirbamas darbas nesudarius darbo sutarties laikomas nelegaliu (Darbo teisė)	58	71	16

Tam, kad pedagogas galėtų sėkmingai formuoti teisės žinias, jis ir pats jų turi turėti. Tam reikalinga atnaujinti teisės žinias, domėtis šalies įstatymais, vaiko teisių apsaugos klausimais, tobulinti savo žinias, įgyti naujų seminaruose arba kursuose. Analizuojant duomenis paaiškėjo, kad dažniausiai pedagogai teisės žinias įgyja savarankiškai: domisi vaiko teisių apsaugos klausimais ir šalies įstatymais, dėmesio skiria teisės žinių atnaujinimui (27 pav.). Taigi

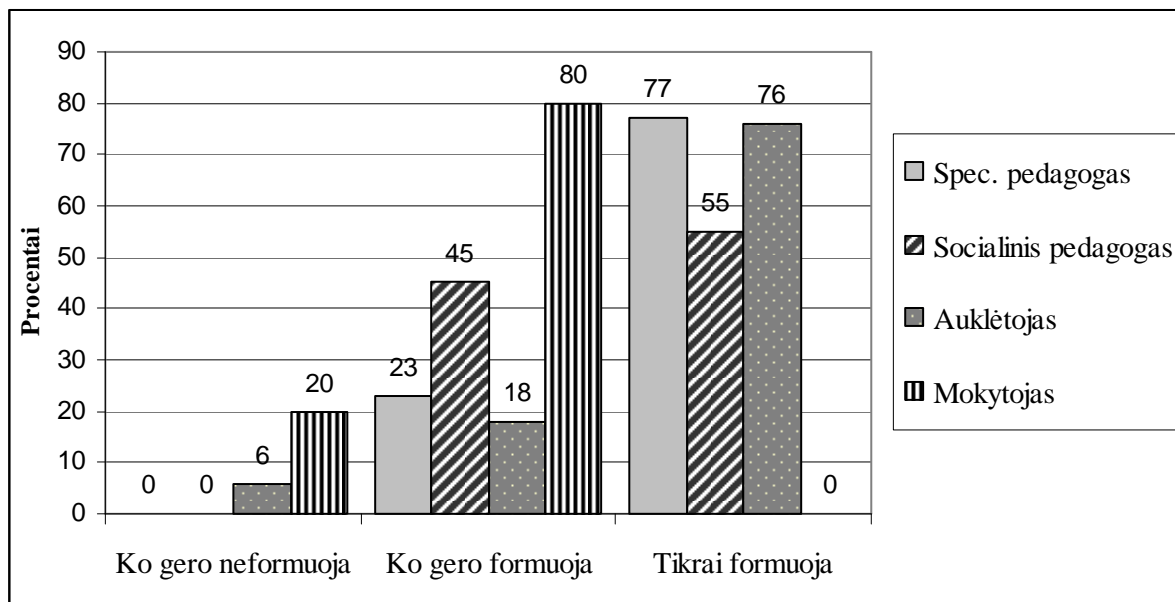

pedagogai nelieka abejingi įstatymams, jomis pildosi savo žinias. Zaukienės (2005) atlikto tyrimo metu paaiškėjo, jog pradinių klasių mokytojai skiria dėmesio saviugdai, bet trūksta valios ir užsispyrimo kryptingai ir sistemingai to siekti (Zaukienė, 2005). Iš tikrųjų pedagogai turi galimybę domėtis vaiko teisių klausimais, tam išleista nemažai tokių autorių leidinių: Kabašinskaitė, Povilėnaitė (2004) *Vaiko teisės ir pareigos*; Prokopčik (2002) *Vaikų teisės. Nuostatų įgyvendinimas*; Vaiko teisių konvencija priimta Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje (2000); Deveikis, Poviliūnas (1998) *Žmogaus teisės ir pilietinės pareigos*; Raškauskienė (1997) *Vaiko teisės; Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Konferencijos medžiaga* (1996). Toleikienė (2006) nurodo, jog įvairių idėjų pasisemti galima ir Strutinskaitės knygoje „*Vaiko teisių konvencijos nagrinėjimo pradinėse mokyklose metodika*“. Pagrindinis knygelės tikslas – pradinių klasių mokiniams ir mokytojams suteikti papildomą galimybę arčiau ir išsamiau susipažinti su pagrindinėmis vaiko teisėmis ir pareigomis. Ir internetinėse prieigose galima rasti įvairių įstatymų, vienas iš jų: Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996). Paaiškėjo, kad pedagogai itin retai teisės žinias įgyja seminaruose arba kursuose. Nemaža dalis pareiškė niekada to nedarę. To priežastys gali būti ir finansavimo stoka, tokių kursų ar seminarų neorganizavimas arba tiesiog nenoras tokioje veikloje dalyvauti. Gali būti, kad pedagogai ir nereikalauja tokių kursų ir seminarų, kuriuose galėtų tobulinti teisės žinias. Kaip paaiškėjo, apibendrinus mokinių tyrimo duomenis, pedagogams tikslinga būtų surengti kursus apie žmogaus teises ir pareigas. Kalbama apie kursus, kuriuose svarbu perteikti ne tik teisinę informaciją, bet kartu ir švietimo metodiką bei rekomendacijas. Best (1996) teigimu, tokiuose kursuose galima parodyti, kad švietimo apie žmogaus teises patikimumas priklauso nuo to, kiek vidines demokratijas įteisina mokyklos taisyklės. Švietimas apie žmogaus teises tampa visų mokyklos žmonių rūpesčiu, o kartu ir visos mokyklos politikos dalimi.

27 pav. Pedagogų domėjimasis teisės žiniomis, %

Pedagogai išsakė savo nuomonę apie šaltinius, kurie formuoja vaikų teisinį ugdymą. Specialieji pedagogai, socialiniai pedagogai ir auklėtojai žino, kad mokytojai vykdo vaikų teisinį ugdymą (28 pav.). Kas įdomiausia, pedagogai pritaria tam, jog jie formuoja vaikų teisinį ugdymą, tačiau kaip parodė ankstesni rezultatai, to teisinio ugdymo nelabai vykdo – viską linkę perleisti tėvams. Savaiame aišku teigiamai pasisako specialieji pedagogai ir auklėtojai dėl to, kad jie daugiausia laiko praleidžia su šiais vaikais mokykloje yra atsakingi už vaikų ugdymą.

28 pav. Pedagogų nuomonė, kad mokytojai vykdo vaikų teisinį ugdymą, %

Kaip jau ir įsitikinta, (tą įrodo mokinių atsakymai) vaikų teisinį ugdymą vykdyti gali ne vien tik pedagogai, bet tai kuo puikiausiai daro ir tėvai. Su tuo sutinka ir pedagogai (50%) teigdami, kad tėvai vaikams suteikia teisės žinių. Paradoksas, bet respondentų nuomone vaikams teisės žinių suteikia ir draugai (29 lentelė). Tikėtina, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių draugai yra tokio paties amžiaus, taigi apie kokių teisinių žinių suteikimą kalbama. Įdomu dar ir tai, kad pedagogai nepakankamai dėmesio skiria vadovėliams. Nors specialiųjų mokyklų pradinių klasių vadovėliuose teisės kategorijų rasta žymiai daugiau negu bendrojo lavinimo mokyklos vadovėliuose (2 pav.). Galima manyti, kad pedagogai netkreipė dėmesio į vadovėliuose pateiktas teisės žinias, o ten jų yra išties daug. Kai kurie respondentai patys įvardino dar tokius šaltinius formuojančius teisinį ugdymą: skaudi pačių nuo aplinkinių patirtis, masinės informacijos priemonės (spauda, televizija, radijas) bei aplinka.

29 lentelė

Teisės žinių šaltiniai, %

Šaltiniai	%
Tėvai/globėjai	50
Draugai	44,7
Vadovėliai	53,9

Teisinis ugdymas yra kai moksleiviai gauna informacijos apie teisę, jų teises ir pareigas, kas skatina kritinį ir pozityvų mąstymą (Arbetman, 1994). Teisinis ugdymas specialiosiose mokyklose turėtų būti kaip atskiras privalomas mokomasis dalykas jau pradinėse klasėse. Motiejūnaitės (2008) atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog teisinis ugdymas, kaip atskiras mokomasis dalykas, tik sustiprintų mokinių teisinės sąmonės ugdymą, kadangi daugeliui mokinių trūksta žinių apie jų teises, pareigas, juos ginamuosius įstatymus ir institucijas, galinčias jiems padėti (Motiejūnaitė, 2008). Visgi nemaža dalis apklaustųjų nesutinka su tuo, jog teisinis ugdymas būtų privalomas. Didžioji dalis linkusi pritarti popamokiniam teisiniui ugdymui (30 lentelė). Gali būti, kad tokią respondentų nuomonę įtakoja tai, kad jų mokyklose tokia forma teisinis ugdymas vyksta. Tyrimo rezultatai atskleidė, jog mokymo įstaigose pradinių klasių mokiniams nėra dėstomas privalomas ir pasirenkamas teisės dalykas. Dauguma pedagogų teigia, kad jų mokyklose teisinis ugdymas įtraukiamas tik į popamokinę veiklą (formuojamas neformaliojo švietimo būdu). Tai tik įrodo, kad teisiniui švietimui skiriamas nepakankamas dėmesys, nes teisinis ugdymas nėra reguliarus ir visiems privalomas.

30 lentelė

Teisės dalykas specialiojoje mokykloje: poreikio ir būklės vertinimas %

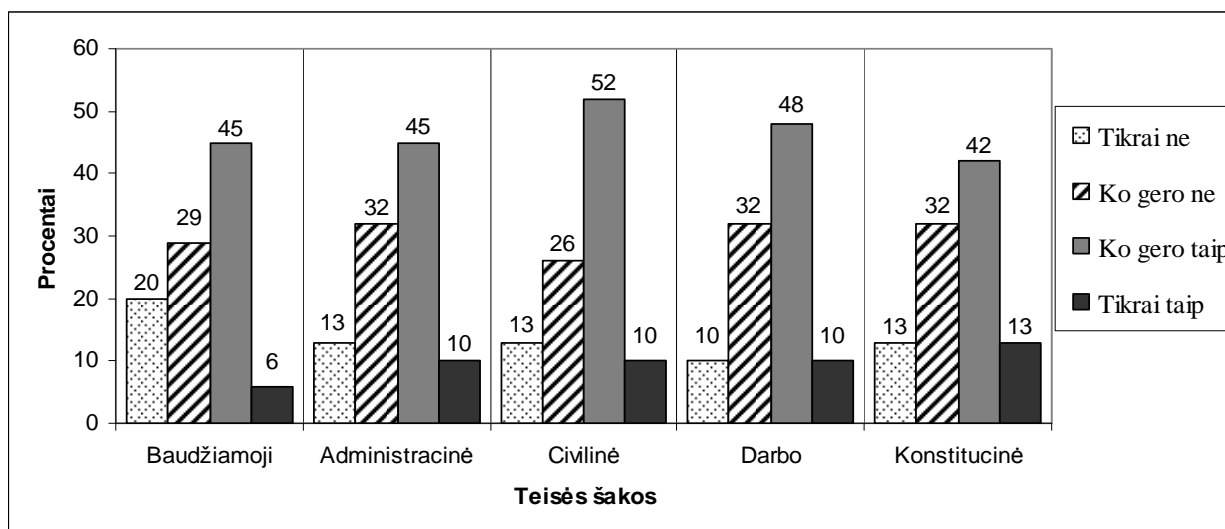
Teisinis ugdymas turi būti:	%
Pasirenkamas dalykas	59,2
Privalomas mokomasis dalykas	35,5
Popamokinis dalykas	82,9
Jūsų mokykloje teisinis ugdymas yra kaip:	%
Pasirenkamas dalykas	6,6
Privalomas mokomasis dalykas	13,2
Popamokinis dalykas	48,7

Pradinių klasių mokiniams dėstomi penki pagrindiniai mokomieji dalykai: matematika, lietuvių kalba, pasaulio pažinimas, muzika, tikyba arba etika. Respondentų buvo prašoma išsakyti savo nuomonę apie kiekvieno mokomojo dalyko svarbą teisės žinių ugdymui. Reikėjo pasakyti, ar išvardinti mokomieji dalykai teikia teisės žinių (31 lentelė). Pedagogai pasisako už tai, jog daugiausia teisės žinių teikia pasaulio pažinimas ir etika. Jackūnas, Kuolys ir Lukšienė (1997) pritaria tam sakydami, jog etikos pamokose siekiama ugdyti norą bei gebėjimą bendrauti ir bendradarbiauti, visuomeninės, pilietinės, tautinės pareigos ir atsakomybės jausmą. Respondentai neklęsta ir dėl pasaulio pažinimo: vadovėlių turinio analizė rodo, kad daugiausia teisės kategorijų pateikiama matematikos ir pasaulio pažinimo vadovėliuose (3 pav.). Panaši tendencija išryškėjo ir pedagogams išsakyti savo nuomonę apie tai, ar šie dalykai galėtų formuoti teisinį ugdymą. Tik nedidelė dalis apklaustųjų mano, jog muzika galėtų tai daryti.

Mokomieji dalykai, kaip teisės žinių šaltinis, %

Mokomieji dalykai	%
Matematika	61.8
Lietuvių kalba	69.7
Pasaulio pažinimas	90.8
Etika/tikyba	90.8
Muzika	6.6

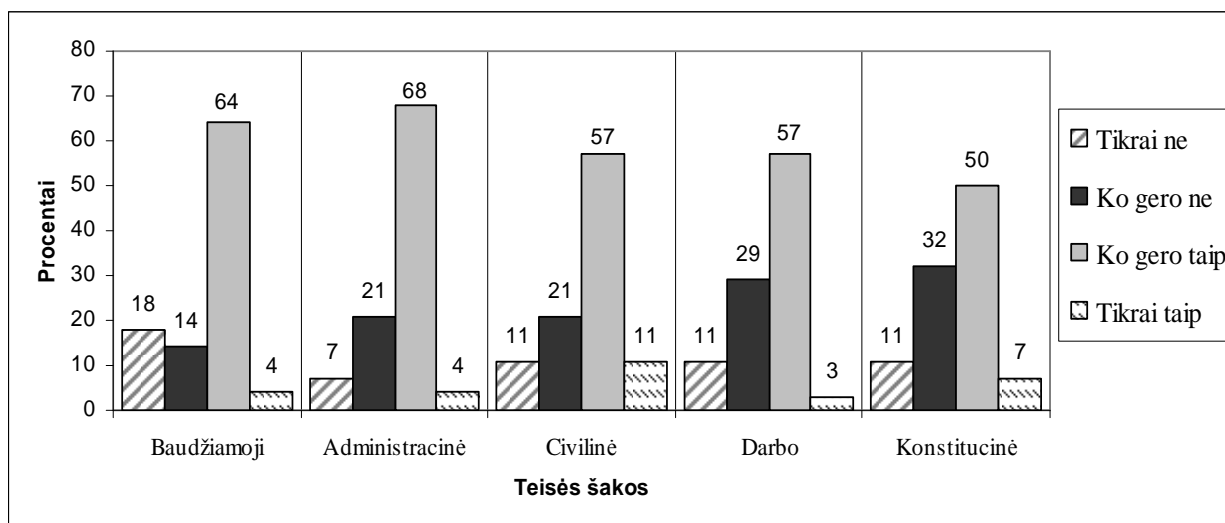
Pedagogų prašyta pasakyti, kokių teisės šakų (baudžiamosios, administracinės, civilinės, darbo ar konstitucinės) žinias formuoja jų dėstomas dalykas. Pedagogai, mokantys matematikos, linkę manyti, jog matematika teikia visų teisės šakų žinias. Visgi pedagogai linkę daugiau išvelgti civilinės teisės šakos žinių šiame mokomajame dalyke. Mažiausiai manoma, kad matematika formuoja konstitucinės teisės šakos žinias (32 pav.). Vadovėlių turinio analizė patvirtina pedagogų nuomonę: matematikos vadovėliuose daugiausia rasta civilinės teisės kategorijų.

32 pav. Matematinės dalyko svarba perteikiant įvairių teisės šakų žinias, %

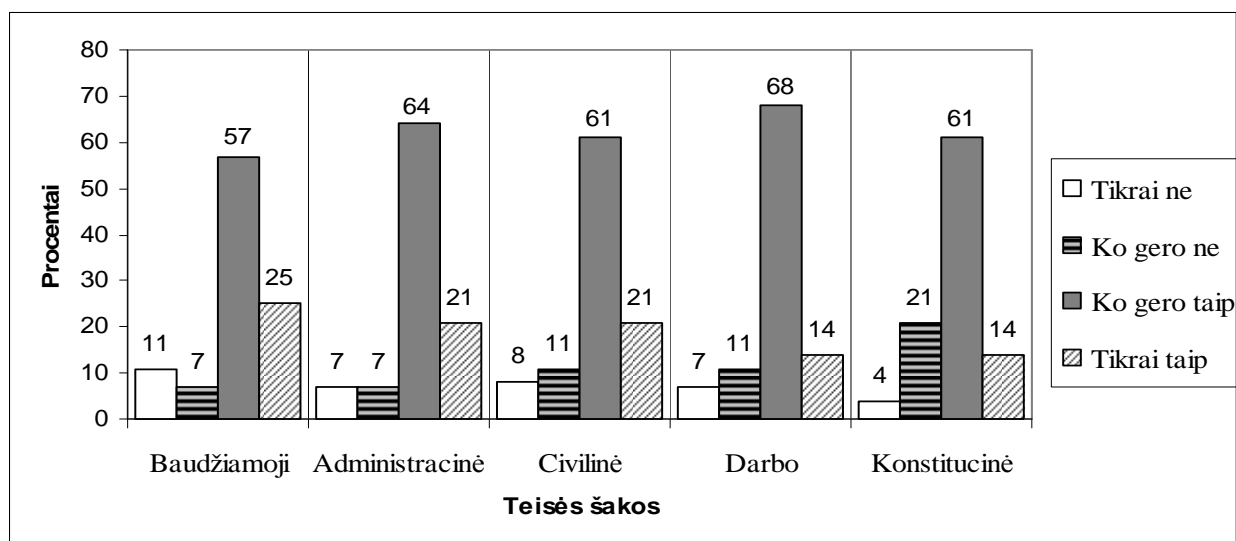
. Lietuvių kalbos mokytojai irgi linkę manyti, jog lietuvių kalba suteikia visų šių teisės šakų žinias. Daugiau yra manančiųjų, kad šis mokomasis dalykas daugiau teikia administracinės teisės žinių, gerokai mažiau – konstitucinės (33 pav.). Vadovėlių turinio analizė taip pat atskleidė, kad specialiosios mokyklos lietuvių kalbos vadovėliuose daugiau pateikiama administracinės teisės žinių. Dar rasta baudžiamosios ir konstitucinės teisės kategorijų. Teisės kategorijos dažniausiai pateikiamos vadovėlių tekstuose. Pavyzdžiui III klasės lietuvių kalbos vadovėlio tekste „Saulė, mėnulis ir žemė“ rašoma: „Bet mėnulis nesutiko ir padavė ją į teismą. Teisėjas perkūnas bylą išsprendė šitaip...“. Šiuo atveju rasta civilinės teisės kategorija. Tačiau,

kaip ir mokytojai mano, daugiausia randama administracinės teisės žinių. Lietuvių kalbos dalykas gali suteikti visų šių teisės šakų žinias ir pedagogai tai supranta.

33 pav. Lietuvių kalbos dalyko svarba perteikiant įvairių teisės šakų žinias, %

Pradinėse klasėse gamtos mokslų pradmenys integruojami su socialinių mokslų pradmenimis pasaulio pažinimo kurse. Galima teigti, jog pasaulio pažinimas yra palankiausias mokomasis dalykas mokyti visų teisės šakų žinių. Vadovėliuose aptariamos tokios temos: „Kelias į mokyklą“, „Kaip elgsimės ne mokykloje“ ir kt. (I klasė), „Parduotuvė“, „Už viską reikia mokėti“ ir kt. (II klasė), „Bendras gyvenimas“, „Būkime atsargūs. Saugokimės patys“ ir kt. (III klasė). Šio dalyko vadovėlių turinio analizės metu rasta ir administracinės, civilinės, bei konstitucinės teisės kategorijų. Daugiausia – administracinės teisės kategorijų. Pedagogai mano, kad pasaulio pažinimas daugiausia formuoja darbo teisės šakos žinias (34 pav.). Tačiau vadovėlių analizės metu darbo teisės kategorijų rasta labai mažai. Visgi jie teisūs sakydami, jog pasaulio pažinimas savo specifika gali formuoti visų teisės šakų žinias.

34 pav. Pasaulio pažinimo dalyko svarba perteikiant įvairių teisės šakų žinias, %

Skiriamos tokios teisinio ugdymo formos: žodinės, praktinės ir vaizdinės. Kaffemanienės (1996) teigimu, teikiamos teisės žinios turi būti suprantamos sutrikusio intelekto vaikams, medžiaga konkreti, vaizdinga (Kaffemanienė, 1996). Svarbiausia – vaizdingumas, nes jis labai pastiprina perteikiamas žinias. Taip mano ir viena tyrime dalyvavusi specialioji pedagogė teigdama: „Mokiniam su nežymiu intelekto sutrikimu teisinės žinios turi būti pateikiamos paprastai, remiantis praktine medžiaga, vaizdžiai“. Tačiau tyrimo rezultatai atskleidė, jog pedagogai, dirbdami su jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniais, daugiausia taiko žodines (92.1 %) ir šiek tiek mažiau vaizdinių (72.4%) teisinio ugdymo formų. Nors mokytojai ir naudoja vaizdines priemones, tačiau jų dar per mažai, žodinių formų naudojama žymiai daugiau. Praktines ugdymo formas taiko šiek tiek daugiau nei pusė apklaustųjų (56.6%). Respondentai pasisako už šių teisinio ugdymo formų svarbą: tai, kad svarbi praktinė ugdymo forma, pasisako 52% respondentų, kad žodinė - 78.7% bei vaizdinė - 64% respondentų. Tai, kad praktinė ugdymo forma taikoma rečiausiai leidžia išvengti teisinio ugdymo spragas. Jaunesnysis mokyklinis amžius, toks metas kai vaikus labai lengva sudominti praktine veikla, įvairių situacijų kūrimu, vaidmeniniais žaidimais. Tai padeda vaikams perimti ir lengviau suvokti teisės žinias. Todėl jiems pedagogai turėtų skirti didesnę dėmesį.

Teisės supratimą padeda formuoti teisės žinios, teisinės situacijos ir teisiniai sprendimai (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Vadovėlių analizės metu paaiškėjo, jog daugiausia specialiosios mokyklos vadovėliuose sutinkama teisės žinių ir teisės situacijų, teisės sprendimų rasta ganėtinai mažai (4 pav.) Apklaustos metu paaiškėjo, jog apklaustieji sutinka su tuo, kad teisės žinios, teisės situacijos ir teisės sprendimai formuoja vaikų teisės supratimą (35 lentelė). Paaiškėjo, kad daugiau pedagogai taiko teises situacijas. Tuo įsitikinta ir analizuojant mokinių duomenis, nes vaikai vienareikšmiškai teigia, kad mokytojai su jais aptaria teises situacijas ir jų sprendimo būdus. Vadinasi pedagogai yra linkę įvertinti vaikų gebėjimus ir suvokia, jog teisinių situacijų sukūrimas gali prisidėti prie geresnio teisės suvokimo.

35 lentelė

Elementai, formuojantys teisės supratimą, %

Teisės pateikimo elementai	%
Teisės žinios	35
Teisinės situacijos	42
Teisiniai sprendimai	35

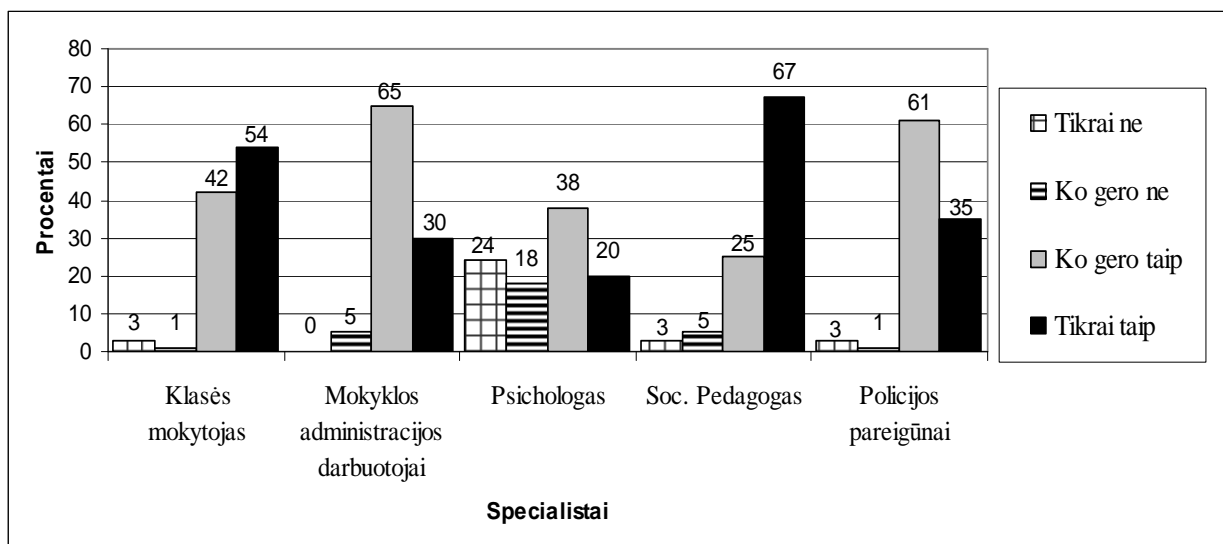
Teisinio auklėjimo sistemoje svarbi vieta tenka tėvų teisiniam švietimui. Kaffemanienė (1996) sako, jog teisinio švietimo formos gali būti įvairios: tiek grupinės (susirinkimas, paskaita ir kt.), tiek ir individualios (pokalbis, konsultavimas). Pastarosios dažniau taikomos tėvams, kurie vengia susirinkimų, nesidomi mokyklos gyvenimu (Kaffemanienė,

1996). Populiariausias ir dažniausiai taikomas metodas – individualus. Tokio amžiaus vaikus dar dažnai ateina po pamokų pasiimti tėveliai, todėl ši proga dažnai išnaudojama aptarti rūpimus klausimus susijusius su vaikų ugdymu, elgesiu ir pan. Dabar dar tapo labai populiariu su tėvais bendrauti telefonu. Negaišinamas brangus tiek tėvų, tiek pedagogų laikas, ir galima susisiekti bet koku laiku. Kad daugiau pedagogų taiko individualius švietimo metodus rodo gauti duomenys: 93.4% respondentų sakosi daugiausia taikantys individualius tėvų teisinio švietimo metodus. Grupinius tėvų teisinio švietimo metodus taiko 57.9% apklaustųjų. Itin retą ir mažą grupinio švietimo metodo taikymą gali įtakoti tėvų abejingumas ir nenoras dalyvauti tokiuose bendruose pokalbiuose, mokyklos administracijos organizuotumo stoka rengiant grupinius susitikimus ir bendradarbiavimo nebuvimas pedagogų tarpe. Kaip žinia, rengti susirinkimus nėra paprasta, tai reikalauja visos mokyklos organizuotumo ir kruopštaus pasirengimo. Gali būti, kad ir pedagogai nesistengia bendradarbiauti su vaikų tėvais. Grincevičienė (2006) analizavo mokinių tėvų požiūrį į mokyklą ir ugdymo procesą. Jo metu paaiškėjo, jog tėvai nesijautė esą mokyklos bendruomenės sudedamąja dalimi; tėvai norėtų ir galėtų aktyviau bendradarbiauti su mokykla – jie laukia klasės mokytojos ir mokyklos vadovų iniciatyvos (Grincevičienė, 2006). Tyrimo rezultatai atskleidė, kad daugiausia grupinius tėvų teisinio švietimo metodus taiko auklėtojai, soc pedagogai ir specialieji pedagogai.

Vaikų teisinio švietimo metodais laikomi pamokos, klasės valandėlės ir ekskursijos. Ekskursijos yra efektyvi teisinio švietimo forma, nes jų metu teorinė medžiaga vaizdžiai iliustruojama gyvenimo pavyzdžiais (Kaffemanienė, 1996). Tyrimo metu dėmesys atkreiptas į tai, ar pedagogai taiko klasės valandėles ir ekskursijas, kaip vaikų teisinio švietimo metodus ir kaip dažnai tai daro. Paaiškėjo, kad klasės valandėles taiko 81.6%, ekskursijas 80.3% visų apklaustųjų. Gauti rezultatai džiugina, tačiau lūžina mokytojų prisipažinimas, kad jie šiuos vaikų teisinio švietimo metodus taiko retai. To per mažai, nes mokymas tik iš vadovėlių ir per mažas rėmimasis realiomis situacijomis, žlugdo vaikų savarankiškumą, jų pasirengimą gyvenimui. Galima teigti, papildomam ugdymui pradinėse klasėse skiriama per mažai valandų, kad būtų išugdytos tvirtos dorinės mokinių nuostatos.

Teisinį vaikų ir jaunimo ugdymą mokymo įstaigose atlieka pedagogai ir policijos pareigūnai (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008). Buvo įdomu sužinoti, kas tiriamosiose mokyklose jį atlieka. Kad tikrai teisinį ugdymą jų mokyklose atlieka klasės mokytojas ir socialinis pedagogas, pasisakė didžioji dalis respondentų (36 pav.). Braslauskienė ir Jonutytė (2005) teigia, jog socialinis pedagogas padeda tėvams bei teisėtiems vaiko atstovams ugdyti vaiką; palaiko ryšius su įvairiomis valstybinėmis įstaigomis ir nevyriausybinėmis organizacijomis, teikiančiomis socialinę, psichologinę ir teisinę pagalbą. Jis vaikui padeda patardamas kaip pasipriešinti smurtui ir prievartai mokykloje, skatina gerai žinoti savo pareigas ir teises, gerbti šalies įstatymus ir jų

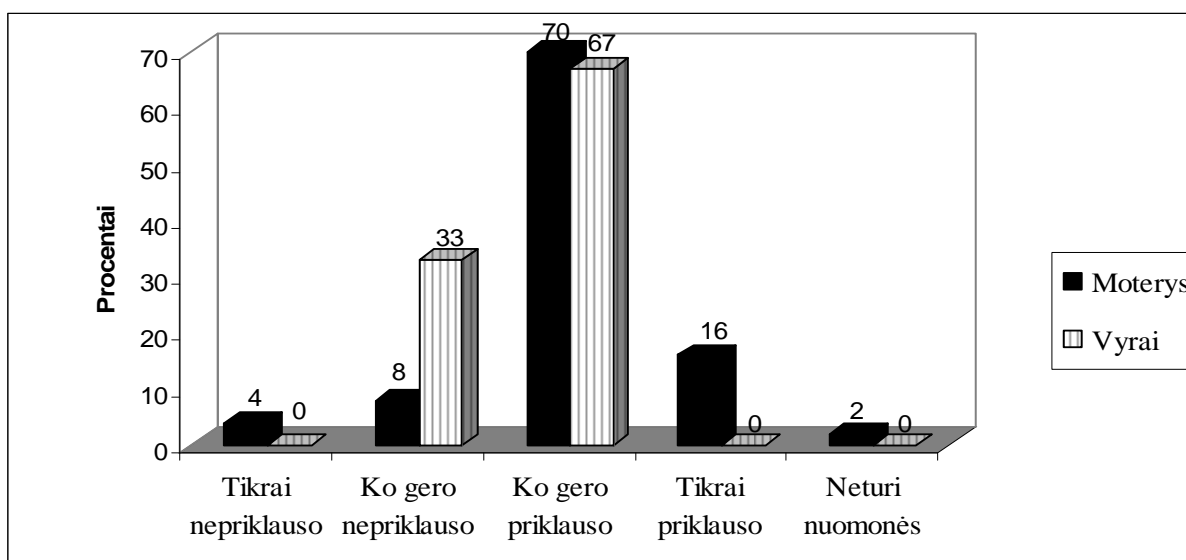
laikytis, informuoja apie drausminių priemonių taikymą neatliekant pareigų ir nesilaikant elgesio taisyklių. Didžioji dalis apklausoje dalyvavusių pedagogų taipogi mano, kad ir policijos pareigūnai atlieka teisinį ugdymą jų mokyklose. Dalis pedagogų dar pridūrė, jog teisinį ugdymą jų mokyklose atlieka bendrabučių auklėtojai. Savaiame suprantama, nes jie daugiausia laiko su vaikais praleidžia po pamokų, lydi vaikus į parduotuves, moko tinkamai elgtis viešosiose vietose.

36 pav. Asmenys, atliekantys teisinį ugdymą specialiosiose mokyklose, %

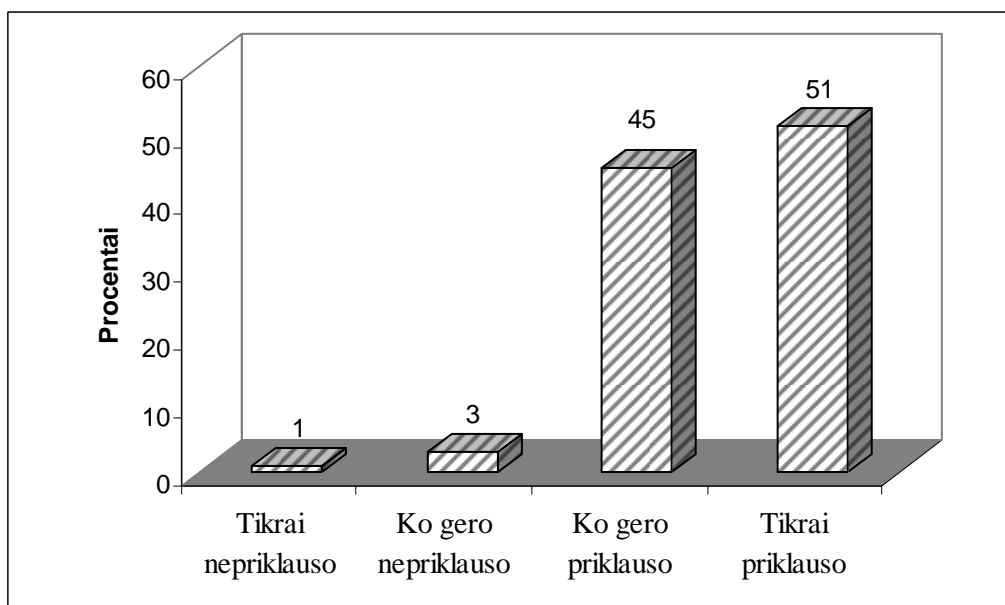
Teisinio ugdymo sėkmė labai priklauso nuo pedagogų profesinio pasirengimo šiam darbui. Kaffemanienės (1996) teigimu, būtinas nuolatinis teisinių žinių atnaujinimas, domėjimasis šalies įstatymais, teisiniais socialinės rūpybos, vaiko globos aspektais, vaiko teisių apsaugos klausimais. Pedagogų buvo klausama, ar jie sutinka su tuo, jog teisinio ugdymo sėkmė priklauso nuo pedagogų. Paaiškėjo, jog didžioji dalis respondentų yra linkusi manyti, jog teisinis ugdymas priklauso nuo jų (37 pav.). Įdomu tai, kad respondantai nėra visiškai dėl to tikri. Vadinasi pedagogai nesuvokia, koks jų vaidmuo yra svarbus ir reikšmingas vaikų teisiniame ugdyme.

37 pav. Teisinio ugdymo sėkmės priklausymas nuo pedagogų, %

Teisinio ugdymo sėkmei didelę reikšmę turi ir mokinių tėvų bendradarbiavimas su pedagogais, vaikais jų teigiamų nuostatų išreiškimas teisinio ugdymo klausimais. Tėvai taip pat turi aktyviai dalyvauti vaiko teisinio ugdymo procese, domėtis juo. Moksleivių tyrimo duomenys įrodė, kad jie skiria itin didelį dėmesį teisės žinių suteikimui. Buvo klausiama pedagogų nuomonės, ar jie sutinka su tuo, jog moksleivių teisinio auklėjimo sėkmė priklauso ir nuo tėvų požiūrio. Daugiau nei pusė apklaustųjų mano, kad teisinio ugdymo sėkmė tikrai nuo jų priklauso (38 pav.).

38 pav. Teisinio ugdymo sėkmės priklausymas nuo tėvų požiūrio, %

Kaip žinia, taip pat teisinio ugdymo sėkmė priklauso ir nuo pedagogo taikomos metodikos, ir nuo medžiagos vadovėliuose. Kai kuriems moksleiviams didžiulę įtaką turi jų

draugai, ugdymo sėkmę gali lemti ir vaiko socialinė padėtis. Pedagogo taikoma metodika lemia žinių perteikimo sėkmę. Jackūnas, Kuolys ir Lukšienė (1997) pataria, jog renkantis metodus reikia atsižvelgti į skirtingus vaikų poreikius, įvairių žinių ir gebėjimų lygmenis. Apklausoje išsakomų palankių pasisakymų skaičius ypač padidėja kalbant apie pedagogų taikomos metodikos svarbą teisinio auklėjimo sėkmei (39 lentelė). Pedagogai pritaria ir tam, jog auklėjimo sėkmė priklauso nuo draugų įtakos. Ir ištikrųjų, didelę įtaką vaikams daro ir draugai. Neretai netinkamai pasirinkti draugai daro neigiamą įtaką savo elgesiu, kalbomis, veiksmais, kas vėliau verčia nusižengti elgesio normoms.

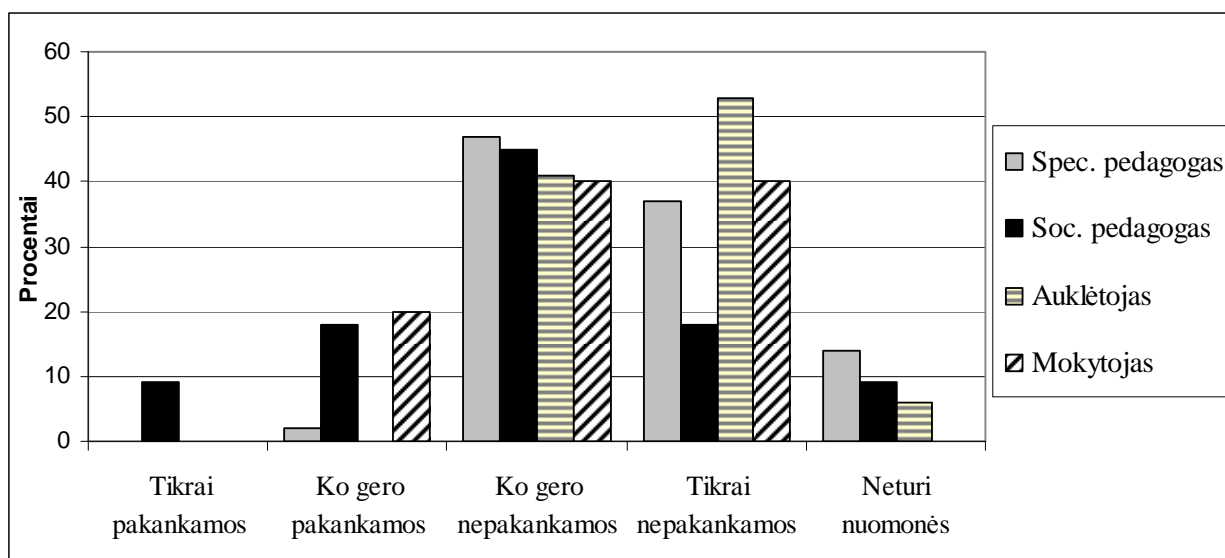
39 lentelė

Teisinio auklėjimo sėkmės aspektai, %

Teiginiai	%
Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo pedagogo taikomos metodikos	63.2
Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo to, kaip plačiai teisinio ugdymo klausimai, atspindi vadovėliuose.	43.4
Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo draugų įtakos	60.5
Teisinio auklėjimo sėkmė priklauso nuo socialinės padėties	47.4

Vadovėlių turinio analizės metu atkreiptas dėmesys į tai, kad pradinių klasių vadovėliuose teisės žinios pateiktos be sistemos, stokojama specialių skyrių, kuriuose būtų pateikiamos specialios teisės žinios, tačiau paaiškėjo, kad 47 procentai respondentų neturi nuomonės apie tai, ar teisės žinios pateiktos be sistemos; 51 procentas jų taip pat neturi nuomonės ir apie specialių skyrių trūkumą vadovėliuose. Galima daryti prielaidą, jog pedagogai niekada anksčiau tuo nesidomėjo, todėl ir neturi nuomonės šiuo klausimu.

Buvo įdomu sužinoti, ką pedagogai mano apie jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių turimas teisės žinias. Jie turėjo pasakyti, ar sutinka su teiginiu „jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisės žinios yra nepakankamos“. Didžioji dalis pedagogų linkusi manyti, kad tokio amžiaus vaikai neturi pakankamai teisės žinių (40 pav.). Vadinasi, jie išvelgia esamos situacijos svarbą. Mokytojai supranta, kad vaikų teisės žinios nepakankamos, bet, jau kaip parodė ankstesni rezultatai, nededa pakankamai pastangų tų žinių plėtojimui. Tokiu būdu, pedagogai suvokia, kokia yra situacija, bet nieko nedaro jai gerinti. Nepalankus reiškinys, kad mokykla per mažai deda pastangų, lemiančių teisinio ugdymo sėkmę.

40 pav. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisės žinių vertinimas, %

Mūsų demokratinėje šalyje atsakomybė už vaikų auklėjimą tenka daugiau šeimai, o mokyklos auklėjamoji funkcija yra antrinė (Dumčienė, 2004). Tai rodo ir gauti duomenys, kur patys pedagogai pasisako už bendrų teisės žinių pradmenų formavimą namuose. Atsiskleidė neadekvatus pedagogų požiūris į jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinį ugdymą, nes dauguma linkę pritarti teisės žinių suteikimui vyresnėse klasėse. Paaiškėjo, jog teisinio švietimo sistema specialiosiose mokyklose nepakankamai išplėta. Nors ir vykdomas vaikų teisinis ugdymas, tačiau dažniausiai naudojama popamokinė ugdymo forma. Todėl galima teigti, kad neįstengiama sukurti tokias sąlygas, kokių reikia visaverčiam vaikų mokymuisi ir ugdymuisi. Visgi pedagogai pasisako už vaikų teisinio ugdymo reikalingumą, taiko teisinio ugdymo formas, tėvų ir vaikų teisinio švietimo metodus, kelia savo kompetenciją nors ir ne taip dažnai kaip derėtų. Teisinį ugdymą mokyklose atlieka specialieji pedagogai, mokyklos administracija, socialinis pedagogas, bendrabučio grupių auklėtojai ir policijos pareigūnai. Niekas neužsiminė, kad yra bendradarbiaujama su vaikų teisės apsaugos tarnyba. Tyrime dalyvavę specialistai sutinka su tuo, jog jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisės žinios yra nepakankamos.

Remiantis viso tyrimo duomenimis galima teigti, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose yra pakankamai mokomosios medžiagos teisiniam ugdymui. Daugiausia pateikiama civilinės teisės kategorijų matematikos vadovėliuose. Nepalankiai derėtų vertinti tai, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus nežymiai sutrikusio intelekto mokinių teisinio ugdymo turinyje teisinė informacija daugiausia pateikiama žodinėmis formomis, kai tuo tarpu ugdant šiuos vaikus turėtų būti naudojama kuo daugiau vaizdinės medžiagos. Vadovėlių autoriai nenaudoja ir praktinių užduočių, kurios gali prisidėti prie teisingo teisės supratimo. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus nežymiai sutrikusio intelekto mokinių tyrimo duomenys atskleidė tai, jog

mokinių teisės žinios yra nepakankamos. Nors dauguma jų pasisako už teisės žinių reikalingumą, tačiau dar nesuvokia jų svarbos orientuojantis socialinėje aplinkoje. Taip pat nepastebimas šių žinių poreikis. Atkreiptas dėmesys į tai, kad tėvai vaikams suteikia būtiniausių teisės žinių, daugiausia su jais kalbasi apie teisę. Tuo tarpu, pedagogai nepakankamai prisideda prie vaikų teisinio švietimo, nors ir supranta, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisės žinios yra nepakankamos. Patys pedagogai teisės žinias įgyja savarankiškai: domisi šalies įstatymais, vaiko teisių apsaugos klausimais, atnaujina turimas žinias, kelia kompetenciją nors ir ne taip dažnai kaip derėtų. Atsiskleidė neadekvatus pedagogų požiūris į jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinį ugdymą, nes dauguma linkę pritarti teisės žinių suteikimui vyresnėse klasėse. Mes sutiktume su Švedo (2000) nuomone, jog teisinis ugdymas turi būti jau ikimokyklinio ugdymo įstaigose, tačiau priešmokyklinio ugdymo programose, kurias sudarė Monkevičienė ir kiti (2003), nėra išskiriamas ir minimas elementarus teisinis ugdymas. Tik konkrečiose metodinėse rekomendacijose (Banevičiūtė ir kt., 2004) „Sveikatos saugumo kompetencijos“ skyriuje yra kalbama apie penkiamečių ir šešiamečių vaikų gebėjimą saugiai judėti ir veikti.

2.6. Tyrimo ribotumas ir tyrimo perspektyvos

Tyrimo ribotumas

- Moksleivių buvo galima paklausti apie tai, ar juos kas nors moko spręsti iškilusius konfliktus (klausimas tiktų ir pedagogams). Kadangi mokykloje, kieme, bendraamžių rate (tose vietose, kur vaikai praleidžia daug laiko) neretai iškyla įvairių konfliktinių situacijų. Tačiau nežinojimas, kaip elgtis jų metu, kaip jas spręsti, priverčia nusižengti elgesio taisyklėms.
- Galima buvo paprašyti pedagogų išsakyti savo pasiūlymus, priemones moksleivių teisės žinių gerinimui.

Tyrimo perspektyvos.

- Tyrimą galima praplėsti į jį įtraukus moksleivių tėvus ir policijos pareigūnus. Tėvai galėtų taip pat išsakyti savo požiūrį į vaikų teisinį ugdymą, savo nuomonę apie teisės žinių reikalingumą jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniams. Policijos pareigūnai galėtų išsakyti savo nuomonę apie bendradarbiavimą su ugdymo įstaigomis teisinio ugdymo klausimais, išsakyti nuomonę apie teisės žinių reikalingumą nežymiai sutrikusio intelekto pradinių klasių mokiniams.
- Ateityje būtų galima pasidomėti, kaip pedagogai bendradarbiauja mokyklos viduje vykdydami teisinį švietimą, ar teisinis ugdymas vykdomas organizuotai, ar visi derina savo veiksmus.
- Galima būtų išsiaiškinti, ar ir kiek aktyviai pedagogai bendradarbiauja su kitomis institucijomis (vaikų teisių apsaugos tarnyba, nepilnamečių apsaugos tarnybos skyriumi policijoje ir kt.).

Išvados

1. Teisės žinios padeda orientuotis socialinėje aplinkoje, priimti teisingus sprendimus, išvengti konfliktinių situacijų. Tinkami ir teisiškai pagrįsti sprendimai gali būti priimami tik žinant teisės normų reikalavimus.
2. Teisinio švietimo sistema specialiosiose mokyklose nepakankamai išplėtotą. Pradinėse klasėse nėra atskiro teisės dalyko, kuris supažindintų mokinius su teisinės sistemos pagrindais ir su teisine atsakomybe, nerengiami ir mokytojai, kurie galėtų vaikus mokyti teisės pagrindų. Todėl specialiosios mokyklos teisinio ugdymo sistemą sudaro: teisinis pedagogų parengimas, teisinis moksleivių ugdymas, teisinis tėvų švietimas.
3. Matematikos, lietuvių kalbos, pasaulio pažinimo vadovėlių turinio analizė leidžia konstatuoti, kad pradinių klasių vadovėliuose, skirtuose specialiosioms mokykloms, pateikta žymiai daugiau teisės žinių nei bendrojo lavinimo mokyklų vadovėliuose. Daugiausia teisės kategorijų pateikta matematikos ir pasaulio pažinimo vadovėliuose. Tyrimo rezultatai nepatvirtino hipotezės, kad specialiosios mokyklos vadovėliuose suteikiama nepakankamai teisės žinių.
4. Patvirtinta hipotezė, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus nežymiai sutrikusio intelekto mokiniai neturi pakankami teisės žinių, nesuvokia jų svarbos orientuojantis socialinėje aplinkoje. Nepastebimas šių žinių poreikis. Daugiausia vaikams teisės žinias teikia tėvai.
5. Pedagogų nuomone, jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokiniai neturi pakankamai teisės žinių, tačiau patys nepakankamai dėmesio skiria tų žinių plėtojimui. Išryškėjo negatyvus pradinių klasių mokytojų požiūris į pradinių klasių mokinių teisinį ugdymą, nes dauguma jų pasisako už teisės žinių suteikimą vyresniųjų klasių mokiniams. Nepatvirtinta hipotezė, kad pedagogai adekvačiai vertina pradinių klasių mokinių teisinį ugdymą.
6. Pastebėti šie teisės žinių teikimo specialiojoje mokykloje trukdžiai:
  - nepakankamas pedagogų teisinis pasirengimas;
  - pedagogų nuostata, kad teisės žinių suteikimu turi rūpintis mokinių tėvai;
  - mokinių teisės žinių kokybė priklauso nuo pedagogų požiūrio į teisinį ugdymą.

Darbe analizuoti vadovėliai:

1. Abromavičienė, R., Ozolaitė, V. (2000). *Lietuvių kalba. Vadovėlis II klasei*. Antroji knyga. Kaunas: Šviesa.
2. Ambrukaitis, J., Pobrein, V. (1999). *Lietuvių kalba. Vadovėlis III klasei*. Pirmoji knyga. Kaunas: Šviesa.
3. Ambrukaitis, J., Pobrein, V. (2000). *Lietuvių kalba. Vadovėlis III klasei*. Antroji knyga. Kaunas: Šviesa.
4. Ambrukaitis, J., Pobrein, V. (2000). *Lietuvių kalba. Vadovėlis IV klasei*. Pirmoji knyga. Kaunas: Šviesa.
5. Ambrukaitis, J., Pobrein, V. (2000). *Lietuvių kalba. Vadovėlis IV klasei*. Antroji knyga. Kaunas: Šviesa.
6. Danilavičius, J. (1996). *Aušrelė. Elementorius*. Kaunas: Šviesa.
7. Giedrienė, R. (2003). *Pažink pasaulį. Vadovėlis I klasei*. Kaunas: Šviesa
8. Jonynienė, V. (2005). *Aš ir pasaulis. Vadovėlis I klasei*. Kaunas: Šviesa.
9. Jonynienė, V. (2006). *Pasaulis ir aš. Vadovėlis II klasei*. Pirmoji knyga. Kaunas: Šviesa.
10. Jonynienė, V. (2006). *Pasaulis ir aš. Vadovėlis II klasei*. Antroji knyga. Kaunas: Šviesa.
11. Jonynienė, V. (2007). *Mūsų pasaulis. Vadovėlis III klasei*. Pirmoji knyga. Kaunas: Šviesa.
12. Jonynienė, V. (2007). *Mūsų pasaulis. Vadovėlis III klasei*. Antroji knyga. Kaunas: Šviesa.
13. Jonynienė, V. (2007). *Vienas pasaulis. Vadovėlis IV klasei*. Pirmoji knyga. Kaunas: Šviesa.
14. Jonynienė, V. (2007). *Vienas pasaulis. Vadovėlis IV klasei*. Antroji knyga. Kaunas: Šviesa
15. Štītilienė, O. (1996). *Matematika. Vadovėlis IV klasei*. Kaunas: Šviesa.
16. Štītilienė, O. (1997). *Matematika. Vadovėlis I klasei*. Kaunas: Šviesa.
17. Štītilienė, O. (2000). *Matematika. Vadovėlis II klasei*. Kaunas: Šviesa.
18. Štītilienė, O. (2001). *Matematika. Vadovėlis III klasei*. Kaunas: Šviesa.
19. Vaitkuvienė, R. (2000). *Lietuvių kalba. Vadovėlis II klasei*. Pirmoji knyga. Kaunas: Šviesa.

Literatūra:

1. Andriuškevičius, K. (2000). *Kas gresia tavo vaikui? Alkoholis. Narkotikai. Smurtas. Savižudybės. Sektos*. Vilnius: Dvasinės paramos namai.
2. Arbetman, L. (Red.). (1994). *Law-Related Education, Staff Development and Awareness Training Manual*. <http://www.crfc.org/pdf/aware.pdf> (žiūrėta 2009 – 01 – 21).
3. Arlauskaitė, Ž. (1998). *Tikra knygelė apie skriaudą suaugusiems ir jų vaikams*. I dalis. Suaugusiems. Vilnius: Folium.
4. Banevičiūtė, B., Brazlauskaitė, A., Bortkevičienė, V., ir kt. (Aut. kol.). (2004) *Priešmokyklinio ugdymo turinio įgyvendinimas: metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
5. Beinoravičius, D. (1998). Nepilnamečių justicijos teorinės metodologinės prielaidos. A. Dapšys (Sud.). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: situacijos analizė, išvados ir pasiūlymai*. (p. 6 – 13). Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras.
6. Best, F. (1996). *Švietimas apie žmogaus teise ir mokytojų ruošimas*. http://www.etib.lt/site_files/Svietimas%20apie%20zm.teises/2%20dalties%208%20skyrus.DOC (žiūrėta 2010-04-28).
7. Bitinas, B. (1996) *Ugdymo filosofijos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
8. Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: ENCIKLOPEDIJA.
9. Bitinas, B. (2004). *Hodegetika: auklėjimo teorija ir technologija*. Vilnius: Kronta.
10. Bitinas, B. (2005). *Edukologijos mokslas ugdymo paradigmų sankirtoje*. <http://www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2005/79/bitinas.pdf> (žiūrėta 2008-11-15).
11. Byron, C. (2008). *Primary School Teacher. Job description and activities*. http://www.prospects.ac.uk/p/types_of_job/primary_school_teacher_job_description.jsp (žiūrėta 2010-03-05).
12. Braslauskienė, R., Jonutytė, J. (2005). *Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijose*. Mokomoji knyga. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
13. Brochmann, I. (1999). *Ar skriaudžiame savo vaikus? Svarbūs patarimai tėvams ir auklėtojams*. Vilnius: Presvika.
14. Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Pedagoginės psichologijos įvadas studentams, mokytojams, tėvams. Vilnius: Margi raštai.
15. Čiočys, P. (2000). *Teisės pagrindai*. Mokomoji knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
16. Čiočys, P.A. (2008). *Teisės pagrindai*. Mokomoji knyga. Ketvirtas leidimas. Vilnius: Vilniaus vadybos aukštoji mokykla.

17. Dapkienė, S. (1993). *Užklasiniai renginiai moksleiviams*. Šiauliai: UAB Litera.
18. Deveikis, A., Poviliūnas, A. (1998). *Žmogaus teisės ir pilietinė visuomenė*. Vilnius: Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras.
19. Dumčienė, A. (2004). *Auklėjimo pagrindai*. Studijų knyga. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
20. Dumčienė, A., Bajoriūnas, Z. (2006). *Ugdymo pagrindai: vadovėlis*. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
21. Duoblienė, L. (2006). *Šiuolaikinė ugdymo filosofija: refleksijos ir dialogo link*. Mokymo priemonė aukštosios mokykloms. Vilnius: Tyto Alba.
22. Dzenuškaitė, S. (1990). *Dorovinės pozicijos pradmenų formavimas pradinėse klasėse*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas.
23. Fullan, M. (1998). *Pokyčių jėgos. Skverbimasis į ugdymo reformos gelmes*. Vilnius: Tyto alba.
24. Gogelienė, K. (2005). *Jaunimo teisinio auklėjimo Lietuvoje bruožai*. (Nepublikuotas magistro darbas, Mykolo Riomerio universitetas, 2005). http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2006~D_20060308_122842-65198/DS.005.0.02.ETD (žiūrėta 2010-04-29).
25. Grigas, R. (1998). *Socialinių įtampų Lietuvoje laukai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
26. Grincevičienė, V. (2006). *Mokinių tėvų požiūris į mokyklą ir ugdymo procesą*. <http://www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2006/83/grinceviciene.pdf> (žiūrėta 2008-11-05).
27. Hallahan, P. D., Kauffman, M. J. (2003). *Ypatingieji mokiniai*. Specialiojo ugdymo įvadas. Vilnius: Alma littera.
28. Ivanauskienė, F., Šidlauskienė, V. (2008). *Lytis. Ugdymas. Socialinė aplinka*. Studijų knyga. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
29. Ivanauskienė, F. (1994). Tėvų bendravimo su vaikais doriniai aspektai. L. Ušeckienė, A. Juodraitis. (Sud.). *Edukaciniai etiudai*. (p. 28 - 31). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
30. Jackūnas, Ž. (2006). *Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988 – 2005)*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
31. Jackūnas, Ž., Kuolys, D., Lukšienė, M. (1997). *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. I – X klasės*. Vilnius: Leidybos centras.
32. Jakavičius, V., Juška, A. (1996). *Mokyklos pedagogika*. Vadovėlis pedagogikos specialybių studentams. Kaunas: Šviesa.
33. Jakavičius, V. (1998). *Žmogaus ugdymas. Įvadas į edukologijos studijas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

34. Jasaitė, A. (2009). *Apie teises ir pareigas trečioje klasėje*. <http://www.gimtasiszodis.lt/santr.zt09-1.htm> (žiūrėta 2010-04-29).
35. Jatkevičius, A. (2003). *Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija*. (Nepublikuota daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2003). <http://www.nplc.lt/sena/lit/lit23/lit23santr.doc>. (žiūrėta 2008-11-15).
36. Jovaiša, L., Vaitkevičius, J. (1987). *Pedagogikos pagrindai*. Kaunas: Šviesa.
37. Kabašinskaitė, D., Povilėnaitė, S. (2004). *Vaiko teisės ir pareigos: vaikams apie Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją*. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras.
38. Kaffemanienė, I. (1996). *Sutrikusio intelekto vaikų elgesio ypatumai ir teisinis auklėjimas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
39. Kandrotienė, V. (2004). *Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos pedagoginių rekomendacijų ekspertizė*. (Nepublikuotas magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004). http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2004~D_20040607_140116-32301/DS.005.0.01.ETD (žiūrėta 2010-03-29).
40. Kauno apskrities policija (2009). *Būk saugus*. http://www.kaunas.policija.lt/lt/index.php?sky=50&nau_id=1636 (žiūrėta 2010-05-01).
41. Kossewska, J. (2006). Aggression and Social Skills in Polish Students of Lower Secondary schools. *Specialusis ugdymas*. 2 (15), 64 – 73.
42. Kvederienė, D. (2001). Pradinių specialiųjų klasių mokinių ugdymo šeimyninio gyvenimo pavyzdžiu privalumai. J. Ambrukaitis (Sud.). *Specialiųjų poreikių vaikų pažinimas ir ugdymas. Mokslinės konferencijos „Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimas bendrojo ugdymo įstaigose medžiaga. 2001m. sausio 24-25d.* (p. 120 – 122). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
43. Lassahn, R. (1999). *Bendrosios pedagogikos pagrindai*. Vilnius: Margi raštai.
44. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. (2003). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=302313 (žiūrėta 2008-11-23).
45. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. (1996). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_bin?p_id=26397 (žiūrėta 2010-04-09).
46. Lietuvos caritas (2009). *Netapk prekybos žmonėmis auka*. http://www.anti-trafficking.lt/index.php?exp=4&s_id=4&n_id=98&lang=lt (žiūrėta 2010-05-01).
47. Lietuvos viešosios policijos rinktinė „Vytis“. (2010). *Saugos patarimai vaikams ir paaugliams*. <http://www.apsaugospolicija.lt/informacija/patarimai/saugos-patarimai-vaikams-paugliams/> (žiūrėta 2010-02-10).

48. Lengvinas, D. (2007). Vaikų teisių apsauga Lietuvoje ir Vokietijoje. A. Juodaitytė, D. Malinauskienė, R. Pocevičienė, F. Ivanauskienė ir kt. (Sud.). *Socialinis ugdymas: vaiko ir šeimos teisių apsauga IV. Respublikinės mokslinės – praktinės konferencijos straipsnių rinkinys*. (p. 79 -92) Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
49. Litvinienė, J. (1994). Šeima ir pedagogas konsultantas. L. Ušeckienė, A. Juodraitis. (Sud.). *Edukaciniai etiudai*. (p. 53 – 56). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
50. Miškinis, K. (2000). *Pokalbiai su tėvais. Mokomoji knyga*. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
51. Monkevičienė, O. ir kt. (Sud. Kol.). (2003). *Bendroji priešmokyklinio ugdymo ir ugdymosi programa*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
52. Motiejūnaitė, I. (2008). *Mokinių požiūris į teisinį ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje*. (Nepublikuotas magistro darbas, Mykolo Riomerio universitetas, 2008)
http://sf.library.lt/marc/getobj.php?obj=LT-eLABa-0001:E.02~2008~D_20080625_104451-89575 (žiūrėta 2008-11-20).
53. Newman, J. D. (2000). *Fight crime: Invest in kids*.
<http://www.fightcrime.org/reports/as2000.pdf> (žiūrėta 2009-01-21).
54. Palujanskienė, A., Uzdila, V. J. (2003). *Agresija ir konfliktai mokykloje*.
http://www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2004/73/Palujanskiene_Uzdila.pdf (žiūrėta 2008-11-20)
55. Pekauskas, A., Grigaliūnaitė, G. (2008). *Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė*.
<http://www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2008/89/penkgrig107-114.pdf> (žiūrėta 2008-10-20).
56. Petrosino, A., Turpin – Petrosino, C., Buehler. J. (2002). *Scared straight and other juvenile awareness programs for preventing juvenile delinquency*.
<http://www2.cochrane.org/reviews/en/ab002796.html> (žiūrėta 2009-11-19)
57. Prokopčik, M. (2002). *Vaikų teisės: nuostatų įgyvendinimas*. Vilnius: Vaikų teisių informacijos centras.
58. Pumputis, J. (2000). Pilietinis ugdymas specialiosios mokyklos istorijos programoje. J. Ambrukaitis, O. Štitiilienė (Sud.). *Nežymiai protiškai atsilikusių vaikų ugdymas. V dalis*. (p. 70 -81) Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
59. Rajeckas, V. (1999). *Mokymo organizavimas: vadovėlis aukštosioms mokykloms*. Kaunas: Šviesa.
60. Rajeckas, V. (2004). *Pedagogikos pagrindai*. Studijų knyga. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
61. Raškauskienė, S. R. (1997). *Vaiko teisės*. Vilnius: Mineralas.

62. Rauduvaitė, A. (2005). *Pradinių klasių mokinių asmenybės dorinis ugdymas filosofijos kontekste, pasitelkiant populiariąją muziką*. <http://www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2005/76/rauduvaite.pdf> (žiūrėta 2008-11-05).
63. Rybakovas, V. (1985). Dorovė ir teisė. V. Bagdonavičius, E. Krakauskas, B. Kuzmickas ir kt. (red. kol.). *Dorovė ir teisė*. (p. 8 – 20). Vilnius: Mintis.
64. Sakalauskas, G. (2000). *Vaiko teisių apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras.
65. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės*. (2010). http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/7_Nusikalst20100210.doc?PHPSESSID=56e3c9977d92d8d4b74d744e2781a5e4 (žiūrėta 2010-03-09).
66. Šatas, J. (2004). Teisės teorija. G. Dambrauskienė, A. Marcijonas, E. Monkevičius ir kt. (aut. kol.). *Lietuvos teisės pagrindai*. (p. 21 – 60). Vilnius: Justitia.
67. Šikaitė, V. (1998). *Tikra knygelė apie skriaudą*. II dalis. Suaugusiems. Vilnius: Folium.
68. Šmidkaitė, S. (2010). *Teisinio švietimo bendrojo lavinimo mokykloje modelis: optimizavimo problema*. (Nepublikuotas magistro darbas, Mykolo Riomerio universitetas, 2010). http://vddb.laba.lt/obj/LT-eLABa-0001:E.02~2010~D_20100222_091432-41521 (žiūrėta 2010-04-29).
69. Švedas, A., A. (2000). Policija ir teisinis švietimas. G. Sakalauskas, S. Gečėnienė, B. Gruževskis ir kt. (aut. kol.). *Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija*. (p. 148 - 159). Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras.
70. *Teisinės informacijos poreikio ir sklaidos vertinimas* (2008). http://www.tm.lt/dok/tyrimai/Tyrima_Teis%20inf%20poreik%20ir%20sklaid%20vert.ppt (žiūrėta 2010 – 04 – 25).
71. Toleikienė, R. (2006). *Socialinių gebėjimų ugdymo valdymas teisinio švietimo aspektu*. (Nepublikuotas magistro darbas, Šiaulių universitetas, 2006). http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2006~D_20060605_110733-62013/DS.005.0.01.ETD (žiūrėta 2010-04-20).
72. Totoraitis, R., Ažubalytė, R. (2003). *Teisė kiekvienam: vadovėlis X, XI – XII klasėms*. Vilnius: KRONTA.
73. Trečiokienė, V. (1994). Pradinių klasių mokinių drausmės ugdymas pagal M. Montessori „Pedagogikos metodus“. L. Ušeckienė, A. Juodraitis. (Sud.). *Edukaciniai etiudai*. (p. 78 - 82). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
74. *Vaiko teisių konvencija priimta Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje 1989m. lapkričio 20 d.* (2000). Vilnius: Lietuvos nacionalinis UNICEF k-tas.

75. *Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Konferencijos medžiaga.* (1996) Vilnius: Lietuvos Respublikos seimo leidykla.
76. *Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija* (1989).
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_bin?p_id=19848 (žiūrėta 2010-01-21)
77. Vaišvila, A. (2004). *Teisės teorija.* Vilnius: Justitia.
78. Vansevičius, S. (2000). *Valstybės ir teisės teorija.* Vilnius: Justitia.
79. Veličkienė, D. (2000). Vaikų ir jaunimo nusikalstamumo bei jų neužimtumo analizė. G. Sakalauskas, S. Gečėnienė, B. Gruževskis ir kt. (aut. kol). *Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija.* (p. 11- 21). Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras.
80. Vileikienė, E. (2002). *Rizikos grupių vaikų tyrimo rezultatų analizė.*
<http://www.nplc.lt/sena/lit/lit37.ppt> (žiūrėta 2010-04-23).
81. Vilkonis, R. (2003). *Pradinės mokyklos moksleivių pėsčiųjų saugaus eismo kompetencija.*
<http://www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2005/78/vilkonis.pdf>(žiūrėta 2008-11-16).
82. Williamson, D. L. (2002). *Police Officers and Law-Related Education: Building a Winning Strategy for Youth Education Programs.* <http://www.abanet.org/publiced/tab21.pdf> (žiūrėta 2010-04-19).
83. Zaukienė, A. (2005). *Pradinių klasių mokytojo profesinės kompetencijos įsivertinimas.*
<http://www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2005/78/zukiene.pdf> (žiūrėta 2010-04-23).

LEGAL EDUCATION OF JUNIOR SCHOOL AGE CHILDREN WITH SLIGHT MENTAL RETARDATION

The Master's Degree Thesis

Summary

In the paper, we have done the *theoretical analysis* of the concept of education and the functions of legal education.

Hypothesis: 1) schoolbooks for special schools give insufficient knowledge of law, 2) pupils of junior school with slight mental retardation have insufficient knowledge of law, 3) pedagogues assess adequately the legal education of pupils of primary school.

The research has been done by the *methods* of content analysis, interview, and questionnaire, and it was aimed at ascertainment of the situation of legal education in the primary school. We have done the statistical (descriptive of overages) analysis of the data.

187 respondents, of them 111 schoolchildren of primary school with slight mental retardation and 76 pedagogues, which educate them, participated in the research.

The most important empirical *conclusions* that were drawn are:

- Analysis of the content of schoolbooks allow stating that the schoolbooks of the primary school intended for special schools give much more legal knowledge than the ones intended for comprehensive schools. The biggest amount of legal categories is given in the schoolbooks of mathematics and cognition of the world. The results of the research did not confirm the hypothesis that the schoolbooks for special schools give insufficient knowledge of law
- The hypothesis that the pupils of junior school with slight mental retardation have insufficient knowledge of law, has been proved. We even have not noticed the need of such knowledge. The biggest amount of the legal knowledge is rendered to the pupils by their parents.
- The pedagogues agree that the pupils of junior school with slight mental retardation have no sufficient legal knowledge, but give insufficient attention to rendering of such knowledge on their own. There emerged the negative attitude towards the legal education of the pupils of primary school, as the majority of teachers gave their voices for rendering of the legal knowledge for pupils of upper classes. The hypothesis that the pedagogues assess adequately the legal education of pupils of primary school has been not proved.

Key words: children of primary school with slight mental retardation, legal education, legal knowledge.

PRIEDAI